

Anadolu Strateji Dergisi

Journal of Anadolu Strategy

ANASAM

Anadolu Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi

ANADOLU STRATEJİ DERGİSİ

Journal of Anadolu Strategy

Cilt / Volume: 5 Sayı / Number: 1

ANASAM

Anadolu Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi

Anadolu Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi

2023 – Eskişehir

ANADOLU STRATEJİ DERGİSİ

Journal of Anadolu Strategy

Yayın Hayatında 2019 yılında başlayan ANADOLU STRATEJİ DERGİSİ (ASD) Haziran ve Aralık aylarında olmak üzere yılda 2 defa yayınlanan hakemli, uluslararası indekslerde taranan akademik bir dergidir.

Anadolu Strateji Dergisi, Anadolu Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi (ANASAM) bünyesinde çıkarılan bir yayındır.

Anadolu Strateji Dergisinde Türkiye'nin ve diğer ülkelerin küresel ve bölgesel alanda oynadıkları stratejik rollerini, bölgesel, ikili ve çok taraflı uluslararası ilişkilerini kapsayan siyasi, iktisadi, hukuki, tarihi, kültürel, sosyolojik, jeopolitik, stratejik ve güvenlik yapısına yönelik yüksek kaliteli özgün venitelikli makaleler, kitap tanıtımı ve eleştiriler yayımlanabilir.

Anadolu Strateji Dergisi Türkçe ve İngilizce yazılmış araştırma makalesi, derleme ve kitap yorumları türünden metinleri, derginin yazım kurallarına uygun hazırlanmış olması koşuluyla değerlendirmeye kabul eder. Değerlendirilmek üzere dergimize gönderilen metinlerin, daha önce yayınlanmamış, yayınlanmak üzere kabul edilmemiş ve yayınlanmak için değerlendirilme sürecinde olmaması gerekir. Değerlendirme sürecinde olan ve yayınlanan eserlerin sorumluluğu tümüyle yazar(lar)'a aittir. ANASAM-ASD online olarak yayınlanır ve değerlendirme süreci elektronik ortamda çift-körleme (double-blinded) yöntemiyle yürütülür.

Journal of Anadolu Strategy (ASD) which has been started in 2019, is a peer-reviewed academic journal that will be published 2 times a year in Jun and December and scanned in international indexes.

Journal of Anadolu Strategy is a publication published by Anadolu University Strategic Research Center (ANASAM).

High quality original and qualified articles, book presentation and reviews which towards political, economic, legal, historical, cultural, sociological, geopolitical, strategic and security structure of Turkey and other countries and also covering strategic roles they play in regional and global areas, can be published in the Journal of Anadolu Strategy.

Journal of Anadolu Strategy accepts and publishes texts such as research articles, reviews and book comments written in Turkish and English, provided that the journal is prepared in accordance with the journal's writing guidelines. Manuscripts, which have been published previously, accepted for publication, or currently being considered for publication elsewhere will not be considered for publication. The authors are solely responsible for the ideas and opinions expressed in the articles, of which Anadolu University cannot be held responsible. The Journal of Anadolu Strategy is electronically managed, double-blinded journal from the submission of manuscripts to the publication.

Anadolu Strateji Dergisinde yayımlanan tüm eserlerin yayın hakkı Anadolu Üniversitesi'ne aittir.
Anadolu University holds the copyright of all published material that appear in Journal of Anadolu Strategy.

Yazışma Adresi / Address: Anadolu Üniversitesi Anadolu Strateji Dergisi
Yunussemre Kampüsü 26470 Tepebaşı - ESKİŞEHİR

ANADOLU STRATEJİ DERGİSİ
Journal of Anadolu Strategy

Sahibi: Anadolu Üniversitesi adına Rektör Prof. Dr. Fuat ERDAL
Owner: On behalf of Anadolu University, Rector Prof. Dr. Fuat ERDAL

Görsel Tasarım ve Dizgi/Graphic Design & Typeset:
Kurumsal İletişim Koordinatörlüğü

Editör / Editor

Dr. Eser GEMİCİ

e-posta/e-mail: esergemici@anadolu.edu.tr

Hüseyin YELTİN

e-posta/e-mail: huseyinyeltin@gmail.com

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. İbrahim KAYA - Anadolu Üniversitesi

Prof. Dr. Hüsamettin İNAÇ - Kütahya Dumlupınar Üniversitesi

Prof. Dr. Uğur ÖZGÖKER - İstanbul Arel Üniversitesi

Prof. Dr. Erol KUTLU - Anadolu Üniversitesi

Prof. Dr. Serkan DİLEK - Kastamonu Üniversitesi

Prof. Dr. Halim KAZAN - İstanbul Üniversitesi

Prof. Dr. Himmet KARADAL - Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi

Prof. Dr. Hasret ÇOMAK - İstanbul Kent Üniversitesi

Doç. Dr. Erhan AKDEMİR - Anadolu Üniversitesi

Doç. Dr. Hüseyin ARSLAN - Polis Akademisi

Doç. Dr. Mustafa KARACA - Anadolu Üniversitesi

Doç. Dr. Abdullah OĞRAK - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Doç. Dr. Faruk KALAY - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi

Doç. Dr. Fahri ERENEL - İstanbul İstinye Üniversitesi

Doç. Dr. Deniz TANSİ - İstanbul Yeditepe Üniversitesi

Doç. Dr. Mehmet Emin ERENDOR - Adana Alparslan Türkeş Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Gürsel Gür - Anadolu Üniversitesi

Danışma Kurulu / Advisory Board

- Fuat ERDAL - Anadolu Üniversitesi
Hüsamettin İNAÇ - Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Uğur ÖZGÖKER - İstanbul Arel Üniversitesi
Erol KUTLU - Eskişehir Anadolu Üniversitesi
Serkan DİLEK - Kastamonu Üniversitesi
Halim KAZAN - İstanbul Üniversitesi
Himmet KARADAL - Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Hasret ÇOMAK - İstanbul Kent Üniversitesi
Abdullah OĞRAK - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Faruk KALAY - Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Fahri ERENEL - İstanbul İstinye Üniversitesi
Deniz TANSİ - İstanbul Yeditepe Üniversitesi
Mehmet Emin ERENDOR - Adana Alparslan Türkeş Üniversitesi
Adalet MURADOV - Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi
Ahmet YILDIRIM - Uluslararası Saraybosna Üniversitesi
Fadıl HOCA - Uluslararası Vizyon Üniversitesi
Kemal ŞENOCAK - Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Mustafa TÜMER - Kıbrıs Sosyal Bilimler Üniversitesi
Serghei ZAHARIA - Moldova Komrat Devlet Üniversitesi
Yusuf TEKİN - Hacı Bayram veli Üniversitesi
Abdullah EREN - Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı
Feridun YILMAZ - Uludağ Üniversitesi
Jens Normann JØRGENSEN - University of Copenhagen
Michael BASIL - University of Lethbridge
Nejat DOĞAN - Anadolu Üniversitesi
Mehmet Levent YILMAZ - Polis Akademisi
Derda KÜÇÜKALP - Uludağ Üniversitesi
Philip J. KITCHEN - Brock University
Orçun İMGA - Polis Akademisi
Mehmet Zahid SOBACI - Uludağ Üniversitesi
Michael J. BAKER - University of Strathclyde
Ayşe Seymen ÇAKAR - Anadolu Üniversitesi
Metin ERDEM - Uludağ Üniversitesi
Tyler COWEN - George Mason University
Barış ÖZDAL - Uludağ Üniversitesi
Semra GÜNAY AKTAŞ - Anadolu Üniversitesi
Şebnem TOSUNOĞLU - Anadolu Üniversitesi
Sezgin KAYA - Uludağ Üniversitesi
M. Necdet TİMUR - Anadolu Üniversitesi
Mehmet Emin ALTUNDEMİR- Sakarya Üniversitesi
Cem IŞIK - Anadolu Üniversitesi
Memet ZENCİRKIRAN - Uludağ Üniversitesi
Murat ERCAN- Anadolu Üniversitesi
Oktay Emir - Anadolu Üniversitesi
Tony ROYLE - National University of Ireland
T. Volkan YÜZER - Anadolu Üniversitesi
Richard James HOLDEN - Leeds Metropolitan University
Adem ANBAR - Uludağ Üniversitesi
Theo NICHOLS - Cardiff University
Nevin GÖKSAL - Polis Akademisi

DİZİNLER / INDEXES

	Google Scholar		International Institute of Organized Research (I2OR)
	Bielefeld Academic Search Engine (BASE)		Root Indexing
	Paperity		ResearchBib Academic Resources Index
	EuroPub Academic and Scientific Journals		Road Directory of Open Access Scholarly Resources
	Asos indeks		Eurasian Scientific Journal Index (ESJI)
			Index Copernicus
			Cite Factor

Directory of Research Journals Indexing

İÇİNDEKİLER / CONTENT

MAKALELER / ARTICLES

Türkiye'nin İnsansız Hava Araçları Serüveni..... 1-27

Turkey's Unmanned Aerial Vehicles Adventure

**Selma GÖKTÜRK ÇETİNKAYA
Murat KOÇ**

Avusturya'daki Türk-İslam Algısının Siyasi Yansımaları..... 28-43

Political Reflections of Turkish-Islamic Perception in Austria

**Murat ERCAN
Ayşen SEYMEN ÇAKAR**

21. YY'da Türk ve İslam Toplulukları'nda "Asker-Siyaset İlişkisi" Üzerine Siyasi ve Tarihi Bir İnceleme..... 44-69

A Political and Historical Examination on "Military-Political Relationship" in Turkish and Islamic Societies in the 21st Century

Erden KİŞİ

Nottebohm Davası Liechtenstein ve Guatemala, Uluslararası Adalet Divanı – 1953..... 70-86

Case of Nottebohm, Leyhtenstein Guatemala, International Court of Justice – 1953

**Hüsamettin İNAÇ
Tuğba ER KIZIL**

Türk Anayasa Hukukunda Savaş İlanı ve Silahlı Kuvvet Kullanılmasına İzin Verme 87-102

Declaration of War and Allowing the Use of Armed Force in Turkish Constitutional Law

Recep Mete AYTEKİN

Kavramsal Bir Bakış: Radikalleşme Süreç ve Modelleri 103-124

A Conceptual Overview: Radicalization Processes and Models

Hasan GÜL

Stratejik Planlarda Kadınlar: Büyükşehir Belediyelerinin 2020-2024 Stratejik Planlarında Toplumsal Cinsiyet Eşitliğinin İzini Sürmek..... 125-159

Women in Strategic Plans: Monitoring of Gender Equality in Strategic Plans of Metropolitan Municipalities

Ayşe KAŞIKIRIK

Türkiye'nin İnsansız Hava Araçları Serüveni
Turkey's Unmanned Aerial Vehicles Adventure

Selma GÖKTÜRK ÇETİNKAYA*
Murat KOÇ**

Başvuru Tarihi: 28.12.2022
Kabul Tarihi: 20.02.2023
Makale Türü: Araştırma Makalesi

Özet

Tarihsel serüveni 19'uncu yüzyılda başlayan İnsansız Hava Araçlarını balonlar ile başlatmak mümkündür. Öyle ki balonlarla birlikte ilk insansız sistemler ordularda kendisini göstermiştir. 17 Aralık 1903 tarihinde Wright Kardeşlerin ilk uçuşu ile birlikte modern havacılık doğmuş, bu tarihten on üç yıl sonra Elmer Sperry, modern insansız sistemler dönemini başlatmıştır. İnsansız sistemlerin gerçek bir savaş aracına dönüşmesi ise 1982 yılında gerçekleşmiştir. Bu tarih itibari ile ordularda insansız hava sistemlerine ilgi duyulmaya başlanmıştır. Türk Silahlı Kuvvetleri ise ilk insansız sistemi 1989 senesinde envanterine katmıştır. 1990 yılından itibaren de Türk Harp Sanayii, insansız sistemler ile ilgili çalışmalara başlamıştır. Bu makalede dışarıdan alımların yapıldığı bir süreçten diğer ülkelere satışının yapılmaya başlandığı bir hale gelen İnsansız Hava Araçları alanında Türkiye'nin yaptığı çalışmalar ele alınmış, askeri insansız hava sistemleri konusu işlenmiştir. İHA'ların hem devlet kurumları tarafından hem de özel sektör eliyle gerçekleştirilen yapımlarından ayrı üniversitelerde ilgili bölümler kurularak eğitsel açıdan da geliştirilmesi yoluna gidilmiştir. Dünyada kendisini bu alanda kabul ettiren ülkeler arasına giren Türkiye, pek çok farklı ülkeye yaptığı satışlarla da ekonomiye katkıda bulunmaktadır. Atatürk'ün "istikbal göklerde" sözünden hareketle İHA politikalarının havacılık konusunda ülkeyi öne çıkardığı görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: İHA, TUSAŞ, BAYKAR, ANKA, Bayraktar TB2.

Abstract

It is possible to start the Unmanned Aerial Vehicles, whose historical adventure started in the 19th century, with balloons. So much so that the first unmanned systems with balloons showed themselves

* Doç. Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, selma.cetinkaya@bilecik.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6828-1679

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Tarih ABD, mkoc1697@gmail.com, ORCID: 0000-0002-3257-3503

in armies. With the Wright Brothers' first flight on December 17, 1903, modern aviation was born and thirteen years later, Elmer Sperry ushered in the era of modern unmanned systems. The transformation of unmanned systems into real war vehicles took place in 1982. As of this date, unmanned aerial systems have started to be interested in armies. The Turkish Armed Forces added the first unmanned system to its inventory in 1989. Since 1990, Turkish Warfare Industry has started to work on unmanned systems. In this article, Turkey's studies in the field of Unmanned Aerial Vehicles, which have started to be sold to other countries from a process of imports, are discussed, and the subject of military unmanned aerial systems is discussed. UAVs have been developed in educational terms by establishing relevant departments in universities separate from the productions carried out by both state institutions and the private sector. Turkey, which is among the countries that have made itself accepted in this field in the world, also contributes to the economy with its sales to many different countries. Based on Atatürk's saying "the future is in the skies", it is seen that UAV policies put the country forward in aviation.

Keywords: UAV, TUSAŞ, BAYKAR, ANKA, Bayraktar TB2.

Giriş

İnsansız Hava Aracı (İHA) (UAV-Unmanned Aerial Vehicle); Küresel Hava Trafik Yönetimi Operasyonel Konsepti (The Global Air Traffic Management Operational Concept) Doc. 9854 uyarınca Şikago Konvansiyonu'nun 8'nci maddesinde içinde pilot olmaksızın GPS kontrollü ve otomatik olarak uçan hava aracı olarak tanımlanmaktadır (Türk Havacılık ve Uzay Sanayii A.Ş [TUSAŞ], 2022, s. 10). İnsansız Hava Araçları (İHA) kullanıcısı aracın içinde bulunmayan, otonom veya yer istasyonundaki personel tarafından kumanda edilebilen, öldürücü veya öldürücü olmayan faydalı yükler taşıyabilen motorlu hava araçlarıdır (Savunma Sanayii Müsteşarlığı [SSM], 2011, s. 15). İHA'lar, "insansız" olarak nitelendirilmiş olsalar da bakım-onarım, kurulum, uçuş öncesi hazırlık, seyrüsefer ve iniş işlemlerinde insan faktörüne bağlıdırlar. İHA Sistemleri, barındırdıkları teknolojiye bağlı olarak farklı sistemlerden oluşabilmektedir. Fakat temel olarak İHA'lar, Yer Kontrol Sistemleri ve İHA'nın kendisinden oluşmaktadır (Sever, 2021, s. 1184-1185).

İHA'lar, dünya genelinde, Drone, İHA (UAV), İHA Sistemi (UAS) ve Uzaktan Kontrol Edilen Hava Aracı (RPAS) gibi farklı ifadeler ile tanımlanmaktadır. Drone (Erkek Arı) ifadesi, İngiliz Quenn Bee (Kraliçe Arı) insansız hedef uçak sisteminden esinlenilerek Amerika Birleşik Devletleri (ABD) Deniz Kuvvetleri tarafından 1936 yılında başlatılan insansız hedef uçak projesine isim olarak seçilmiştir.

Sonrasında Drone, tüm hedef uçak ve insansız sistemlerin ortak adı olarak anılmaya başlamıştır. 1990'lı yıllara kadar Drone olarak tanımlanmaya devam eden İHA'ların askeri kullanımının artmasından ve silah olarak kullanılmasından dolayı toplumların gözünde olumsuz bir ifade olarak ön plana çıkmaya başladığı görülmektedir. 1990 yılı sonrasında ise UAV tanımı ön plana çıkmaya başlamıştır. 2011 yılında Uluslararası Sivil Havacılık Örgütü (ICAO) yeni bir tanımlamaya giderek tam otonom sistemleri kapsam dışında bırakmıştır (Karaağaç, 2016, s. 15). Yerde bir pilot ile komuta edilen sistemler, Remotely Piloted Aircraft Systems (RPAS)/Uzaktan Kumandalı Uçak Sistemleri olarak tanımlanmaya başlamıştır. Sonuç olarak bakıldığında “Drone”, “UAV-UAS”, “RPAS” gibi bütün tanımlamalar eş anlamlı olarak kullanılmaya devam etmekte olup aralarında kesin bir ayrım bulunmamaktadır (Kahveci ve Can, 2017, s. 513).

İnsansız Hava Araçlarının Tarihsel Gelişim Süreci

İnsansız Hava Araçlarının kullanımı çok eski tarihlere dayanmakta olup ilk kullanılan insansız hava aracı balonlardır. 22 Ağustos 1849 tarihinde Avusturya, Venedik şehrini bombalamak amacıyla iki yüz adet insansız balon kullanmıştır. Zaman ayarlı fitilli bombaların bulunduğu balonların bir kısmı hedeflerinin üzerinde patlamış, bir kısmının ise rüzgârın etkisiyle Avusturya hatlarında patladığı belirtilmiştir. Bu saldırı tarihteki ilk insansız hava saldırısı olarak kabul edilmektedir (Kahveci ve Can, 2017, s. 512). Fakat bugünkü kullanım alanına uygun olan, gerçek anlamda ilk İHA uygulaması; 1916 yılında Elmer Sperry'nin, ABD Deniz Kuvvetleri'ne ait “Curtiss” uçağının gyro-stabil özellikli uçuşunu göstermesi ile başlamıştır (Kök, 2012, s. 6). Bu uygulamanın devamı olarak 1918'de ABD'li Charles Kettering tarafından geliştirilen “Keterring Bug” lakaplı uçağın, kumandaları önceden ayarlanmış ve hedefin üzerine geldiğinde kanatlarını bırakarak hedefinin üzerine dalışa geçmeyi başarmıştır. Bu uygulama ile tarihte ilk “otonom” sistemler ortaya çıkmıştır. 1920 yılında ise Elmer Sperry'nin oğlu Lawrence Sperry tarafından radyo dalgaları ile kontrol edilebilen ilk uçuş gerçekleştirilmiştir (SSM, 2011, s. 18).

İkinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın İngiltere'ye gerçekleştirdiği hava saldırılarında kullandığı V.1 ve V.2'ler ise “pilotsuz uçaklar” olarak bu sistemlerin 1940'lı yıllara yansması olarak görülebilir. Yapımını Astronomi Profesörü Hermann Oberth'in gerçekleştirdiği ve döneminde “kanatlı bomba”, “robot”, “pilotsuz uçak”, “uçan bomba” olarak isimler verilen V.1, iki tonluk infilak maddesi ile beraber 3,5 ton ağırlığında olup 6.75 uzunluğunda, yaklaşık 3,5 metre kanat açıklığında küçük bir pervanesiz uçak görünümündedir. Havalanma yerleri Dieppe ile Calais'in Müttefiklerin eline geçmesinin ardından V.2 üretimine geçen Almanya, bu roketle savaşın en ileri silahı olarak kayda geçmiştir (Sadullah, 1945, s. 2). Kore Harbi esnasında mermi-uçak olarak adlandırılan “Lark”,

savaşın hemen ardından B-61 tipinde pilotsuz Matador bombardıman uçakları ile ABD'nin bu alandaki çalışmalarını sürdürdüğü görülmektedir (Daver, 1951, s. 2; Cumhuriyet, 25 Mart 1954, s. 6). Nitekim “Vietnam Savaşı” ile birlikte tekrar karşılaşılan İHA'ların en iyi planlanarak aktif savaş ortamına girmesi, İsrail'in 1982 yılında Beka'a Vadisi'ne düzenlediği hava operasyonları ile gerçekleşmiştir (Karaağaç, 2016, s. 10). ABD'nin de İHA'ların gelişimini ve savaş sahasına etkisini yakından izlediği operasyon İHA'lar için kritik eşiğin geçildiği nokta olmuştur. İsrail Hava Kuvvetleri, bu operasyonda İHA'ları vadideki Suriye kuvvetleri hakkında istihbarat verileri toplamak ve daha önemlisi Suriye hava savunma sistemlerine karşı tuzak olarak kullanmıştır (Jurily, 2021, s. 513). Bu operasyon sonrasında İHA'ların önemi ortaya çıkmış ve ABD başta olmak üzere birçok ülke İHA'lara yatırım yapmaya başlamıştır.

1980'lerden itibaren birçok ülkenin ilgi duymaya başladığı İHA'lar, Bosna-Hersek, Kosova, Afganistan, Irak, Filistin, Lübnan, Yemen, Pakistan, Libya, Mali ve Suriye çatışma bölgelerinde kullanılarak savaş ortamlarında kendini kanıtlamayı başarmıştır. Başlarda sadece keşif ve gözetleme aracı olarak kullanılan İHA'lar zamanla silahlandırılarak her iki görevi yerine getirebilen başarılı bir savaş platformuna dönüşmüştür (Karaağaç, 2016, s. 23). İHA'ların askeri alanda başarıları ile birlikte dünyadaki İHA sanayisinin gelişimi de paralel olarak artmıştır. Nitekim 2005 yılında 48 ülkeden 207 farklı firma 544 farklı tipteki İHA'yı geliştirmekte veya üretmekteydi. 2015'te ise İHA üreten ülke sayısı %12 artarak 60'a çıkmıştır. İHA üreten veya geliştiren firma sayısı ise %208'lik artış göstererek 637 olmuştur. Geliştirme veya üretim aşamasında olan farklı tiplerdeki İHA sayısı ise %289'luk artış göstermiş ve 2.115'e yükselmiştir (Karaağaç, 2016, s. 23).

İHA'ların gelişim sürecinin uçakların gelişim sürecine oldukça benzediği görülmektedir. İlk insanlı savaş uçakları bilindiği üzere keşif-gözetleme araçları olarak kullanılmaktaydı. Daha sonraki dönemlerde uçaklar küçük bombaların el ile veya mekanik olarak serbest bırakılması için kullanılmıştır. Modern İHA'lar da bir keşif-gözetleme platformu olarak ortaya çıkmıştır. Zamanla İHA'lar da silahlandırılarak keşif-gözetleme görevlerinin yanı sıra silahlı saldırıları gerçekleştirebilme kabiliyetine ulaşmıştır (Jurily, 2021, s. 517). Böylesi gelişim benzerlikleri yanı sıra tayyareler gibi İHA'lar da genel olarak düşük süratlerde uçmaktadır. Bunun yanı sıra yine tayyarelerde olduğu gibi İHA'lar da pervaneli motorlar kullanmaktadır. İHA'ların taşıma kapasitesi, manevra kabiliyeti gibi birçok noktası insanlı savaş uçaklarının ilk ortaya çıktığı dönemle birbirine çok benzemektedir. Tüm bu handikaplarına rağmen İHA'lar “asimetrik savaşlar” da kendisini kanıtlamayı başarmıştır. Günümüz şartlarında hala “konvansiyonel savaşlar” da geleneksel insanlı savaş uçakları yerini korumaktadır. Fakat bu noktada geleneksel savaş uçaklarının 110 yılı aşan bir

gelişim süreci olduğu unutulmamalıdır. İHA'ların ise modern anlamdaki gelişmişliği yaklaşık 40 yıllık bir geçmişe sahiptir. İHA'ların yüksek faydalı yük taşıma kabiliyetine ulaşması için çalışmalar süratle devam etmektedir. Aynı zamanda ses hızını aşan jet motorlu İHA'ların geliştirme aşamasında olduğu bilinmektedir. Bunun yanı sıra 21'inci yüzyıl içerisinde geleneksel savaş uçaklarının yerini alması kaçınılmaz olarak görülmektedir.

Türkiye'nin İnsansız Hava Aracı Serüveni

Türkiye Cumhuriyeti, 1980'lerden itibaren gelişmiş birçok ülke gibi İHA Sistemlerine ilgi duymaya başlamıştır. Bu dönemlerde yerli olarak İHA üretim kabiliyeti olmaması sebebiyle yurtdışından İHA tedarik etme stratejisi benimsenmiştir. Bu amaçla tedarik edilen ilk İHA Sistemi, 1989 yılında Meggitt Firması üretimi olan ve bir hedef uçak sistemi denilebilecek Banshee sistemidir (Türk Hava Kurumu, İHA, t.y). Her ne kadar dış alım yapılan bir süreç içinde olursa da bir yandan üretime dayalı çalışmalar içine de giren Türkiye, 1991'de İHA projesi olarak F-16 uçaklarının üretiminin gerçekleştirildiği TAI'de prototip çalışmaları yapmış (Cumhuriyet, 1991, s. 13), Savunma Sanayi Müsteşarlığı'nın açıklamalarına göre 1992'de 350 milyon dolar ayrılan İHA projeleri kapsamında amaç ve gelişmeler basına şu şekilde yansımıştır:

“Güneydoğu bölgeleri karasularımız, sınırlarımız üzerinde gece gündüz gözetleme yapacak olan uçak, yer istasyonu tarafından kontrol edilebilecek ve aldığı bilgileri komuta merkezine gönderecek. Uçağın ilk prototipi Türk Hava ve Uzay Sanayi A.Ş. tarafından gerçekleştirildi. Elektronik kısımların çok önem taşıdığı proje ile önemli ihracat olanaklarının ortaya çıkabileceği belirtiliyor. 28 yabancı firmadan tanıtım brifingi alındığını açıklayan SSM henüz tekliflerin istenmediğini bildirdi.” (Cumhuriyet, 25 Şubat 1992, s.10).

Üretime dayalı projeler devam ederken İHA alımı da yapan Türkiye, 1993 yılında, ABD'nin AAI Firmasından 10 milyon dolara yedi tane UAV almış, AAI'den alınan GNAT 750 ile İsrail'in General Atomics firmasından aldığı Falcon 600 tiplerindeki UAV'lar Güneydoğu'ya yerleştirilmiştir (Cumhuriyet, 8 Nisan 1993, s.17; Cumhuriyet, 23 Eylül 1993, s. 8). Ayrıca aynı sene Almanya tarafından beş adet Canadair Firması üretimi CL-89 İHA'sı hibe edilmiştir. 1994 yılında TSK tarafından kullanılmaya başlanan İHA'lar, lojistik sıkıntılar ve kaza-kırım sebebiyle kısa süre sonra envanterden çıkarılmak zorunda kalmıştır. İHA konusunda 20'nci yüzyılda en ciddi girişim 1995'te gerçekleşmiştir. Bu yıl içinde altı adet General Atomics Firması üretimi GNAT-750 İHA'sı tedarik edilmiştir. Bu tedarikin yanı sıra iki adet de I-GNAT İHA'sı alınmıştır (Karaağaç, 2016, s. 33). Taktik gözetleme ve destek görevleri için kullanılan bu İHA'lar 2005 yılına kadar Kara Kuvvetleri Komutanlığı envanterinde kalmıştır (Düz, 2020, s. 9). 2004 yılı itibariyle milli projelerin hız

kazandığı görülmekle beraber bu projeler geliştirilme aşamasında olmasından dolayı TSK'nın acil ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla yurtdışından tedariklere devam edilmiştir. 2007-2010 yılları arasında İsrail'den bir adet Heron, bir adet Searcher ve bir adet de Dominator İHA'sı kiralanmak suretiyle Kara Kuvvetleri Komutanlığı'nın kullanımına verilmiştir. Bu kiralanan İHA'ların yanı sıra yine İsrail'den üç adet Aerostar İHA'sı daha kiralanmıştır (Düz, 2020, s. 9).

İsrail'den kiralanan bu İHA'lardan Kara Kuvvetleri Komutanlığı etkili bir şekilde yararlanamadığı gibi üçü de düşmüştür. Türkiye, ordunun acil ihtiyaçlarını karşılamak için kiralanmış İHA'ların yanı sıra satın alım yoluna da başvurmuştur. Satın alım için açılan ihaleye, İsrail'den Heron, ABD'den Predator İHA'ları katılmıştır. Predator İHA'sının her ne kadar teknik özellikleri iyi olsa da İsrail, Türkiye'nin kendi geliştirmiş olduğu alt sistemleri entegre etmesini kabul etmesi sonucu ihaleyi Heron kazanmıştır (Ateş, 2021, s. 10). Türkiye'den bu projeye ASELSAN, SAVRONİK ve MİLSOFT Firmaları katılmıştır (Karaağaç, 2016, s. 33). İsrail, ihale aşamasında her ne kadar Türkiye'nin isteklerini kabul etmiş olsa da uygulama aşamasında Türk firmalarının ürünlerinin entegrasyonu sırasında problem çıkarmıştır. Bu sebeple proje geciktiği gibi 2008-2009 yıllarında İsrail ile Filistin arasında Gazze Savaşı patlak vermiş ve Türkiye, İsrail'in eylemlerine tepki olarak projeyi askıya almıştır. Bu iki olay projenin giderek uzamasına sebep olmuştur. Nihayetinde 10 adet İHA, Türk Hava Kuvvetleri Komutanlığı envanterine 2010 yılında girebilmiştir. 2010 yılında gerçekleşen "Mavi Marmara" olayı ile birlikte Türkiye-İsrail ilişkileri gerilmiş ve bu durum İHA'ların sevkiyat, bakım ve konuşlandırma işlemlerini olumsuz etkilemiştir (Düz, 2020, s. 9). Türkiye'nin Heron'lar ile ilgili problemi satın alındıktan sonra da devam etmiştir ki 2011 yılında kamuoyuna yansıyan haberlerde satın alınan 10 adet Heron'un ikisinin kullanılamaz hale geldiği, düştüğü, üç Heron'un ise motor arızası sebebiyle yedek motorlar ile görev yaptığı yazılmıştır (Cumhuriyet, 4 Mart 2011, s. 11; NTV, 2011). Türkiye'nin Heronlar ile yaşadığı sıkıntı bununla da kalmamıştır. İnış-kalkış operatörlerinin İsraili olması ve elde edilen görüntülerin aynı zamanda İsrail'e aktarılması Türkiye tarafında rahatsızlıklara sebebiyet vermiştir (Aksan, 2020). Bu dönemde Heron'ların Türkiye'ye maliyeti 180 milyon dolar olmuştur (Akyürek, Yılmaz ve Taşkıran, 2012, s. 16, 17).

Türkiye, İsrail İHA'ları yanı sıra ABD İHA'larına da ilgi göstermiştir. Amerikan RQ-1 Predator ve MQ-9 Reaper İHA'ları ile ilgili görüşmeler yapılmış fakat silahsız versiyonlarının teklif edilmesi üzerine bu görüşmeler sonuçsuz kalmıştır. Bunun sonucu olarak Türkiye, İsrail İHA'larını almak zorunda kalmıştır. 2008'de İHA'lar ile ilgili bir girişim daha yapılmış fakat 2014 yılına kadar bir sonuç alınamamıştır. Türkiye, 2014'te Amerikan Kongresi'nin onayını almak için ABD nezdinde

girişimlere başlamışsa da kongre, İHA satışı noktasında onay vermemiştir (Milliyet, 2017). Bu süre zarfında Türkiye'nin geliştirme aşamasında olduğu İHA projeleri olgunlaşma evresine girmiştir. 2016'da Savunma Sanayii Müsteşarı İsmail Demir, ABD'nin tutumunun Türkiye'yi kendi İHA Sistemlerini yapmasına yönelttiğini ve artık "ABD yapımı bir İHA Sistemine" Türkiye'nin ihtiyacı olmadığını belirtmiştir (AA, 2016). Bu hususta eğitsel manada bir girişim olarak 2013'te Türk Hava Kurumu Üniversitesi İnsansız Hava Aracı Sistemleri Uygulama ve Araştırma Merkezi'nin yapılanmaya gittiğini de söylemek gerekir (Resmi Gazete, 2013, s. 58). 2017'de ise Kapadokya Meslek Yüksekokulu İnsansız Hava Aracı Sistemleri Uygulama ve Araştırma Merkezi çalışmalarına başlamıştır (Resmi Gazete, 2017, s. 22).

Türkiye'nin Yerli ve Milli İHA Çalışmaları

Türkiye Cumhuriyeti, 1980'lerde İHA'lara ilgi duymaya başlamış ve 1989 yılında ilk İHA yurtdışından tedarik edilmiştir. Yurtdışı tedarikleri yanı sıra 1990 itibari ile Türkiye'nin yerli ve milli İHA çalışmaları başlamıştır. Yerli ilk İnsansız Hava Sistemi 2001 yılında TSK envanterine girmiştir. Türkiye'nin İHA alanında atılım göstermesi 2004 sonrasında olmuştur. 2004 yılı itibari ile birçok kamu ve özel firma bu alanda çalışmalara yoğunlaşmıştır. 2004 yılında başlayan çalışmalar 2010 itibariyle olgunlaşma aşamasına gelmiş ve TSK envanterine girmeye başlamıştır. 2012 yılında Savunma Sanayii Müsteşarlığı, "Türkiye'nin İHA Sistemleri Yol Haritası" belgesini yayınlamış ve 2030'a kadar bu alanda atılacak adımların yol haritasını belirlemiştir. Bu yol haritasının zaman içinde Türkiye'deki ve dünyadaki teknolojik gelişmelere bağlı kalarak güncellenmesi beklenmektedir.

Kamu Şirketleri Tarafından Yapılan İHA Çalışmaları

Türk Uçak Sanayii Anonim Ortaklığı

Türk Uçak Sanayii Anonim Ortaklığı (TUSAŞ),¹ İHA alanında Türkiye'de çalışmalar yapmış ilk firmadır. 1990 yılında başlayan çalışmalar 1992'de sonuç vermiş ve (UAV-X1) İHA-X1 Şahit Sistemi ortaya çıkmıştır. İHA-X1 Şahit, Türkiye'nin yerli ilk İHA'sıdır. Bu proje kapsamında TUSAŞ iki adet İHA'yı üretmiş fakat proje AR-GE çalışması seviyesinde kalmıştır (Karaağaç, 2016, s. 33). Üretilmiş olan bu iki prototip İHA, 1992 ilkbaharında önce Eskişehir'in Sivrihisar, yazın ise Denizli'nin Çardak ilçelerinde test uçuşları yapmıştır. İHA'nın ağırlığı ve İngiltere'den alınan motorların yetersizliği sebebiyle 1992 sonbaharında Afyon'da yapılan uçuş sonrasında proje sona erdirilmiştir. UAV-X1'in rüzgâr tüneli ve akım görünürlüğü testleri ODTÜ Havacılık Bölümünde

---

¹ Türk Uçak Sanayii A.Ş (TUSAŞ), 1973 yılında kurulmuştur. TUSAŞ Aerospace Industries (TAI) ise 1984 yılında TUSAŞ ile General Dynamics ortaklığıyla F-16 Savaş uçağı üretimi için kurulmuştur. 2005 yılında TAI'nin %49'luk yabancı hissesi satın alınarak TUSAŞ ile birleştirilmiştir.

yapılmıştır. Projenin devamı niteliğinde olan UAV-X2 Projesi planlanmış fakat hem Savunma Sanayii Müsteşarlığı hem de şirket içi yeterli finansman bulunamaması sonucunda projeye devam edilememiştir (TUSAŞ, 2022, s. 24-25). UAV-X1 Projesi bir AR-GE ürünü olarak kalmışsa da o dönemki adıyla TAI (TUSAŞ) Genel Müdürü ve Yönetim Kurulu Başkan Vekili Jerry Jones 1991 yılında Savunma ve Havacılık Dergisiyle yapmış olduğu söyleşi de projeyi ve TAI'nin geleceğini şu sözler ile ifade etmiştir:

“Bildiğiniz gibi, bu program daha çok TAI'nin kendi tasarımı bir uçağı geliştirmesinin testi olarak görülmelidir... İHA programı TAI açısından çok önemli bir başlangıcı temsil etmektedir, özellikle, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin uzun dönemli ihtiyaçlarına yönelik olarak silah sistemleri tasarımı ve geliştirmesi için, TAI'nin gelecekte almayı amaçladığı sorumluluklar açısından bakıldığında... Türk Silahlı Kuvvetleri'nin harekât ihtiyaçlarına yönelik göreve özgü ve gerek uçak-üstü, gerekse yer kontrol teçhizatını da içeren sofistike elektronik sistemlerin tedarikini gerçekleştirebilecek kabiliyeti TAI'de oluşturmak istiyoruz...” (Arıs, 1991, s. 48).

TAI, UAV-X1 Projesi'nden sonra SSM'ye farklı İHA projeleri ile gitmiştir. Fakat TSK'nın yeni bir İHA ihtiyacı belirtilmediği için bu projelere maddi destek sağlanamamıştır. 1995 yılına gelindiğinde ise Millî Savunma Bakanlığı, hava savunma birliklerinin eğitim ihtiyacını karşılamak adına bir Hedef Uçak Sistemi geliştirilmesi için AR-GE Dairesi ve TAI ile bir sözleşme imzalamıştır. TAI, “TURNA” adı verilen projeyi bir yıl gibi kısa bir sürede tamamlamış ve 1996 Eylül'ünde ilk uçuşunu gerçekleştirmiştir. 1997 yılı temmuz ayında ise Hava Kuvvetleri Komutanlığı kabul testleri yapılarak AR-GE Projesi başarıyla tamamlanmıştır (TUSAŞ, 2022, s. 26-27). TURNA Hedef Uçak Sistemi 2001 itibariyle Hava Kuvvetleri Komutanlığı ve Kara Kuvvetleri Komutanlığı envanterine alınmıştır (Atasoy, 2022, s. 70). TAI, proje sonunda 60 adet sistemi TSK envanterine katarak bu alanda büyük bir başarı elde etmiştir (TUSAŞ, 2022, s. 28).

Türkiye Cumhuriyeti, TSK'yı modernize etmek ve ihtiyaçlarını karşılamak için 1996 yılından itibaren tank, helikopter ve İHA projeleri başlatmıştır. Bu amaç ile İHA ihtiyacının karşılanması için “Türk İnsansız Hava Aracı (TİHA)” Projesi başlatılmıştır. Proje kapsamında yedi adet operatif, iki adet stratejik İHA tedarik edilmesi planlanmıştır. Bunun için yerli bir firma veya yerli firmalardan oluşan konsorsiyum ana yüklenici olarak seçilecek ve bu firma/firmalara teknolojik destek sağlaması için yabancı bir alt yüklenici firma belirlenmesi planlanmıştır. 19 Ekim 2001 tarihinde yerli ve yabancı firmaların belirlenmesi için doküman yayınlamıştır. Firmalardan alınan geri dönüşler neticesinde ASELSAN, TAI-HAVELSAN konsorsiyumu, TUSAŞ-STM-SAVRONİK

konsorsiyumu yerli ana yüklenici adayları; ABD’li General Atomics ve İsraili UAV-Partnership (IAI-Elbit) ortaklığı ise yabancı alt yüklenici adayları olarak belirlenmiştir. 27 Mart 2002 tarihi itibariyle ana yüklenici adayları olan firmalara teklife çağrı dosyasını almaları için resmi duyuru yapılmıştır. Firmalardan teklifler 4 Ekim 2002 tarihinde alınmış ve akabinde değerlendirme ve sözleşme görüşmeleri başlamıştır. 2004 yılı itibariyle görüşmeler tamamlanmıştır. Projenin maliyetinin 1 milyar doları bulacağı tahmin edilmiştir. Fakat 14 Mayıs 2004 tarihinde gerçekleştirilen Savunma Sanayii İcra Komitesi’nde alınan tarihi kararlarla tank, helikopter ve TİHA projeleri iptal edilmiştir (Hürriyet, 2004).

14 Mayıs 2004 Savunma Sanayii İcra Komitesi Kararları Türk Harp Sanayii için dönüm noktası olmuştur. Dönemin Savunma Sanayii Müsteşarı Murat Bayar’ın teklifi ile alınan bu kararlar sonucunda Türkiye Cumhuriyeti bir konsept değişikliğine giderek acil ihtiyaçlar kapsamı dışında kalan her türlü platformun Türkiye’de yerli ve milli olarak üretilmesini amaçlamıştır. Bu kararlar sayesinde MİLGEM, ATAK Helikopteri, ANKA ve Altay Tankı gibi yerli ve özgün projelerin önü açılmıştır (Sözcü, 2020). 14 Mayıs 2004 Kararları sonrasında Türk İnsansız Hava Aracı Projesi için ana yüklenici olarak TUSAŞ belirlenmiştir. 2004 yılı aralık ayında TUSAŞ ile SSM arasında imzalar atılmıştır. Her ne kadar imzalar 2004’te atılmış olsa da 2007 yılına kadar projede bir ilerleme kaydedilememiştir. Projenin ilerlememesindeki sebep ise Türkiye’de daha önce bu büyüklükte bir proje yapılmaması sebebiyle teknik imkansızlıklar ve kullanıcılar olan Deniz, Kara ve Hava Kuvvetleri’nin çok fazla isteri tek bir araçta istemiş olmasıdır. Deniz Kuvvetleri Komutanlığı uçakta panoramik keşif sensörü, Hava Kuvvetleri Komutanlığı ise uçak üzerinde Yapay Açıklıklı Radar (SAR) olmasını istemiştir. Sözleşmede ise farklı gereksinimler yer almaktadır. Ayrıca ilk gereksinimlerde 23 bin feet’e çıkması planlanan uçağın ilerleyen süreçte TSK tarafından 30 bin feet’e çıkması istenmiştir. Tüm isterlerin karşılanması uçağın ağırlığını artırmış bunun sonucu olarak uygun bir motor bulunamamıştır. Ayrıca TSK uçağın sertifikaya edilmesini istemiştir. Buradaki sorun ise daha önce hiçbir insansız hava aracının sertifikaya edilmemiş olması ve bu sertifikasyonun nasıl ve ne şekilde alınacağı ile ilgili anlaşmazlıklardır. Bu sebeplerle projenin üretiminin asıl başlama tarihi uzun bir süre belirlenememiştir. Nihayetinde SSM, TUSAŞ ve kullanıcıları bir araya getirerek “Sistem Gözden Geçirme” toplantısı düzenlemiştir. Toplantı da İHA’nın sertifikaya edilme şartı iptal edilmiş, 30 bin feet ve 24 saat havada kalma şartı kabul edilmiştir. Çeşitli revizyonlarla beraber projenin başlaması için imzalar 9 Ekim 2007 tarihinde atılmıştır (TUSAŞ, 2022, s. 41-42). 2009 yılında TUSAŞ ile kullanıcılar arasında Kritik Tasarım Gözden Geçirme Toplantısı gerçekleştirilmiştir. Bu toplantıda TUSAŞ, uçağı 30 bin feet irtifaya çıkaramayacağını, çıkarsa bile bunu sağlayacak bir

motor bulamayacağını kullanıcılara bildirmiştir. Bunun yerine TUSAŞ, 18 saat havada kalacak, 23 bin feet irtifaya çıkacak ara bir çözüm önermiş, ana kullanıcı olarak belirlenen Hava Kuvvetleri Komutanlığı bu öneriyi kabul etmemiştir. Fakat bu toplantıda üretim takviminin daha da sarkmasını önlemek amacıyla Blok-A ve Blok-B olarak uçak iki farklı konfigürasyona ayrılmıştır. Blok-A 18 bin feet irtifaya çıkıp, 18 saat havada kalacak şekilde tasarlanmıştır (TUSAŞ, 2022, s. 49-50).

Uçağın iki farklı konfigürasyona ayrılmasıyla birlikte Özgün TİHA Projesi hız kazanmış, ilk İHA 2010 yılının temmuz ayında hangardan çıkmıştır. Hangardan çıkış töreninde İHA'ya "ANKA" adı verilmiş ve Blok-A versiyonu kamuoyuna tanıtılmıştır (Şahin, 2019). 30 Aralık 2010 tarihi itibariyle ANKA Blok-A yer ve uçuş testlerine başlamış olup 20-22 Ocak 2013 tarihlerinde yaptığı uçuşlarla beraber kabul test sürecini tamamlamıştır (TUSAŞ, ANKA kabul testleri, t.y). ANKA'nın test süreci oldukça sancılı geçmiştir. İlk prototip zaman zaman teknik sorunlar yaşamış ve küçük kazalar geçirmiştir. 27 Eylül 2012'de Sivrihisar'da gerçekleştirilen 99. uçuşunda ilk prototip ANKA ile temas kesilmiş ve uçak düşerek kullanılamaz hale gelmiştir (Cumhuriyet, 2012). Test faaliyetlerine diğer prototiplerle devam edilmiştir (NTV, 2012). Test uçuşlarında bir kaza-kırımında 7 Aralık 2013'te gerçekleşmiştir. Batman'da gerçekleşen bu kaza sonrasında bir ANKA daha kaza-kırıma uğramıştır (Takvim, 2013).

TUSAŞ, 2009 yılındaki Kritik Tasarım Gözden Geçirme Toplantısı'nda alınan kararlara istinaden Blok-B'nin geliştirilmesine aynı yıl başlanmıştır. Hava Kuvvetleri'nin isterlerini gerçekleştirecek şekilde tasarlanan Blok-B, 30 bin feet irtifaya çıkıp 24 saat hava da kalabilecek şekilde tasarlanmıştır. Ayrıca Blok-A'ya göre daha fazla faydalı yüke sahipken 200 kilogram daha hafif olacak şekilde, kanat, gövde ve motorda yapılan iyileştirmelerle hayata geçirilmiştir (TUSAŞ, 2022, s. 68). İlk uçuşunu 30 Ocak 2015'te gerçekleştiren ANKA Blok-B, yapılan test uçuşlarında 200 kilogram faydalı yük ile 30 bin feet irtifada 26 saat 20 dakika havada kalma başarısı göstermiştir (Savunma Haber, 2016). Blok-B'nin başarılı bir şekilde geliştirilmesi ile birlikte ANKA'ların seri üretim projesi olan ANKA-S için 25 Ekim 2013 tarihinde SSM ile TUSAŞ arasında 10 adetlik seri üretim anlaşması imzalanmıştır. Tamamen Hava Kuvvetleri'nin ihtiyaçlarına binaen tasarlanan ANKA-S, Blok-B'den kazanılan tecrübeler ile birlikte daha da geliştirilmiş bir konfigürasyon olarak tasarlanmıştır. Bu konfigürasyon ile birlikte uydu üzerinden (Satellite Communications SATCOM) ve Türk Silahlı Kuvvetleri Muhabere Sistemi (TAFICS) ile uzaktan kontrol yeteneği sağlanan ANKA-S binlerce kilometrelik görev menziline ulaşmıştır (TUSAŞ, ANKA-S Projesi, t.y). İlk uçuş tarihi Ağustos 2016 olarak planlanan ANKA-S, 15 Temmuz 2016'da gerçekleşen darbe girişiminde pervanesinden hasar alması sonucu bu uçuşunu gerçekleştirememiştir. Nihayetinde planlarda yaşanan bir aylık sarkma

sonucunda ilk uçuş Eylül 2016'da gerçekleştirilmiştir. Haziran 2017 itibariyle ANKA-S, TÜRKSAT 4B uydusu ile kontrol edilerek, uydudan kontrol edilebilen ilk Türk yapımı İHA olarak Türk Havacılık tarihine geçmiştir (TUSAŞ, 2022, s. 72-73). Uzun testler sonucunda ANKA-S 2018 yılının şubat ayında envantere girmeyi başarmıştır (Savunma Haber, 2018). ANKA Platformu geliştirilirken bir yandan da öncelikle ANKA ve ANKA benzeri hava araçlarını uçurmak için motor üretme ve geliştirme faaliyetleri başlamıştır. Ana hissedarı TUSAŞ'a ait olan Türk Motor Sanayii (TEI), ANKA Platformu için "TEI-PD170 Turbodizel Havacılık Motoru" motorunu geliştirmiştir. ANKA, 27 Aralık 2018 tarihi itibariyle TEI-PD170 motorlarıyla uçmaya başlamıştır (TEI, TEI-PD170 motoru, t.y).

TUSAŞ, ANKA projesi ile büyük bir bilgi ve tecrübeye sahip olmuştur. ANKA projesinin getirdiği kazanımlar ile şirket İHA konseptini bir ileri adıma taşıyarak, 2017 yılında "AKSUNGUR" projesine başlamıştır. Tamamıyla TUSAŞ'ın inisiyatifi ve öz sermayesiyle başlanan projenin 17 ay gibi kısa bir süre içerisinde tasarlanıp üretilmesi kararlaştırılmıştır (TUSAŞ, 2022, s. 96). ANKA Platformu ile ortak altyapıyı kullanan AKSUNGUR, 20 Mart 2019'da ilk uçuşunu gerçekleştirmiştir (Şentürk, 2021). 2021 yılı itibari ile ilk AKSUNGUR İHA, Deniz Kuvvetlerine teslim edilmiştir. 750 kilogram faydalı yük taşıyabilen İHA, 50 saat havada kalabilmektedir (TRT HABER, 2021). TUSAŞ, ANKA ve AKSUNGUR ürünlerinin yanı sıra TSK'nın ihtiyaçlarını gidermeye yönelik çalışmalarına devam etmektedir. Bu amaçla üretilen bir diğer ürün "Şimşek Yüksek Hızlı Hedef Uçak Sistemi" için çalışmalar 2009 yılında başlatılmıştır. Hava Savunma Birlikleri'nin eğitim ihtiyacını karşılamak üzere AR-GE projesi olarak başlatılmış ve üretimi başarıyla gerçekleştirmiştir (TUSAŞ, ŞİMŞEK, t.y).

2018 yılında Sivil Savunma Başkanlığı (SSB) tarafından TSK'nın operasyon sahasında lojistik ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla "Dikey İniş-Kalkışlı Kargo İHA" projesi başlatılmıştır (Kunt, 2018). SSB'nin açtığı ihalenin TUSAŞ tarafından kazanıldığını açıklayan SSB Başkanı İsmail Demir; Kargo İHA Sistemi'nin 2021 yılında seri üretime geçeceğini belirtirken, bir saat havada kalma süresi olacağını, ayrıca 50 kilogram faydalı yük taşıyacağını belirtmiştir. Bunun yanı sıra İsmail Demir, sistemin geliştirilmeye devam edileceğini ve 150 kilogram faydalı yük taşıma kapasitesine sahip Kargo İHA Projesi üzerinde çalışıldığını belirtmiştir (Kıvrak, 2020).

TSK'nın ihtiyaçları doğrultusunda ürün yelpazesini genişleten TUSAŞ'ın "Süpersonik İHA Sistemleri" için de çalışmalarına devam ettiği bilinmektedir. Elektronik harp destek, elektronik harp taarruz ve sahte hedef görevlerini yerine getirecek İHA'nın, 1 Mach hıza sahip olması planlanmaktadır. Bu sistem Türkiye'nin ilk Süpersonik İHA'sı olacaktır (Şahin, 2021). TUSAŞ'ın İHA alanında yaptığı çalışmalarla ilgili en büyük sürpriz 2022 yılı kasım ayında gerçekleşmiştir. Endonezya'nın başkenti Cakarta'da düzenlenen İndo Defence Savunma Sanayii Fuarı'nda, SSB

Başkanı İsmail Demir'in, SavunmaSanayiiST'ye verdiği röportajda "TUSAŞ'ın İnsansız Savaş Uçağı'nın hatta olduğunu" açıklamıştır (SavunmaSanayiST.com, Prof. Dr. İsmail Demitr: 2022). Sektöre yakın kaynaklar tarafından gayri-resmi olarak böyle bir projenin yürütüldüğü veyahut böyle bir proje için çalışmalar gerçekleştirdiği zaman zaman kamuoyuna yansımıştır. Fakat böylelikle ilk defa en yetkili ağızdan bu bilgiler doğrulanmıştır.

Platform Adı	Üretici Firma	Maksimum Kalkış Ağırlığı	Faydalı Yük Taşıma Kapasitesi	Kanat Açıklığı	Taşıdığı Mühimmatlar	Havada Kalış Süresi
ANKA	TUSAŞ	1700 KG	350+ KG	17.5 METRE	*Hassas Gdümlü Mühimmatlar *Lazer Gdümlü Mühimmatlar *Anti-tank Füzeleri	30+ SAAT ²
BAYRAKTAR	BAYKAR	700 KG	150 KG	12 METRE	*4 Adet Lazer Gdümlü Mühimmat	27 SAAT ³
AKSUNGUR	TUSAŞ	3.300 KG	750+ KG	24,2 METRE	*TEBER- 81 *MAM-C *HGK-3 *TEBER-82 *LUMTAS *KGK-82 *Minyatür Bomba *MAM-L *Cirit	50 SAAT ⁴

² TUSAŞ, ANKA Tanıtım Broşürü, Erişim Tarihi 18.12.2022, https://www.tusas.com/content/files/uploads/229/TUSAS_2020_Genel_Flyer_Anka_TR.pdf, TUSAŞ, ANKA, Erişim Tarihi 18.10.2022 <https://www.tusas.com/urunler/iha/operatif-stratejik-iha-sistemleri/anka>

³ BAYKAR, Bayraktar TB2, Erişim Tarihi 18.12.2022 <https://baykartech.com/tr/uav/bayraktar-tb2/>

⁴ TUSAŞ, AKSUNGUR, Erişim Tarihi 18.10.12, <https://www.tusas.com/urunler/iha/yuksek-faydali-yuk-kapasitesi/aksungur>

AKINCI	BAYKAR	6.000 KG	1500 KG	20 METRE	*Lazer Gdümlü Akıllı Mühimmatlar *Füzeler	24 SAAT ⁵
--------	--------	----------	---------	-------------	--	----------------------

Tablo 1. İHA Platformları

Özel Sektör Şirketleri Tarafından Yapılan İHA Çalışmaları

BAYKAR Makina

Baykar 2000 yılı itibariyle kendi inisiyatifiyle İHA geliştirme faaliyetlerine başlamış özel teşekkül bir firmadır. 2005 yılında Kalekalıp-Baykar ortaklığıyla “Bayraktar Mini İHA” projesi başlatılmıştır. 2007 yılında Bayraktar Mini İHA, TSK envanterine alınmıştır. 2012 yılında ise Bayraktar Mini İHA, Katar’a ihraç edilmiştir. Bu ihraç Türkiye’nin yurtdışına ilk İHA satış başarısıdır. Baykar 2006 yılında “Malazgirt Döner Kanatlı İHA” projesine başlamıştır. 2008 yılında SSM ile tedarik sözleşmesi imzalanmış ve 2009 yılında teslimatlar yapılmıştır (Karaağaç, 2016, s. 35). Baykar, İHA sektöründe en büyük atılımı 2007 yılında geliştirme faaliyetlerine başlamış olduğu Bayraktar TB2 İHA’sı ile gerçekleştirmiştir. Bayraktar TB2 ilk uçuşunu 2009 yılında gerçekleştirmiştir. 2011’de SSM ile Baykar arasında 12 adetlik Bayraktar TB2 İHA satın alınması için anlaşma yapılmıştır. 2014 ve 2015 yıllarında teslimatları tamamlanan İHA’lar, 2015 yılında operasyonel olarak kullanılmaya başlanmıştır. Ayrıca 2015 yılında Bayraktar TB2 İHA’sı silahlandırılmıştır (Karaağaç, 2016, s. 35-36). Bayraktar TB2 İHA’sının TSK’ya teslimatları devam etmektedir.

Fotoğraf 1. Bayraktar TB2

Kaynak: <https://www.tusas.com/medya-merkezi/fotograf-galerisi?s=1>

⁵ BAYKAR, Bayraktar Akıncı, Erişim Tarihi 18.10.2022 <https://baykartech.com/tr/uav/bayraktar-akinci/>

2012 tarihli Yatırımlarda Devlet Yardımları Hakkında Karar ve 2016 tarihli Yatırımların Proje Bazında Desteklenmesi ile ilgili kanun kapsamında 2019'da İstanbul Esenyurt'ta İHA ve Akıllı Sistemler Üretim Tesisinin yapımına başlayan Baykar (Resmi Gazete, 5 Eylül 2019, s. 2-3) Bayraktar TB2'den elde ettiği tecrübelerle "AKINCI TİHA'yı" geliştirmiştir. AKINCI 2017 yılı itibariyle geliştirilmeye başlanmış olup ilk uçuşunu 6 Aralık 2019 tarihinde yapmıştır. Yer ve uçuş testleri tamamlanan sistem 29 Ağustos 2021 tarihi itibariyle TSK'nın envanterine verilmeye başlanmıştır (Kolukısa, 2021). Baykar Savunma, TSK'nın ihtiyaçlarını gidermeye yönelik olarak İHA Sistemleri üzerine çalışmalara devam etmektedir. Baykar Savunma'nın bu alanda kamuoyuna açıklanan iki proje yürüttüğü bilinmektedir. Bu projelerden ilki "Bayraktar TB3" Projesidir. Bayraktar TB2 üzerinden geliştirilmeye başlanan sistem, Türkiye'nin denizlerdeki sancak gemisi olacak, "Çok Maksatlı Amfibi Çıkarma Gemisi TCG Anadolu'nun" pistine inip-kalkması için tasarlanmıştır (SavunmaSanayiST.com, TCG ANADOLU'ya, 2021). Katlanabilir kanat yeteneğine sahip olacak sistemin 1450 kilogram kalkış ağırlığına sahip olması beklenmektedir (BAYKAR, Bayraktar TB3, t.y). 2023 yılı içerisinde Bayraktar TB3'lerin kullanıma girmesi beklenmektedir. Baykar'ın yürütmüş olduğu bir diğer proje ise "Bayraktar KIZILELMA Muharip İnsansız Uçak Sistemi" Projesidir. Baykar tarafından özgün olarak geliştirilmeye başlanan sistem, prototip üretim aşamasındadır. 2023 yılı içerisinde ilk uçuşunu yapması planlanan sistemin kısa pistli gemilere inip-kalkma özelliği olması planlanmaktadır (TRT HABER, Bayraktar Kızılelma'ya, 2022).

Vestel Savunma İHA Çalışmaları (Lentatek)

Vestel Savunma, 17 Aralık 2003 tarihinde kurularak İHA sektöründe çalışmalar yapmaya başlamıştır (Cumhuriyet, 20 Aralık 2003, s. 13). 2005 yılında "Efe Mini İHA" prototipi için çalışmalara başlamıştır. TSK'nın Mini İHA Sistemi ihalesini kazanamaması üzerine Efe, seri üretime geçmemiştir. Bu alanda çalışmalarına devam eden Vestel, 2007 yılında "Karayel Taktik İHA'sını" geliştirmeye başlamıştır (Karaağaç, 2016, s. 36). 2009 yılında prototipi başarıyla tamamlanan Karayel'in, 2010 yılında seri üretime geçmesi planlanmıştır. Fakat SSM, Karayel İHA'sının katapult sisteminden fırlatılmasını ve paraşütle inme kabiliyetine sahip olmasını istemiştir. 2010 yılında altı adet Kareyel İHA'sı için sözleşme imzalanmış (Bigpara, 2011), fakat Vestel Savunma katapult ve paraşüt kabiliyetlerini İHA'ya kazandıramamıştır. Bu sebeple 2016 yılında sözleşme iptal edilmiştir. SSM, 2015 yılında Vestel'den piste iniş-kalkış yapabilen Karayel İHA'sı kiralayarak TSK'nın envanterine vermiştir (Savunmatr.com, 2022). 2017 yılında Kareyel'in geliştirilmiş versiyonu Karayel-SU tanıtılmıştır (Dünya, 2017).

Türkiye’de Gerçekleştirilen Diğer İHA Çalışmaları

Türkiye’de TUSAŞ, Baykar ve Vestel Savunma dışında birçok firma ve üniversite, İHA sektöründe çalışmalar yapmaktadır. Bu firmalar dışında çalışma yapan firmalardan biri Savunma Teknolojileri Mühendislik ve Ticaret AŞ (STM)’dir. STM özellikle “Otonom Döner ve Sabit Kanatlı Vurucu İHA” alanında gelişmiştir. STM ürün ailesinde Kargu, Alpago ve Togan İHA’ları bulunmaktadır. STM İHA ailesi, 2017 yılı itibariyle ürünleştirilmiş ve TSK envanterine verilmiştir (STM Thintech, Kamikaze t.y). Türkiye’de STM dışında birçok firma İHA alt sistemleri ve faydalı yükler geliştirmektedir. ASELSAN, BİTES, HAVELSAN, SAVRONİK, MİTEKSAN, MİLSOFT ve ESEN gibi firmalar İHA alt sistemleri ve faydalı yükler geliştirmektedir. Bu firmaların yanı sıra İTÜ, ODTÜ, Anadolu Üniversitesi, Akdeniz Üniversitesi, Hacettepe Üniversitesi ve THK Üniversitesi başta olmak üzere İHA alanında çok değerli çalışmalar yapmaktadır (Karaağaç, 2016, s. 36).

İnsansız Hava Araçları’nın Kullanmış Olduğu Yerli Üretim Faydalı Yük ve Mühimmatlar

Türk Hava Kuvvetleri, İkinci Dünya Savaşı sonrasında benimsenen tedarik modeli ile tamamen ABD’ye bağımlı hale gelmiştir. 29 Mart 1952 tarihi itibari ile ilk jet uçakları THK envanterine girmiştir (Türk Hava Kuvvetleri Genel Sekreterlik Tarihçe Müdürlüğü, 2009, s. 120). Bu tarihten itibaren THK envanterine giren tüm savaş uçakları ABD yapımıdır. Dolayısı ile bu savaş uçaklarının kullanmış olduğu mühimmatlar da çoğunlukla ABD yapımıdır. Türkiye, bu konuda önemli zafiyetler yaşamıştır. ABD, zaman zaman Türkiye’ye ambargo uygulamıştır. Örneğin 1964 yılında Türkiye, Kıbrıs’a müdahale etmek istemiştir. Fakat ABD Başkanı Lyndon B. Johnson tarafından Başbakan İsmet İnönü’ye bir mektup yazılmıştır. Türkiye açısından son derece ağır ifadeler geçen bu mektupla birlikte Türkiye, Kıbrıs’a askeri olarak müdahale etmekten vazgeçmiştir (Hürriyet, 6 Haziran 1964, s. 1; Milliyet, 6 Haziran 1964, s. 1; Hürriyet, 13 Ocak 1966, s.1). Nihayetinde Türkiye Cumhuriyeti 1974 yılında Kıbrıs’a askeri olarak müdahale etmiş (Hürriyet, 20 Temmuz 1974, s. 1-7; Keser, 2013, s. 132) ve 1975-1978 yılları arasında ABD tarafından silah ambargosuna maruz kalmıştır (Milliyet, 5 Şubat 1975, s.1). Nitekim bu sorun Türkiye Cumhuriyeti tarafından stratejik bir problem olarak ele alınmış ve kısa-orta ve uzun vadeli çözümler üzerine çalışılmıştır. Böylelikle bu alanda faaliyet gösteren TAI, TEI, ASELSAN, HAVELSAN, ROKETSAN gibi kurumlar doğmuştur. ABD’nin Türkiye’ye uygulamış olduğu ambargo bu olay ile sınırlı kalmamıştır. Türkiye’nin Rusya Federasyonu’ndan “S-400 Hava Savunma Sistemi” almasını sebep göstererek Kasım 2019’da F-35’lerin Türkiye’ye teslim edilmesini askıya almış (BBC NEWS TÜRKÇE, 2019), 7 Nisan 2021 tarihi itibariyle “CAATSA” (Hasımlarına Yaptırımlar Yoluyla Karşılık Verme Yasası) yaptırımları uygulamıştır (Cumhuriyet, 7 Nisan 2021, s. 7).

Savunma ve Havacılık Sanayii ileri teknoloji isteyen ve pahalı bir sektördür. Türkiye, 1990’larda başlanan ve 2004 sonrasında yaptığı atılım ile özellikle havacılıkta yeni trend olan İHA konusunda başat ülkelerden biri haline gelmiştir. TUSAŞ, BAYKAR, Vestel Savunma (Lentatek) İHA Platformları geliştirirken, bu platformlarda kullanılacak faydalı yükler ve mühimmatlar ise ASELSAN, HAVELSAN, TÜBİTAK-SAGE, ROKETSAN gibi şirketler tarafından geliştirilmiştir. Bu sayede Türkiye, ABD’ye olan bağımlılığını her geçen gün azaltmaktadır. Ayrıca taarruz yeteneğine sahip İHA’lar, savaş uçakları ve taarruz helikopterlerine nazaran çok daha düşük maliyetlidir. Özellikle savaş uçaklarının bakım-idame, yakıt ve kullanmış olduğu mühimmatlar son derece pahalıdır (SavunmaSanayi.org, 2018). SİHA’lar maliyet açısından her ne kadar uygun olsa da üstlenmiş olduğu görevler ve taşımış olduğu faydalı yükler açısından savaş uçaklarının çok gerisinde olduğunu unutmamak gerekmektedir. Örneğin geliştirme aşamasında olan Bayraktar KIZILELMA 1.5 ton faydalı yük taşıma kapasitesine sahip olması beklenirken, 6 ton maksimum kalkış ağırlığına sahip olması planlanmaktadır (Hürriyet, 2022). THK’nın hala envanterinde bulunan ve aktif kullanılan F-4 savaş uçağı ise 13.760 kilogram boş ağırlığa sahipken 28.030 kilogram azami kalkış ağırlığına sahiptir (Akit, 2015).

Bayraktar TB2 150 kilogram (Birer, 2022, s. 68), ANKA platformu ise 350 kilogram faydalı yük taşıma kapasitesine (SavunmaSanayiST.com, ANKA SİHA’nın, 2021) sahip platformlardır. Buradan da anlaşılacağı üzere bu platformlar için hafif ve hassas vuruş yeteneğine sahip güdümlü mühimmat ihtiyacı doğmuştur. Bu ihtiyacın giderilmesi için Roketsan çalışmalar yapmış ve “Mini Akıllı Mühimmat (MAM)” ailesini geliştirmiştir. MAM ailesi “MAM-C”, “MAM-L” ve “MAM-T” mühimmatlarından oluşmaktadır. Bu mühimmatlardan en çok tercih edilen MAM-L olmakla beraber, Bayraktar TB2 4 adet, (BAYKAR, Bayraktar TB2, t.y) ANKA’nın ise yapılan güncellemeler ile beraber 8 adet MAM-L (SavunmaSanayiST.com, ANKA SİHA’nın 2021) taşıma kapasitesi vardır. Lazer Arayıcı Başlıklı güdüm sistemine sahip olan MAM-L, hareketli hedeflere karşı kullanılabilir. Sadece 22 kilogram ağırlığa sahip olan MAM-L, (Roketsan, t.y) son derece hafif bir mühimmat olmasına rağmen 45 ton ağırlığa sahip bir ana muharebe tankını etkisiz hale getirebilmektedir. Zaman zaman vurulan tank görüntüleri kamuoyuna paylaşılmış ve 21 Ekim 2020 tarihinde MAM-L mühimmatı ile 100 adet tank vurulduğu bilgisi açık kaynaklara yansımıştır (SavunmaSanayiST.com, MAM-L ile vurulan, 2021).

Fotoğraf 2. Bayraktar Akıncı

Kaynak: <https://www.tusas.com/medya-merkezi/fotograf-galerisi?s=1>

AKSUNGUR SİHA ile birlikte 750 kilogram faydalı yük taşıma kapasitesine (Karabulut, 2022) ulaşılmıştır. SİHA’larda faydalı yük kapasitesi artması sebebiyle farklı tip füze ve mühimmatları kullanma imkânı doğmuştur. AKSUNGUR, tıpkı Bayraktar TB2 ve ANKA gibi MAM mühimmat ailesini kullandığı gibi daha ağır mühimmatlar da kullanabilmektedir. Bunların başında TÜBİTAK-SAGE tarafından Mark serisi bombalara hassas vuruş yeteneği kazandıran güdümlü kanat kitleri gelmektedir. “Teber 81”, “Teber 82”, “Hassas Güdüm Kiti (HGK-3)” ve “Kanatlı Güdüm Kiti (KGK-82)”, AKSUNGUR SİHA’nın kullanmış olduğu güdümlü kanat kitleridir. Bu mühimmatların yanı sıra Roketsan ürünleri “L-UMTAS” ve “Cirit” ile birlikte Aselsan ürünü “Minyatür Bomba” AKSUNGUR SİHA’nın kullanabildiği diğer mühimmatlardır. Bayraktar AKINCI SİHA, taşıdığı 1.5 ton faydalı yük ile TSK envanterinde bulunan en yüksek faydalı yük taşıma kapasiteli SİHA konumundadır. AKSUNGUR SİHA’nın kullanmış olduğu bütün mühimmatları kullanabilen AKINCI SİHA, bu mühimmatların dışında TÜBİTAK-SAGE tarafından geliştirilen “SOM-A Seyir Füzesi” ve “Gökdoğan-Bozdoğan” hava-hava füzeleri ile donatılacaktır (BAYKAR, Bayraktar Akıncı, t.y). Böylelikle ilk defa bir Türk SİHA’sı seyir füzesi ve hava-hava füzeleri kullanma kabiliyetine ulaşmıştır. TUSAŞ tarafından geliştirilen İnsansız Uçak Sistemi ile Bayraktar KIZILELMA’nın “gövde içi dahili silah yuvası” olması planlanmaktadır. Bu sebeple bu gövde içi yuvalara uygun füze ve mühimmatların geliştirilmesi beklenmektedir.

Fotoğraf 3. TUSAŞ Aksungur

Kaynak: <https://www.tusas.com/medya-merkezi/fotograf-galerisi?s=1>]

Türk İHA'larının İhracat Başarısı

Türkler, dünya tarihinin en eski milletlerinden biridir. Türklerde ordu-millet kavramı ayrılmaz bir bütün olmakla beraber, eski çağlardan itibaren Türkler ordularına büyük önem vermiştir. Bu sebeptendir ki Türk Ordusu her dönem çağının modern ve eğitimli ordularından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün de dediği gibi “Zaferleri ve mazisi insanlık tarihi ile başlayan.” Türk Ordusu dünya milletlerinin takdirini ve saygısını kazanmıştır. Bu sebeple olmalıdır ki Batılıların kullandıkları zaman diliminde yeni icat edilen bir silahın harekât alanında kullanılması ya da bu silah sistemi hakkında değerlendirmede bulunma önceliğine sahip olan milletlerin başında Türkler gelmektedir (Yalçın, 2017, s. 24). TSK'nın yakın tarihine bakıldığında 1974 yılında Kıbrıs Barış Harekâtı, 1980'ler sonrasında terörle mücadele ve 2016 yılı sonrasında ise sınır ötesi şehirlere hareketler yaptığı görülmektedir. Öncelikle bir amfibi harekât son derece zor ve karmaşıktır. Amfibi harekâtı en kısa şekilde özetlemek gerekirse, tek bir askerinizin olmadığı deniz aşırı bir bölgeye binlerce asker çıkarmanız gerekir ve bu askerlerin denizden ve havadan himayesini sağlamanız gerekmektedir. Terörle mücadeleye bakılacak olursa eğer bu mücadeleyi vermiş ve kazanmış ender ordulardan biri TSK'dır. Şehir içi savaşların zorluğu ise neredeyse ev-ev savaşmanız ve bölgeyi temizlemeniz gerekmesinden kaynaklanmaktadır. Bu üç hareketin ortak özelliği ise modern orduların

en sevmediği ve zorlandığı harekât tipi olmasıdır. Bu üç sınavdan TSK alınının akıyla çıkmayı başarmıştır. TSK'nın bu üç harekattan da başarıyla çıkmasından sebepleri ise eğitim, disiplin ve modern bir ordu olması sebebiyledir. TSK çağımızın harbe hazırlık oranı en yüksek ve modern ordularından birisidir. Bu sebeple TSK, geçmişte olduğu gibi günümüzde de referans ordularından birisidir.

TSK'nın referans bir ordu olmasının ikinci bir sebebi ise almış olduğu yerli veya yabancı bir sistem fark etmeksizin, isterleri ve test süreci katı bir şekilde denetlenmektedir. Örneğin ANKA-S platformunun 2018 yılı şubat ayında yapılan kabul testleri sırasında platformun güvenilirliğini test etmek amacıyla linkleri devre dışı bırakılmış ve bu şekilde 300 kilometre uçuşu sağlanmıştır. Bir sonraki gün yapılan testler de ise, kullanıcısı THK tarafından GPS sinyalleri bozucuların çok fazla olduğu bir rotaya yönlendirilmiş ve testi başarı ile geçmesi sonucu envantere alınmıştır (TUSAŞ, 2022, s. 74). Bu makalenin konusu olmadığı için fazla ayrıntıya girmemekle beraber yine TUSAŞ üretimi olan "HÜRKUŞ Eğitim Uçağının" kabul testleri incelendiğinde bu mesele daha net bir şekilde anlaşılacaktır. Türk İnsansız Hava araçlarının dünyanın en iyi sistemlerinden bazıları olarak görülmesine ve yakaladığı ihracat başarısına bu yönüyle bakıldığında daha anlamlı olacaktır.

Fotoğraf 4. TUSAŞ ANKA

Kaynak: <https://www.tusas.com/medya-merkezi/fotograf-galerisi?s=1>]

Yukarıda belirtildiği gibi TSK'nın 40 yılı aşkın bir operasyonel bilgi birikimi vardır. TSK'nın bu operasyonel bilgi birikimi İHA'ların tasarım ve konseptine de yansımıştır. Bu durum, benzer tehdit algılarına ve harekât ihtiyaçlarına sahip ülkelerin Türk İHA'larına yönelmesinde önemli bir etken olmuştur. Türk İHA'larının ihracat başarısında ikinci bir sebep, ise Türk Savunma Sanayii'nin Batı ve NATO standartlarında üretim yapmasıdır (Mevlütöğlü, 2022). Bir diğer neden ise, Türk

İHA'larının muadili İsrail ve ABD yapımı İHA'lara göre uygun fiyatlı olmasıdır (Ateş, 2021, s. 11). Türkiye'nin ihracat başarısı gösteren ilk İHA'sı Bayraktar Mini İHA (Gözcü) olmuştur. 10 adet Gözcü İHA'nın ihracatı için, Katar ile 20 Temmuz 2011'de imzalar atılmış, 29 Şubat 2012'de bu teslimatlar gerçekleşmiştir (Sabah, 2014). Türkiye İHA ihracatındaki asıl başarıyı, Bayraktar TB2 ve ANKA ile yaşamıştır. Bayraktar TB2, ilk olarak 2018 yılında Katar'a ihraç edilmiştir. Katar'a yapılan ihracatı 2019 yılında Ukrayna takip etmiştir. Bayraktar TB2'nin ihracatları devam ederken en dikkat çekici ihracat başarısı 2021 yılında Polonya'ya yapılan ihracat ile gerçekleştirilmiştir. Böylelikle ilk defa Avrupa Birliği ve NATO üyesi bir ülkeye İHA ihraç edilmiştir (Mevlütöğlu, 2022). 2022 yılının başında başlayan Ukrayna-Rusya savaşında gösterdiği başarılar ile Bayraktar TB2'ye ülkelerin ilgisi de artmıştır. Ukrayna, Libya, Azerbaycan başta olmak üzere 24 ülkeye Bayraktar TB2 ihraç edildiği kamuoyuna yansımıştır (Cumhuriyet, 2022; Ateş, 2021, s. 11). Baykar, bir diğer platformu AKINCI ile de ihracat başarısı yakalamıştır. Kamuoyuna Azerbaycan ve Pakistan'a yapılan ihracatlar yansımış olup toplam da beş ülke ile AKINCI için ihracat sözleşmesi imzalandığı açıklanmıştır (Alemdar, 2022). Baykar, 2021 yılında toplam gelirinin %80'inden fazlasını (SavunmaSanayiST.com, Baykar'ın 2021 Gelirinin, 2021) ihracattan kazanırken, bu oran 2022 yılında %98'e ulaşmıştır (TRT HABER, Bayraktar TB2 24, 2022).

Bir diğer ihracat başarısı yakalayan sistem ise TUSAŞ ürünü ANKA olmuştur. ANKA'nın ihracatı için ilk imzalar 2020 yılında Tunus ile atılmıştır. Tunus'tan sonra ANKA'nın ikinci müşterisi Kazakistan olmuştur. 2021 yılı aralık ayında imzalar atılmış olup 2023 yılına kadar teslimatların tamamlanması planlanmıştır (TUSAŞ, 2022, s. 113-114). ANKA'nın bilinen son müşterisi ise Malezya olmuştur (Atasoy, 2020, s. 74). Baykar ve TUSAŞ ile birlikte diğer Türk firmaları olan Vestel Savunma ve STM de ihracat başarısı yakalamıştır. Vestel Savunma ürünü Karayel-SU için 2017 yılında 40 adet İHA'nın Suudi Arabistan'da üretimi için anlaşma imzalanmıştır. Üretim 2020 yılında başlamış olup teslimatların 2021-2025 yılları arasında yapılması planlanmaktadır (SavunmaSanayiST, 2021, Suudi Arabistan). STM ise Döner Kanatlı Vurucu İHA Sistemi KARGU ile ihracat başarısı yakalamıştır. Ayrıca ismi açıklanmayan ülke veya ülkelere 200'den fazla KARGU sistemi ihraç edilmiştir (SavunmaSanayi.Org, 2022).

Sonuç

İnsansız Hava Araçları, çok eski tarihlere dayanan örnekleri bulunmasına rağmen modern anlamda İsrail'in 1982 yılında Suriye'ye karşı kullanması ile savaş alanlarında yerlerini almaya başlamıştır. Bu tarihten itibaren modern ordular insansız sistemlere karşı ilgi duymaya başlamıştır. Türkiye'nin de aynı dönemlerde bu sistemlere ilgisi artmakla beraber 1989 yılı itibariyle İnsansız Sistemlerle

tanışmıştır. Türkiye, 1990 yılından itibaren İHA Sistemleri için projeler yürütmüş ancak bu alanda asıl ilerlemeler 2004 yılı itibari ile olmuştur. 2004 yılında başlayan projeler uzun ve sancılı bir süreç sonunda ürüne dönüşmeyi başarmıştır. 2014 yılı itibariyle milli İHA Sistemleri, TSK envanterine girmeye başlamıştır. 2014 itibari ile bu sistemler başarı ile kullanılmaktadır.

Türkiye, 1950'lere kadar tayyare üreten bir ülkeyken 1950'lerden sonra bu sektörde çalışmalarını durdurmuştur. Özellikle jet motorlu uçaklar devrinde diğer ülkelerle makas açılmış, tamamıyla dışa bağımlı bir ülke haline gelmiştir. Kıbrıs Barış Harekâtı sonrasında özellikle uygulanan ambargoların da tesiriyle Harp Sanayii yeniden canlandırılmış ve bir altyapı kurulmuştur. Bu sayede nispeten yeni sayılabilecek İHA teknolojileri gibi bir alanda çalışmalar yapabilmış ve diğer ülkelerle rekabet edebilecek seviyeye gelmiştir. Bugün Türk Harp Sanayii, İHA Sistemlerinde TSK'nın her türlü operasyonel ihtiyaçlarını karşılayabildiği gibi dost ve müttefik orduları da donatarak kendisine önemli bir gelir kapısı elde etmeyi başarmıştır.

Kaynakça

AA (2016). Savunma Sanayii Müsteşarı İsmail Demir: Türkiye Artık ABD'den Silahlı İHA Almayacak, [Erişim Tarihi: 15.10.2022 <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/savunma-sanayi-mustesari-demir-turkiye-artik-abdden-silahli-ih-a-almayacak/579343>]

Akit (2015). F-4 Nasıl Bir Uçak? Neden Kullanılıyor? [Erişim Tarihi: 28.10.2022 <https://www.yeniakit.com.tr/haber/f-4-nasil-bir-ucak-neden-kullaniliyor-55215.html>].

Aksan, S. (2020). Türkiye'nin Gökyüzündeki Başarı İmzası: Yerli İHA'lar ve SİHA'lar, [Erişim Tarihi: 14.10.2022 <https://www.trthaber.com/haber/gundem/turkiyenin-gokyuzundeki-basari-imzasi-yerli-ih-a-ve-sihalar-464449.html>]

Akyürek, S., Yılmaz, M. A. ve Taşkiran, M. (2012). İnsansız Hava Araçları Muharebe Alanında ve Terörle Mücadelede Devrimsel Dönüşüm, BİLGESAM Yayınları, Ankara.

Alemdar, A. (2022). AKINCI TİHA İçin Yeni İhracat Sözleşmesi, [Erişim Tarihi: 30.10.2022 <https://www.defenceturk.net/akinci-tiha-icin-yeni-ihracat-sozlesmesi>].

Arıs, H. (1991). Söyleşi: Bir Rüya Gerçekleşiyor, Savunma ve Havacılık Dergisi, Mönch Yayınları, 5(4). 48.

Atasoy, F. (2022). İnsansız Hava Araçlarının Savaş ve Muharebe Sahasına Etkisi; 2020 Yılı Karabağ Savaşı Örneği”, Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi, Güvenlik Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Ateş, E. (2021). Türkiye'nin İnsansız Hava Aracı (İHA) İhracat Rekabet Gücünün Analizi, Türkiye İnsansız Hava Araçları Dergisi 3(1), 7-16.

BAYKAR, Bayraktar AKINCI, [Erişim Tarihi: 29.10.2022 <https://www.baykartech.com/tr/uav/bayraktar-akinci/>]

BAYKAR, Bayraktar TB2, [Erişim Tarihi 29.10.2022 <https://baykartech.com/tr/uav/bayraktar-tb2/>]

BAYKAR, Bayraktar TB3, [Erişim Tarihi: 25.10.2022 <https://baykartech.com/tr/bayraktar-tb3/>]

BBC NEWS TÜRKÇE (2019). Pentagon: Türkiye'ye F-35 Parçalarının Teslimatını Askıya Aldık, [Erişim Tarihi: 27.10.2022 <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-47781093>]

Bigpara (2011). İnsansız Hava Aracı İçin İmzalar Atıldı, [Erişim Tarihi: 26.10.2022 https://bigpara.hurriyet.com.tr/haberler/genel-haberler/insansiz-hava-araci-icin-imzalar-atildi_ID735877/]

Birer, G. C. (2022). “Silahlı İnsansız Hava Araçları”, Bilim ve Teknik, 64-73.

Cumhuriyet (2012), ANKA Test Uçuşunda Düştü, [Erişim Tarihi: 18.10.2022 <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/anka-test-ucusunda-dustu-373062>]

Cumhuriyet, “ABD'den Yaptırımları Uygulama Hamlesi”, 7 Nisan 2021, s. 7.

Cumhuriyet, “Havadan Savunmaya 36 Trilyon”, 25 Şubat 1992, s. 10.

Cumhuriyet, “Ordu, İnsansız Hava Taşıtı Aldı”, 8 Nisan 1993, s. 17.

Cumhuriyet, “Pilotsuz Uçak Grubu Almanya'ya Geldi”, 25 Mart 1954, s. 6.

Cumhuriyet, “Savunmada Hızlıyız”, 16 Nisan 1991, s. 13.

Cumhuriyet, “Süper Kobralar Ocak'ta Türkiye'de”, 23 Eylül 1993, s. 8.

Cumhuriyet, “Ukrayna Bayraktar SİHA'larını Deneyecek”, 9 Şubat 2022, s. 7.

Cumhuriyet, “Vestel Savunma Sanayiine Girdi”, 20 Aralık 2003, s. 13.

Cumhuriyet, “Yine Heron Düştü”, 4 Mart 2011, s. 11.

- Daver, A. (1951). Dünyanın En Kuvvetli ve En Modern Armadası. Cumhuriyet. 2.
- Dünya (2017), Vestel Karayel-SU'yu Tanıttı, [Erişim Tarihi: 26.10.2022 <https://www.dunya.com/sirketler/vestel-karayel-suyu-tanitti-haberi-361910>]
- Düz, S. (2020). Türkiye'nin Gökyüzündeki Yeni Gücü: İHA'lar, 336, SETA Yayınları, İstanbul.
- Hürriyet (2004), Tank ve Helikopter İhaleleri İptal Edildi, [Erişim Tarihi: 17.10.2022 <https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/tank-ve-helikopter-ihaleleri-iptal-edildi-225670>]
- Hürriyet (2022), Bayraktar Kızılelma (MİUS) Teknik Özellikleri Nedir? Milli Savaş Uçağı Kızılelma Özellikleri ve Donanımı Hakkında Bilgiler [Erişim Tarihi: 28.10.2022 <https://www.hurriyet.com.tr/bilgi/bayraktar-kizilelma-mius-teknik-ozellikleri-nedir-milli-savas-ucagi-kizilelma-ozellikleri-ve-donanimi-hakkinda-bilgiler-42128470>]
- Hürriyet, "Amerika Çıkarmamızı Yine Önledi", 6 Haziran 1964, s. 1.
- Hürriyet, "Johnson'ın Mektubu", 13 Ocak 1966, s. 1.
- Hürriyet, "Mehmetçik Kıbrıs'ta", 20 Temmuz 1974, s. 1-7.
- Jurily, I. (2021). Havacılığın 110 Yıllık Tarihi Gelişimi ve Teknik Evrimi, Çev. Hacı Soğukpınar, Akademisyen Kitabevi, Ankara.
- Kahveci, M. ve Can, N. (2017). İnsansız Hava Araçları: Tarihçesi, Tanımı, Dünyada ve Türkiye'de Yasal Durumu, Selçuk Üniversitesi Mühendislik ve Teknik Dergisi, 5(4), 511-535.
- Karaağaç, C. (2016). Geleceğin Hava Kuvvetleri: 2016-2050 Sektör Değerlendirme Raporu, Savunma Teknolojileri Mühendislik (STM).
- Karabulut, M. (2022). TUSAŞ AKSUNGUR, [Erişim Tarihi: 29.10.2022 <https://www.itusavtek.com/post/tusas-aksungur>]
- Keser, U. (2013). Kızılay Belgeleri Işığında Kıbrıs (1963-1974), Türk Kızılayı Yayınları, Ankara.
- Kıvrak, S. (2020). TUSAŞ'ın Kargo İHA'sı, TSK'nın Dağlık Arazideki Lojistik Destekçisi Olacak, [Erişim Tarihi: 22.10.2022 <https://www.defenceturk.net/tusasin-kargo-ihasi-tsknin-daglik-arazideki-lojistik-destekcisi-olacak>]

Kolukısa, H. (2021). Bayraktar AKINCI TİHA 2. Dönem Eğitimi Başarıyla Tamamlandı, [Erişim Tarihi: 24.10.2022 <https://www.defenceturk.net/bayraktar-akinci-tiha-2-donem-egitimi-basariyla-tamamlandi>].

Kök, T. (2012). İnsansız Hava Araçlarının Güvenli Kullanımı İçin Spektrum İhtiyaçlarının Belirlenmesi ile İlgili Öneriler, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu, Teknik Uzmanlık Tezi, İstanbul.

Kunt, R. A. (2018). Kargo Taşıyacak İHA'lar Geliyor, [Erişim Tarihi: 22.10.2022 <https://www.defenceturk.net/kargo-tasiyacak-ihalar-geliyor>]

Mevlütöğlü, A. (2022). Türkiye'nin Politikaları ve Savunma Sanayii: İHA İhracatı, [Erişim Tarihi: 30.10.2022 <https://www.perspektif.online/turkiyenin-politikalari-ve-savunma-sanayii-ih-ihracati/>].

Milliyet (2017), Kötü Dostluk SİHA Doğurdu, [Erişim Tarihi: 15.10.2022 <https://www.milliyet.com.tr/gundem/kotu-dostluk-siha-dogurdu-2560335>]

Milliyet, “ABD Yardımı Kesiliyor”, 5 Şubat 1975, s. 1.

Milliyet, “Çıkartma Geri Kaldı”, 6 Haziran 1964, s. 1.

NTV (2011), İsrail'den Alınan Heron'lar Çürük Çıktı, [Erişim Tarihi: 14.10.2022 <https://www.ntv.com.tr/turkiye/israilden-alinan-heronlar-curuk-cikti.XUm9bUNj80yIfKAZftDBEA>]

NTV (2012), ANKA Test Uçuşunda Düştü, [Erişim Tarihi: 18.10.2022 <https://www.ntv.com.tr/turkiye/anka-test-ucusunda-dustu.Q2fJmH62Fk6-3FJ2xRenEw>]

Resmî Gazete, Kapadokya Meslek Yüksekokulu İnsansız Hava Aracı Sistemleri Uygulama ve Araştırma Merkezi Yönetmeliği, Sayı: 30110, 30 Haziran 2017.

Resmî Gazete, Türk Hava Kurumu Üniversitesi İnsansız Hava Aracı Sistemleri Uygulama ve Araştırma Merkezi Yönetmeliği, Sayı: 28856, 19 Aralık 2013.

Resmî Gazete, “4/9/2019 Tarihli ve 1504 Sayılı Cumhurbaşkanın Kararının Eki Karar”, 5 Eylül 2019, Sayı: 30879, 5 Eylül 2019.

Roketsan, MAM-L Mini Akıllı Mühimmat, [Erişim Tarihi: 28.10.2022 <https://www.roketsan.com.tr/tr/urunler/mam-l-mini-akilli-muhimmat>]

Sabah (2014), Gözcü Buldu Fırtına Vurdu, [Erişim Tarihi: 30.10.2022 <https://www.sabah.com.tr/ekonomi/2014/02/04/gozcu-buldu-firtina-vurdu>]

Sadullah, T. (1945). “İki Fen Harikası, İki Korkunç Silah”, Cumhuriyet, s. 2.

Savunma Haber (2016), ANKA Blok-B Kendisinden Bekleneni Aştı [Erişim Tarihi: 19.10.2022 <https://www.savunmahaber.com/anka-blok-b-kendisinden-bekleneni-asti/>]

Savunma Haber (2018), TUSAŞ’ın Uydu Kontrollü İHA’sı ANKA-S, TSK Envanterine Girdi, [Erişim Tarihi: 19.10.2020 <https://www.savunmahaber.com/tusasin-uydu-kontrollu-ihasi-anka-s-tsk-envanterine-girdi/>]

Savunma Sanayii Müsteşarlığı (2011). Türkiye İnsansız Hava Aracı Sistemleri Yol Haritası (2011-2030), DC Ankara, Ankara.

SavunmaSanayi.org (2022), “Şimdiye Kadar 200’den Fazla STM KARGU İHA İhraç Ettik”, [Erişim Tarihi: 31.10.2022 <https://www.savunmasanayi.org/su-ana-kadar-200den-fazla-stm-kargu-ihaihrac-ettik/>]

SavunmaSanayii.org (2018), Silahlı İnsansız Hava Aracı (SİHA) Mühimmatları, [Erişim Tarihi: 28.10.2022 <https://www.savunmasanayi.org/silahli-insansiz-hava-araci-siha-muhimmatlari/>]

SavunmaSanayiiST (2021), ANKA SİHA’nın Faydalı Yük Taşıma Kapasitesine Güncelleme, [Erişim Tarihi 29.10.2022 <https://www.savunmasanayist.com/anka-siha-faydali-yuk-kapasitesi/>]

SavunmaSanayiiST (2021), Baykar’ın 2021 Gelirinin Yüzde 80’inden Fazlası İhracattan, [Erişim Tarihi 30.10.2022 <https://www.savunmasanayist.com/baykarin-2021-gelirlerinin-yuzde-80inden-fazlasi-ihracattan/>]

SavunmaSanayiiST (2021), Suudi Arabistan Karayel-SU Üretimine Başladı, [Erişim Tarihi: 31.10.2022 <https://www.savunmasanayist.com/suudi-arabistan-karayel-su-ihaiuretimine-basladi/>]

SavunmaSanayiiST.com (2022), Prof. Dr. İsmail Demir: “TUSAŞ’ın İnsansız Savaş Uçağı Hatta”, [Erişim Tarihi: 10.11.2022 <https://www.savunmasanayist.com/prof-dr-ismail-demir-tusasin-insansiz-savas-ucagi-hatta/>]

SavunmaSanayiiST (2021), MAM-L ile Vurulan Tank Sayısı 100’ü Geçti, [Erişim Tarihi: 28.10.2022 <https://www.savunmasanayist.com/mam-l-ile-vurulan-tank-sayisi-100u-gecti/>]

SavunmaSanayiST.com (2021), TCG ANADOLU'ya MIUS ve Bayraktar TB3 Entegrasyonu, [Erişim Tarihi 25.10.2022 <https://www.savunmasanayist.com/tcg-anadolu-mius-bayraktar-tb3/>]

Savunmatr.com (2022), Lentatek KARAYEL-SU'ya Dolanan Mühimmat Entegrasyonu, [Erişim Tarihi: 26.10.2022 <https://www.savunmatr.com/savunma-sanayii/lentatek-karayel-su-ya-dolanan-muhimmat-entegrasyonu-h17708.html>]

Sever, H. (2021). İnsansız Hava Aracı Sistemlerinde Stratejik Yönetim ve SWOT Analizi, İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırması Dergisi, 10 (2). 1184-1185.

Sözcü (2020). Yıl 2004: Genelkurmay'da 3 Ay Boyunca Toplantı Yaptık Yerli Projelerin Temelini Attık, [Erişim Tarihi: 17.10.2022 <https://www.sozcü.com.tr/2020/yazarlar/aytunc-erkin/yil-2004-genelkurmayda-3-ay-boyunca-toplanti-yaptik-yerli-projelerin-temelini-attik-6173634>]

STM Thinktech, Kamikaze İnsansız Hava Araçları, [Erişim Tarihi: 27.10.2022 <https://thinktech.stm.com.tr/tr/kamikaze-insansiz-hava-araclari>]

Şahin, A. (2019). Dünden Bugüne ANKA Projesi, [Erişim Tarihi 18.10.2022 <https://www.savunmasanayist.com/dunden-bugune-anka-projesi/>].

Şahin, A. (2022). Türkiye'nin İlk Süpersonik İHA'sını TUSAŞ Geliştirdi, [Erişim Tarihi: 22.10.2022 <https://www.savunmasanayist.com/turkiyenin-ilk-supersonik-ihasin-tusas-gelistirdi/>].

Şentürk, A. (2021). Türk SİHA'larının Gelişim Serüveni. [Erişim Tarihi: 21.10.2022 <https://m5dergi.com/savunma-haberleri/turk-sihalarinin-gelisim-seruveni-3/>].

Takvim (2013), ANKA Düştü, [Erişim Tarihi: 18.10.2013 <https://www.takvim.com.tr/guncel/2013/12/07/anka-dustu>]

TEI, TEI-PD170 Turbodizel Havacılık Motoru, [Erişim Tarihi: 21.10.2022 <https://www.tei.com.tr/tr/urunler/tei-pd170-turbodizel-havacilik-motoru>]

TRT HABER (03.03.2020), Türkiye'nin Gökyüzündeki Başarı İmzası: Yerli İHA ve SİHA'lar, [Erişim Tarihi: 14.10.2022, <https://www.trthaber.com/haber/gundem/turkiyenin-gokyuzundeki-basari-imzasi-yerli-ihave-sihalar-464449.html>]

TRTHABER (2021), AKSUNGUR'DAN Müjde: Deniz Kuvvetleri'ne Teslim Edildi, [Erişim Tarihi: 21.10.2022 <https://www.trthaber.com/haber/gundem/ilk-aksungur-siha-teslim-edildi-618706.html>]

TRTHABER (2022), Bayraktar Kızılelma'ya Adım Adım: İlk Testi Başarıyla Geçti, [Erişim Tarihi: 25.10.2022 <https://www.trthaber.com/haber/gundem/bayraktar-kizilelmaya-adim-adim-ilk-testi-basariyla-gecti-709484.html>]

TRTHABER (2022), Bayraktar TB2 24 Ülkeye İhraç Ediliyor, [Erişim Tarihi: 30.10.2022 <https://www.trthaber.com/haber/ekonomi/bayraktar-tb2-24-ulkeye-ihrac-ediliyor-705530.html>]

TUSAŞ, AKSUNGUR: Yüksek Faydalı Yük Kapasiteli İHA, [Erişim Tarihi: 23.10.2022 <https://www.tusas.com/urunler/iha/yuksek-faydali-yuk-kapasitesi/aksungur#>]

TUSAŞ, ANKA Kabul Testlerini Tamamladı, [Erişim Tarihi: 18.10.2022 <https://www.tusas.com/medya-merkezi/haberler/anka-kabul-testlerini-tamamladi>]

TUSAŞ, ANKA-S Projesi, [Erişim Tarihi: 20.10.2022 <https://www.tusas.com/medya-merkezi/haberler/anka-s-projesi>].

TUSAŞ, ANKA Tanıtım Broşürü, [Erişim Tarihi 18.12.2022 https://www.tusas.com/content/files/uploads/229/TUSAS_2020_Genel_Flyer_Anka_TR.pdf]

TUSAŞ, ANKA, [Erişim Tarihi 18.10.2022 <https://www.tusas.com/urunler/iha/operatif-stratejik-iha-sistemleri/anka>]

TUSAŞ, ŞİMŞEK, [Erişim Tarihi: 22.10.2022 <https://www.tusas.com/urunler/iha/hedef-ucak-sistemleri/simsek>]

TUSAŞ-Türk Havacılık ve Uzay Sanayii A.Ş (2022). SINIRLARI AŞMAK; İnsansız Hava Aracı ANKA ve Ailesinin Hikayesi, Levent Ofset Basım ve Ambalaj San.

Türk Hava Kurumu, İHA [Erişim Tarihi: 13.10.2022 <https://www.thk.org.tr/iha>]

Türk Hava Kuvvetleri Genel Sekreterlik Tarihçe Genel Müdürlüğü (2009). Türk Hava Kuvvetleri Uçak Albümü 1911-2009, Hava Basımevi ve Neşriyat Müdürlüğü, Ankara.

Yalçın, O. (2017). TÜRK HAVA GÜCÜ kuruluşu, İlk Seferleri ve Yükselişi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

Avusturya'daki Türk-İslam Algısının Siyasi Yansımaları
Political Reflections of Turkish-Islamic Perception in Austria

Murat ERCAN*

Ayşen SEYMEN ÇAKAR**

Başvuru Tarihi: 03.02.2023

Kabul Tarihi: 18.03.2023

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Özet

İslam korkusu anlamına gelen İslamofobi, Batı'da Müslümanlara karşı duyulan ayrımcılık, nefret, düşmanlık ve kin besleme gibi hisleri ifade etmektedir. Soğuk Savaş'ın son bulması ile birlikte Batılı ülkeler komünizmin yerine geçecek yeni düşman olarak İslam'ı seçmişler ve İslam'ı terörizmle bir tutmuşlardır. Bu çalışmanın amacı Avusturya'daki İslamofobik politikaları ortaya koyarak bu politikaların yansımalarını analiz etmektir. Bu amaçla çalışmada şu soruların cevabı aranmaktadır: Avrupa ve Avusturya'daki İslamofobi'nin ve İslamofobik politikaların temel nedeni nedir? Bu politikaların Avusturya siyasetine ve toplumuna yansımaları nasıl olmuştur? Nitel çalışma olan bu araştırmada, elde edilen verilere göre yorumlayıcı yöntem izlenmiştir. Veriler ise literatür taraması sonucu elde edilmiştir. Ayrıca çalışmada Avusturya gibi Avrupa ülkelerindeki Müslümanların, İslam karşıtı politikalar karşısında nasıl bir strateji izlemeleri gerektiği hususunda çözüm önerileri sunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İslamofobi, Avusturya, Politika, Avrupa İslam'ı.

Abstract

Islamophobia, which means the fear of Islam, expresses the feelings of discrimination, hatred, hostility and grudge against Muslims in the West. With the end of the Cold War, Western countries chose Islam as the new enemy to replace communism and equated Islam with terrorism. The aim of this study is to reveal the Islamophobic policies in Austria and analyze the reflections of these policies. For this purpose, answers to the following questions will be sought in the study: What is the

* Prof. Dr., Anadolu Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, muratercan@anadolu.edu.tr

** Dr. Öğr. Üyesi, Anadolu Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, aysenseymencakar@anadolu.edu.tr

main reason for Islamophobia and Islamophobic policies in Europe and Austria? How did these policies reflect on Austrian politics and society? In this research, which is a qualitative study, the interpretive method was followed according to the data obtained. The data were obtained as a result of literature review. In addition, in the study, solutions are offered on what kind of strategy Muslims in European countries such as Austria should follow against anti-Islamic policies.

Keywords: Islamophobia, Austria, Policy, European Islam.

Giriş

Batılı ülkelerin Türk- İslam karşıtlığı ve düşmanlığı 11 Eylül 2001 terör saldırısı ile ortaya çıkmış bir olay değildir. Geçmiş tarihe bakıldığında, bu düşmanlığın öncesinde tarihte pek çok örnek olduğu görülmektedir. İslam'ın ve mensubu Müslümanların, Hristiyan dünyası için düşman hale gelmesi; İslam'ın doğması, VII. ve VIII. yüzyıllarda Bizans kontrolündeki Ortadoğu ve Kuzey Afrika'daki toprakların büyük bir çoğunluğunun İslam kontrolü altına girmesi ile başlamıştır. Hristiyan Batı'daki İslam düşmanlığının şiddeti Türklerin İslam ile bütünleşmesi ile daha da artmıştır. Zira Türklerle birlikte İslam dünyasının sınırları Avrupa dahil dünyanın dört bir tarafına genişlemiştir. Türklerle birlikte İslam güçlenmiş ve Batı/Avrupalı ülkeler haçlı orduları kurmuş olsalar da Türkleri durduramamışlardır. Özellikle Türklerin İstanbul'u fethedip İslam'ın başkenti haline getirmesi, Batı'daki İslam korkusu ve düşmanlığını artırmıştır. Türklerle birlikte İslam güçlenirken Türklerin ilerleyişini durduramayan Batılı ülkelerdeki din adamları, Hristiyan toplumunu sakinleştirmek için İslam'ı ve Türkleri karalama politikası izlemişlerdir. Bu doğrultuda Batılı din adamları Tanrı'nın kendilerini cezalandırmak için Türkleri ve Müslümanları gönderdiğini ifade etmeye başlamışlardır. Hatta Martin Luther gibi din adamları, kendi halkına Türkleri ve Müslümanları *Tanrı'nın falakası ve Şeytanın hizmetçisi*, olarak göstermişler ve bundan kurtulmak için de halkı dua ve tövbe etmeye davet ederek Türkler ve Müslümanlar ile mücadele edilmesi gerektiğini savunmuşlardır. Bu duygu ve düşünce içerisinde Batı uzun bir süre İslam üzerinde egemenlik kurma yollarını aramıştır. Bu doğrultuda Batı, İslam'ı, İslami kaynaklardan araştırmaya başlamış ve Rönesans'a yol açan üç yüz yıllık zaman zarfında Avrupalılar, İslam bilim adamlarının eserlerini incelemişlerdir. Batılı ülkeler Arapça muhafaza edilen Yunan klasiklerini ve pek çok İslami eseri Latinceye tercüme etmişlerdir. Bu araştırmalar ile birlikte Batı hem İslam hakkındaki gerekli bilgileri öğrenmiş hem de İslam dünyasındaki öncü araştırmalarla zenginleşmiştir.

Rönesans Avrupası'nda bazı Batılı aydınlar İslam'a hayranlık beslemiş, pek çok Batılı/Avrupalı ise İslam'dan nefret etmişlerdir. Zira İslam'dan nefret edenlere göre İslam dini, cariyeleriyle resmedilen doğulu erkeklerce simgeselleştirilmiş tensel kültürü ifade ettiği gibi acımasız ve kaba bir din olarak nitelendirilmiştir. Bu kapsamda Batılılar, kendileri ile Müslümanları, “biz ve öteki” olarak ayırtmışlardır.

Batılı/Avrupalı ülkelerdeki İslam nefreti ve korkusu Osmanlı Devleti'nin zayıflama dönemine kadar devam etmiştir. Osmanlı zayıflaması ile birlikte Batı'daki korku yerini intikam duygusuna bırakmıştır. İntikam hırsı ile Batılı/Avrupalı ülkeler, İslam topraklarını ya savaşarak ya da masadaki türlü siyasi oyunlar ile sömürgeleştirmişlerdir. Sömürgeci Batılı/Avrupalı ülkelerin en önemli faaliyeti Hristiyanlığı, sömürülen Müslüman ülkelerin halkına zorla kabul ettirmek olmuştur. Batılı ülkelerin dil ve din üzerinden yaptıkları bu politikaların temel amacını, sömürülen topraklarda yaşayan Müslümanların dil ve dinlerinden uzaklaştırılarak asimile edilmesi oluşturmaktadır. Böylelikle Batılı ülkeler sömürülen topraklardaki Müslümanları hem Hristiyanlığa entegre etmeye hem de gelecekte yaşanma ihtimali yüksek olan ayrılıkçı ve bağımsızlık isyanlarının önüne geçmeye çalışmışlardır. XV. yüzyılda başlayıp XX. yüzyılın ortalarında son bulan modern Avrupa sömürgeciliği dört aşamalı bir süreç şeklinde ilerlemiştir. Bunlardan ilki 1763 Paris Antlaşması'na kadar devam etmiştir. İkincisi 1875 yılına, üçüncüsü 1914 yılının sonuna kadar devam etmiştir. Avrupa sömürgeciliğinin dördüncü aşaması I. Dünya Savaşı sonunda başlamış ve 1945 yılında son bulan II. Dünya Savaşı sonunda bitmiştir. 1970'li yıllarda sömürülen ülkeler bağımsızlıklarını kazanmışlardır.

1970'li yıllarda sömürgeci Batılı ülkeler sömürdükleri Müslüman ülkelerin bağımsızlıklarını tanımışlardır. Zira Batılı/Avrupalı ülkeler II. Dünya Savaşı sonunda patlak veren komünizm tehdidi ile uğraşmak zorunda kalmışlardır. Bu doğrultuda Batılı ülkeler, tarih boyunca Müslümanlara karşı “onlar ve biz” düalizmine dayalı şarkiyatçı bakış açısını rafa kaldırarak Türkler ve Müslümanlar ile çıkara dayalı ilişkiler geliştirmeye çalışmışlardır. Çünkü Soğuk Savaş döneminde Avrupalı ülkeler, bütün gücünü komünizm ile mücadeleye harcamalıydı. Hatta Avrupalı ülkelerin komünizm karşısında güçlü olabilmesi için Türklerin ve Müslümanların Batı bloğunda yer alması gerekmekteydi. Dolayısıyla Batılı/Avrupalı ülkeler Soğuk Savaş boyunca Türkler ve Müslümanlar ile ilişkilerini iyi tutmaya çalışmışlardır.

Fakat komünizmin dağılıp Soğuk Savaş'ın son bulması ile birlikte Avrupalı/ Batılı ülkeler komünizmin yerine geçecek yeni düşmana ihtiyaç duymuştur. Bu doğrultuda Avrupalı ülkeler, rafa kaldırdıkları İslam düşmanlığını tekrar gündeme getirmişlerdir. Bunun için Batılı/Avrupalı ülkeler,

İslam'ı terörizm ile özdeşleştirerek düşmanın rengini kıızıdan yeşile dönüştürmeye çalışmışlardır. Düşmanın renginin yeşil olması ile birlikte Avrupalı ülkeler 1990'lı yılların ortalarından itibaren Müslümanlara yönelik baskıcı politikaların şiddetini artırmışlardır. Batı/ Avrupa'daki korku temelli İslam karşıtı politikalar, diğer dönemlerden farklı olarak Hristiyan dünyasında "fobi" boyutuna intikal etmiştir.

11 Eylül terör saldırısı sonrası Avrupalı siyasi karar vericiler kendi halklarına Müslümanları terörist olarak göstermiştir. Bu ise Avrupa halkının, Müslümanlara, güvenliklerini tehdit eden terörist önyargısı ile bakmasına neden olmuştur. Özellikle 11 Eylül terör saldırısı sonrası Avrupalı ülkelerin Türklere ve Müslümanlara yönelik önyargılı baskıları artmış; 2003 İstanbul, 2004 Madrid, 2005 Londra ve 2015 yılında Paris'te gerçekleştirilen terör saldırıları ardından doruğa çıkmıştır. 2008 ekonomik krizi ve 2010 yılında başlayan Arap Baharı ile birlikte Avrupa'da göçmen krizi patlak vermiştir. Bu krizlerle birlikte Avrupalı ülkeler İslam'ı radikalleştirip böylece yeni düşmanlarını yaratmışlardır. Böylelikle tüm Avrupa'yı saran İslam'a yönelik önyargı kıtada kalıcı kodlamalara dönüştürülmüştür. Fakat Avrupa'da kalıcı hale gelen İslam önyargısı aşırı sağ partilerin önlenemez güçlenmesine, akabinde de Avrupa kıtasında tek tip ırkçılığın (Türkler ve Müslümanlara yönelik) hem ortaya çıkmasına hem de yükselmesine neden olmuştur. Özellikle Avusturya, Fransa, Almanya, Belçika ve Norveç'te son 20-25 yılda yapılan seçimlerde merkez sağ partiler oylarını artırmıştır. Avusturya, Hollanda, Fransa, Almanya, Belçika ve Norveç'te güçlenen sağ partiler Avrupa'da domino etkisi yaratmış ve Batı'da İslamofobik söylemlerin yaygınlaşmasına neden olmuştur. Bugün oy kaybı yaşayan Avrupalı sol partiler dahi sağ kesimin oyunu alıp kendi oy oranlarını artırabilmek için sağ popülist söylemlerden kaçınmamaktadır. Dolayısıyla bugün Avrupa'da/Batı'da kendi iç politikalarının dizaynında ve ülke içindeki krizleri aşabilmek için İslam'ı ve İslamofobi'yi kullanan politikacıların sayısı artmıştır. Bu siyasetçiler bir taraftan oy oranlarını artırmak, diğer taraftan da kültürel olarak yozlaşan Avrupa halkını birbirine entegre edebilmek için İslam'ı bir entegrasyon aracı olarak kullanmışlardır.

Bugün İslamofobi konularının yoğun bir şekilde gündeme getirildiği Avrupalı ülkelere birisi Avusturya'dır. Özellikle 11 Eylül terör saldırısı sonrasında Avusturya'da Türk ve İslam toplumuna yönelik dışlayıcı söylemler ve davranışlar vuku bulmaya başlamıştır. Bu durum ise Avusturya'da pek çok siyasetçi ve bürokratin söylemleri ile normalleştirilmeye çalışılmaktadır. Ayrıca son dönemlerde Avusturya, terör ile ülkedeki Müslüman göçmenler arasında ilişki kurarak kendi toplumu içerisinde yaşayan Müslümanlara yönelik korku ve güvensizlik iklimi oluşturmaya çalışmaktadır. "Avusturya'daki Türk-İslam Algısının Siyasi Yansımaları" başlıklı bu çalışmanın amacı

Avusturya'daki İslamofobik politikaları ortaya koyarak bu politikaların yansımalarını analiz etmektir. Bu amaçla çalışmada şu soruların cevabı aranmaktadır: Avusturya'daki İslamofobi'nin ve İslomofobik politikaların temel nedeni nedir? Bu politikaların Avusturya siyasetine ve toplumuna yansımaları nasıl olmuştur? Nitel çalışma olan bu araştırmada elde edilen verilere göre yorumlayıcı yöntem izlenmiştir. Veriler ise literatür taraması sonucu elde edilmiştir. Ayrıca çalışmada Avusturya gibi Avrupa ülkelerindeki Müslümanların İslam karşıtı politikaları karşısında nasıl bir strateji izlemeleri gerektiği hususunda çözüm önerileri sunulmaktadır.

Avusturya'daki Türk-İslam Algısının Temel Nedenleri

Avusturya'nın İslam ile ilişkileri çok eski dönemlere dayanmaktadır. Osmanlı döneminde savaşlarla geçen ilişkiler, Bosna Hersek'in Avusturya-Macaristan İmparatorluğu tarafından işgal edilmesinden sonra yerini göçmen ilişkisine bırakmıştır. Hatta bu hususta Avusturya, ülkedeki Müslümanların dini yaşam şartlarını rahatlatan, onlara imkanlar sunan yasal düzenlemeler yapmıştır. Bu şekilde Avusturya'nın İslam ile olumlu ilişkisi 1938 yılında Adolf Hitler'in Avusturya'yı ilhak etmesine kadar devam etmiştir. Hitlerin Avusturya'yı ilhak etmesi ile birlikte Avusturya'da gerçekleştirilen dini düzenlemeler hükümsüz kalmıştır. Nazi rejiminin yenilmesi sonucu Avusturya'da İkinci Cumhuriyet kurulmuştur. Avusturya'da II. Cumhuriyet'in kurulması ile birlikte Viyana hükümeti ülkedeki dini azınlıkları kapsayan hakları tekrar gündemine almıştır. Bilhassa Avusturya hükümeti İslam'ı meşru zemine oturtma yollarını aramış ve bu doğrultuda 1912 yılında çıkarılan ve 1938 yılında hükümsüz sayılan yasayı hayata geçirmiştir. 1960'lı yıllarda Avusturya'daki Müslüman göçmen nüfusun artmasıyla birlikte Viyana hükümeti 1979 yılında Avusturya İslam Cemaatleri Birliği'nin kurulmasına izin vermiştir. 1988 yılında Avusturya 1912 yasasını, yasanın ülkedeki tüm Müslümanları temsil etmediği ve İslam'ın çerçevesini daralttığı düşüncesi ile tüm Müslümanları kapsayacak şekilde yeniden düzenlemiştir (Topçu, 2019: 73). Böylelikle Avusturya İslam dinini resmi olarak tanımıştır.

Avusturya'nın İslam dinine yönelik bu politikası her ne kadar yüzeysel ve sorunlara tam olarak çözüm üretmemiş olsa da yine de bu düzenleme Avrupa'da örnek teşkil etmiştir. Zira bu düzenleme ile Avusturya hükümeti Müslümanlara diğer tanınmış dini gruplar ile eşit muamele hakkı tanımıştır. Ayrıca Avusturya hükümeti bu yasal düzenleme ile birlikte Müslümanlara "*Kendi okullarını açma, İslam din derslerini organize etme, öğretmen atamalarını yapma, öğretmenlerin eğitilmesini sağlama, imamların Avusturya'ya gelişini sağlama ve onlara eğitim verme, cenaze işlerini organize etme, Müslümanların eğitimini sağlama, özel dini okul açma ve bu işleri organize etme*" (Tek, 2014: 51) gibi haklar tanımıştır. Avusturya'nın hoşgörülü İslam politikası 1990'lı yılların başlarına kadar

devam etmiştir. Fakat Viyana'nın bu politikası bir taraftan Avusturya'nın Avrupa Birliği üyesi olması, diğer taraftan Avusturya'daki Müslüman nüfusun görünürde artması üzerine değişmeye başlamıştır. Başka bir ifade ile Avusturya'nın Hristiyan kardeşliği temeline dayalı olarak kurulan AB'ne üye olması ile birlikte ülkede artan Müslüman nüfusa karşı tarihi İslam nefreti ve düşmanlığı oluşmaya başlamıştır. Avusturya'da İslam karşıtlığının artmasında diğer Batılı ülkelerin İslam karşıtı tutumu ve politikaları da etkili olmuştur.

Çünkü Soğuk Savaş'ın son bulması ile birlikte Avrupalı/Batılı ülkeler Avrupa halkını tekrar ortak değerler etrafında birleştirmek için komünizmin yerine geçecek yeni düşmana ihtiyaç duymuştur. Bu doğrultuda Avrupalı ülkeler İslam'ı terörizm ile özdeşleştirerek düşmanın rengini kıızıldan yeşile dönüştürmeye çalışmışlardır. Düşmanın renginin yeşil olması ile birlikte Avrupalı ülkeler Müslümanlara yönelik baskıcı politikaların şiddetini artırmışlardır. Avrupalı diğer ülkelerin başlattıkları İslam karşıtı politikalar, Avusturya'nın hem siyasi hem de toplumsal politikalarını etkilemiştir. 1980'li yıllardan itibaren Avrupa'da yaygınlaşan İslam düşmanlığı Avrupa'nın diğer ülkelerinde olduğu gibi Avusturya'da da aşırı sağın artmasına neden olmuştur. 11 Eylül terör saldırısı sonrasında ise diğer Avrupalı ülkelerde olduğu gibi Avusturya'da da Türklere ve Müslümanlara yönelik önyargılı baskı politikaları artmış, 2003 İstanbul, 2004 Madrid, 2005 Londra ve 2015 yılında Paris'te gerçekleştirilen terör saldırıları ardından doruğa çıkmıştır. 2008 ekonomik krizi ve 2010 yılında başlayan Arap Baharı ile birlikte Avrupa'da göçmen krizi patlak vermiştir. Bu krizlerle birlikte Avrupalı ülkeler İslam'ı radikalleştirip yeni düşmanını yaratmıştır. Böylelikle tüm Avrupa'ya saran İslam'a yönelik önyargı kıtada kalıcı kodlamalara dönüştürülmüştür.

11 Eylül terör saldırısı ve akabinde Avrupalı diğer ülkelerde vuku bulan terör eylemleri, başta Avrupalı ülkelerde olmak üzere Avusturya'da yaşayan Müslüman göçmenlerin terörist olarak görülmeye başlanmasına; akabinde 2008 ekonomik krizi, karikatür krizi, Arap Baharı ve 15 Temmuz darbe kalkışması sonrası Türkiye- Avrupa ilişkilerinin gerilmesi Avusturya hükümetinin Müslüman göçmen karşıtı politikalar içeren kararlar almasına neden olmuştur. 1990'lı yıllarda Hristiyan dünyasında "fobi" boyutuna intikal eden İslam düşmanlığı Avusturya'yı etkisi altına almış ve Viyana Kuşatması'nın vermiş olduğu tarihsel İslam karşıtı miras, Avusturya'da aşırı sağın artması ile birlikte yeniden canlanmaya başlamıştır. Bu çerçevede Avusturya, İslam ve Müslümanları, Hristiyan Batı dünyasının ötekisi olarak değerlendirmektedir. Bu doğrultuda Avrupa Birliği vatandaşlarına çeşitli alanlarda sorular soran ve bu yanıtlara göre raporlar hazırlayıp Avrupa Komisyonu'na sunan Eurobarometer'in raporları oldukça önemlidir. Eurobarometer'in 2007 ve 2008 yılında yayınladığı "Avrupa Birliği'nde Ayrımcılık" adlı raporunda Avusturyalıların %44'ünün, ülkelerindeki

ayırıcılığın dini inanışlar temelinde gerçekleştiğine inandıkları ifade edilmektedir. Ayrıca Eurobarometer'in 2008 raporunda Avusturyalıların pek çoğunun farklı bir dine inanan ya da farklı etnik kökenlilerden rahatsız olduğunu ortaya koymuştur (Eurobarometer, 2008: 2).

Fakat Eurobarometer gibi kurum kuruluşlar tarafından ortaya konulan sonuçlar başta Avusturya halkı olmak üzere diğer Avrupa halkına Avrupa sınırlarında yaşayan Müslüman nüfusun arttığı ve zamanla bu nüfusun çoğalarak kendileri hakkında karar verici pozisyona geleceği gibi mesajlar vermektedir. Bu mesajlar Avrupa ve Avusturya'da İslamofobi'nin yaygınlaşmasına ve ırkçı eylemlerin artmasına neden olmaktadır.

Avusturya'da İslamofobi'nin artmasındaki en önemli kaynaklardan bir diğerinin medya olduğu söylenebilir. Avusturya'da sosyal medya gibi iletişim araçları, İslamofobi'yi tetiklemek amacıyla kullanılmaktadır. PEW ve Eurobarometer gibi kuruluşların 11 Eylül terör saldırısı sonrası Müslümanlar aleyhine hazırladığı raporların Avrupa'daki sağcı siyasetçiler ve medya tarafından önyargılı olarak kullanılmaya başlaması ile birlikte Müslümanların buldukları ülkelerdeki uyum sorunu artmıştır. Özellikle medyanın İslam ve Müslümanları haber yapmada seçtiği üslup ve kelimeler Avusturya halkının Müslümanlara karşı olumsuz fikir oluşturmaya neden olmuştur. Örneğin medyaya göre başta Avusturya olmak üzere Avrupa'da işsizlik oranı her geçen gün artmaktadır ve bunun nedeni de Avrupa sınırlarında yaşayan göçmen nüfustur. Burada medya, göçmen nüfustan bahsederken kendilerinden dini, yaşam tarzı, kültürü ve tarihi farklı olan Türk ve Müslüman göçmenleri ön plana çıkarmaktadır. Avusturya medyasına göre Türk ve Müslüman göçmenler ülkede işsizliğe neden olmakta ve devlet kendilerinden olmayan bu göçmenlere bakmak zorunda kalmaktadır. Avusturya'da medyanın kullandığı bu dil toplum üzerinde etkili olmuş ve Avusturya halkı ülkedeki Türk ve Müslüman kesime karşı önyargılı yaklaşıma başlamıştır.

Ayrıca medyanın Müslümanlara karşı kullandığı üslup Avusturya Özgürlük Partisi'ni (Freiheitliche Partei Österreichs) beslemiş ve Avusturya Özgürlük Partisi'nin ciddi oy artışına neden olmuştur. 1990'lı yıllardan itibaren bir yandan Avusturya'da sağ- ırkçı partiler oy oranını artırırken diğer taraftan da Avusturya Sosyal Demokrat Partisi (Sozialdemokratische Partei Österreichs), Avusturya Halk Partisi (Österreichische Volkspartei) ve Yeşiller Partisi'nde (Die Grüne Partei) ciddi oy kaybı yaşanmıştır. Sosyal Demokrat Parti, Halk Partisi ve Yeşiller Partisi, Avusturya Özgürlük Partisi'nin İslam ve Müslümanlar üzerine inşa edilmiş ırkçı ve popülist söylemlerden dolayı oy oranını artırdığının farkına varmıştır. Dolayısıyla Avusturya'da en solundan en sağına bütün partiler kaybettikleri oyları geri kazanabilmek için Avusturya Özgürlük Partisi'nin yaptığı gibi İslam ve Müslüman karşıtı popülist-ırkçı söylemlere başvurmuşlardır. Böylelikle Avusturya'da siyaset

tamamen İslamofobi'nin etkisi altına girmiş ve Avusturya hükümeti kararlarını İslamofobi ve İslam karşıtlığı tesiri altında almaya başlamıştır. Bu sebeple Avusturya'da İslamofobi tesiri altında alınan kararların ülkede yaşayan Müslümanların başta din ve vicdan özgürlüğü olmak üzere pek çok temel insan hakkı üzerinde olumsuz yansımalara yol açtığı söylenebilir.

Avusturya'daki Türk-İslam Karşıtlığının Siyasi Yansımaları

21. yüzyılın ilk yirmi iki yılı geride kalırken, insani değerler noktasında genelde Batı özelde ise Avusturya kötü bir karne ortaya koymuştur denilebilir. Çünkü bugün Batılı ülkelerdeki Müslüman karşıtı saldırılar ciddi alarm vermeye başlamıştır. Batı medyasının köpürttüğü İslam ve Müslüman karşıtı eğilim, sadece Batı ülkelerinin siyasi ve toplumsal dengesini aşırı sağa kaydırmamış, aynı zamanda da Müslümanları hedef haline getirerek, Batılı ülkelerdeki Müslüman azınlığın hak ihlaline neden olmuştur. 21. yüzyılın son yirmi iki yılına bakıldığında, Batılı ülkelerdeki ırkçı İslamofobik saldırılarda pek çok Müslümanın hayatını kaybettiği görülmektedir. Müslümanlara karşı gerçekleştirilen kanlı saldırılarda Batılı bazı kamu görevlilerini ve siyasetçileri etkisi altına alan İslamofobik söylemlerin önemli rolü olduğu ifade edebilir. Yukarıdaki ifadeyi, İrkçılığa ve Hoşgörüsüzlüğe Karşı Avrupa Komisyonu'nun (ECRI) 2020 yılında düzenlediği raporu doğrulamaktadır. ECRI raporunda, Avrupa ülkelerinde kamusal alanlarda İslam karşıtı söylemlerin arttığı ve bu söylemlerin yabancı düşmanı bir içerik kazandığı ifade edilerek yükselen İslam karşıtı eğilimlerin endişe verici olduğu ortaya konulmaktadır (ECRI, 2020: 19).

Nitekim son zamanlarda Müslümanların en çok sözlü ve fiziki saldırıya uğradığı Avrupalı ülkelerden biri Avusturya'dır. Avusturya'da İslam'a ve Müslümanlara yönelik ön yargılar, Müslüman nüfusun ülke genelinde artması ile başlamış, 11 Eylül terör saldırısı ve karikatür krizi ile de fobiye dönüşmüştür. 11 Eylül terör saldırısı sonrası Avusturya hükümetlerinin aldığı İslam karşıtı kararlar ise İslamofobinin ülke geneline yayılmasına neden olmuştur. Bilhassa Avusturya hükümetlerinin aldığı göçmen karşıtı kararlar ülkede aşırı sağın yükselişini tetiklemiştir. Ülkede aşırı sağ kesimin nüfusunun artmasıyla birlikte ise Viyana kuşatmasına bağlı oluşan tarihsel İslam karşıtlığı tekrar canlandırılmıştır. Böylelikle Avusturya halkı ülkede yaşayan Müslümanları ötekileştirerek dışlamaya başlamışlardır. Avusturya'da Müslümanların dışlanması ile birlikte ülkedeki Müslümanlar "terörist, pis, yobaz ve gerici" gibi aşağılayıcı sözlerle itham edilmenin yanı sıra İslamofobik temelli fiziki saldırılara da maruz kalmışlardır. Avusturya'da vuku bulan ırkçı saldırıların genellikle başörtülü kadınlara, cami ve dernek gibi dini değerleri temsil eden yerlere ve kişilere karşı yapıldığı görülmektedir. Bu da Avusturya'daki saldırıların İslam'ın görünürlüğü ile alakalı saldırılar olduğunu ortaya koymaktadır.

Son zamanlarda Avusturya’da İslam karşıtı saldırıların artmasındaki en önemli nedenin Viyana hükümetinin göçmenlere, özellikle Müslüman göçmenlere yönelik aldığı politik kararların olduğu ifade edilebilir. Örneğin 2017 yılında dönemin Milli Eğitim Bakanı Heinz Fassmann’ın özel okullarda ve din öğretmenleri haricinde kamu okullarında görevli öğretmenlerin başörtülü olarak derse girmesinin yasaklanması gerektiği (Kıyağan, 2017) yönündeki açıklaması sonrasında Avusturya hükümeti 2019 yılında ana okulları ve ilkokullarda kız çocuklarının başörtüsü takmasını veya dini inançları temsil eden kıyafetleri giymesini yasaklamıştır. Ayrıca Avusturya hükümeti yasaya uymayanların 440 Avro ile cezalandırılacağını belirtmiştir. Böylelikle İslam dinini resmen kabul eden ve ülke genelinde 700 binin üzerinde Müslüman'a ev sahipliği yapan Avusturya, Müslüman kız çocuklarına yönelik hayata geçirdiği bu yasa ile Müslüman azınlığa dair ayrımcılığı (Kıyağan, 2019) ortaya koymuştur. Yahudilerin kullandığı dini kitapları ve Hristiyanlığı simgeleyen haç figürünü bu yasa dışında tutan Avusturya hükümeti ayrımcılık yasasının gerekçesini, Müslüman kadınları İslam’ın dayatmacı etkisinden kurtarmak ve Müslümanların Avusturya’ya entegrasyonunu kolaylaştırmak şeklinde ifade etmiştir (Hafez, 2019).

Fakat Avusturya’da iktidarların son 20 yılda aldığı siyasi kararlar ve siyasi partilerin seçim kampanyalarında oy toplamanın en kolay yolu olarak İslam’ı, Müslümanları ve Türkiye’yi hedef alması ülkede İslam ve Hristiyan toplumu arasında ciddi ayrışmalara neden olmuştur. Başta Avusturya Özgürlük Partisi (ÖFP) olmak üzere diğer siyasi partiler 2018 seçimlerinden önce kendi seçmenlerini ikna etmek için bu yola başvurmuş, örneğin 19 Eylül 2018 tarihinde, ÖFP Milletvekili Werner Herbert meclise “Siyasal İslam’la Savaş” ile ilgili öneri dilekçesi vermiştir. ÖFP’li milletvekilinin dilekçesinin ardından ÖVP Milletvekili Karl Mahrer Siyasal İslam’ı yayan derneklerin kapatılması ile ilgili talebini Meclise sunmuştur. Bu gelişmelerin ardından ÖFP ve ÖVP ortaklaşa Avusturya’daki ATİB ve Millî Görüş’ün kapatılması için gerekli çalışmaların başlatılması talebinde bulunmuşlardır. ÖFP ve ÖVP’nin bu talebi mecliste SPÖ dışındaki bütün partiler tarafından olumlu oy almıştır. Fakat SPÖ’nin İslam’a yönelik olumlu tavrı fazla uzun sürmeden değişmiş ve SPÖ, ATİB ve Millî Görüş’ün kapatılması için çağrıda bulunarak öneri dilekçesine imzasını atmıştır. Avusturya’da iktidar ve siyasi partilerin kullandığı İslam karşıtı dil Avusturya toplumu üzerinde etkili olmuş ve ülkede İslamofobik saldırılar artmıştır. Örneğin Avusturya Dokümantasyon ve Danışmanlık Merkezi (Dokustelle) raporuna göre, 2017 yılında ülkede kaydedilen İslamofobik saldırılar 309 iken 2018 yılında siyasetçilerin kışkırtmaları sonucu bu oran %74 artarak 540’a yükselmiştir. Bu saldırıların %84’ü başörtülü Müslüman kadınlara yönelik gerçekleştirilirken %17’lik oranı da Müslüman erkekleri hedef almıştır.

Ayrıca Avusturya Dokümantasyon ve Danışmanlık Merkezi verilerine göre bu saldırıların;

- %53'ü dijital ortamda
- %31'i kamuya açık yerlerde
- %5'i eğitim kurumlarında
- %3'ü iş yerlerinde gerçekleştirilmiştir.

Yine aynı merkezin verilerine göre;

- 250 saldırının nefret söylemi
- 89 saldırının duvar yazısı
- 79 saldırının sözlü saldırı, 122 saldırının ise fiziksel saldırı şeklinde gerçekleştirildiği rapor edilmiştir (Dokustelle Österreichs, 2018: 30-32).

Ayrıca Avusturya'daki bazı Think Tank kuruluşları ve resmi devlet organlarının 2019-2022 yılları arasında kapsayan raporlarında İslamofobik politikalar çerçevesinde pek çok ırkçı saldırıların meydana geldiği ortaya konulmuştur. Örneğin, 01. 04. 2019 tarihinde Avusturya'da başörtülü bir kadın sosyal medya üzerinden sözlü ve fiziki ırkçı saldırıya uğramıştır. Saldırı her ne kadar Avusturya toplumunun bazı kesimleri tarafından kınanmış olsa da saldırıyı gerçekleştirenler bulunamamıştır. 05. 06. 2019 tarihinde Avusturya'nın başkenti Viyana'da başörtülü genç kızlar metroda Avusturyalı bir kadın tarafından, "Evinize gidin burada ne işiniz var" şeklinde ifadelerle taciz edilmişlerdir. 13. 06. 2019 tarihinde kimliği belirsiz kişiler tarafından Türk vatandaşına ait araca Nazi sembolü gamalı haç ve ırkçı ifadeler ile saldırı gerçekleştirilmiştir (Takvim, 2019). Saldırıya uğrayan Türk, polise şikayette bulunmuş olmasına rağmen saldırının failleri bulunamamıştır (Beyaz Gazete, 2019). 2019 yılında yayımladığı basın bildirisinde Avusturya Özgürlük Partisi (FPÖ) Viyana Başkanı Dominik Nepp, "Kadınlardan kaçan, insan sevmeyen algı dünyalarında kızlarımızı ve kadınlarımızı korunmasız birer av hayvanı gibi gören Müslüman cinsel suçlular" ifadesini kullanarak hem Müslümanları aşağılamış hem de kendi vatandaşlarını Müslümanlara karşı kışkırtmıştır. 2019 yılında Başbakan Sebastian Kurz, "Siyasetçilerin acilen siyasal İslam'a ve onun antisemitizm gibi aşırılıklarına karşı özgür toplumumuzu koruma altına almaları gerekmektedir" ifadelerini kullanarak kendi halkını Müslümanlara karşı kışkırtmıştır. 2019 yılında Avusturya Halk Partisi (ÖVP) üyesi Devlet Bakanı Karoline Edtstadler, Avusturya'da ataerkil yapının bulunmadığını ve mevcut olanın "ithal ataerkillik" olduğunu ileri sürerek Müslümanları aşağılamıştır (SETAV, 2019). 22. 02. 2020 tarihinde,

Avusturya'nın Kärnten eyaletinde bir grup tarafından yabancıları eyaletten atmak için birleşmeye çağıran bir duyuru dağıtılmıştır (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2020). 27. 02. 2020 tarihinde, Avusturya'da ATİB Mauthausen Camii'ne kimliği belirsiz kişiler tarafından bırakılan mektupta, "Siz sadece Mauthausen'de değil, tüm Avusturya'da istenmiyorsunuz! Sizin için iyi bir çözümüm var- eşyalarınızı toplayın ve bir daha görüşmemek üzere doğru Türkiye'ye gidin!" gibi aşağılayıcı ırkçı hakaretlerde bulunulmuştur (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2020). 29.02.2020 tarihinde, Yeni Avusturya Partisi (NEOS) Avrupa'ya akın eden mültecilerden, Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ı sorumlu tutmuştur. NEOS Partisi, Avusturya'nın sınır güvenliğini korumak ve Türkiye'ye karşı önlem alabilmek için Avrupa Birliği'nden maddi destek talep etmiştir (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2020). 02.04.2020 tarihinde, Avusturya'da bir gazetenin haberinde, Avusturya'nın Salzburg şehrinde bazı hastaneler için Türkiye'deki bir üreticiden en yüksek filtre özelliğine sahip yirmi bin tane maskenin ücreti ödenip gerekli ihracat izinleri alınmış olduğu halde Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan tarafından gönderilmesinin engellendiği, Avusturya'daki hastaların mağdur edildiğine yönelik yanıltıcı habere yer verilmiştir (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2020). 11.04.2020 tarihinde, Avusturya'da Türk İslam Birliği'ne (ATİB) bağlı Wels Camii'nin duvarına Hz. Muhammed hakkında rencide edici sözler yazılmıştır. 14. 052020 tarihinde, Avusturya'nın Graz eyaletinde bulunan Victor Kaplan İlkokulu'nda sosyal bilgiler öğretmeni, öğrencilere sanal ortamdan "Üç Felaket" başlıklı bir okuma parçası göndermiştir. Söz konusu parçada; "Tarihte Graz şehrinin aynı anda üç felakete uğradığından bahsedilerek, bunların "veba salgını, çekirge istilası ve Osmanlı istilası" olduğu belirtilerek, bu çerçevede "daha çekirgeler tam olarak çekilmeden, yeni korkunç bir düşman daha geldi: Osmanlılar. Belki onları "Türk" ismi altında tanıyorsunuz. Onlar vahşi bir atlı halktı ve doğudan (Asya'dan) geliyorlardı. Osmanlılar, şehirleri tahrip ettiler, çiftlikleri yaktılar, erkekleri, kadınları ve çocukları öldürdüler..." ifadelerine yer verilmiştir. 16. 06. 2020 tarihinde, Avusturya Özgürlük Partisi Başkanı Norbert Hofer Viyana'da düzenlenen parti özel mitingindeki konuşmasında "Koronavirüs tehlikeli değil, Kur'an tehlikeli" ifadelerini kullanmıştır. 20. 06. 2020 tarihinde, ATİB Genel Merkezi'ne Türklerden duyulan rahatsızlığı ifade eden nefret içerikli mektup gönderilmiştir. 30. 06. 2020 tarihinde, Avusturya'nın Salzburg eyaletinde faaliyet gösteren Türk doktorunun evinin kapısına hakaret içeren bir not bırakılmıştır. 26. 08. 2020 tarihinde, Avusturya Mödling'te ATİB'e bağlı Mödling Camii'nin duvarına hakaret içeren yazı yazılmıştır. 14. 09. 2020 tarihinde, Avusturya Özgürlük Partisi eski Genel Başkanı ve eski Başbakan Yardımcısı Heinz Christian Strache, Viyana eyalet ve belediye seçim çalışmaları sırasında sosyal medya üzerinden yayınladığı video ile Avusturyalıların Viyana'da azınlık durumuna düştüğü, İslamlaşmanın yaygınlaştığı şeklinde açıklamalara yer vererek Viyana'dan yükselen ezan sesine "Yeter artık"

şeklinde tepki vermiştir. Yayınladığı video ile Strache kendi halkını Müslümanlara karşı kışkırtmıştır. 10. 10. 2020 tarihinde, Özgürlük Partisi, Viyana eyalet ve belediye seçim çalışmaları sırasında Müslümanları radikal bir kimlikte gösteren İslam düşmanı bir afiş paylaşmıştır. 17. 10. 2020 tarihinde, Avusturya'nın Dornbirn şehrindeki Türk marketinde alışveriş yapan çifte, Avusturyalı kadın tarafından sözlü hakarete bulunulmuştur. 29. 01. 2021 tarihinde, Avusturya'nın başkenti Viyana'da Türk kökenli kişilerin evlerinin giriş kapılarına "Buradaki .... kişiler de sınır dışı edilmelidir!" (Medya Avusturya, 2021) şeklinde yazılar asılmıştır. 01. 05. 2021 tarihinde, Avusturya'nın Vorarlberg eyaletine bağlı Dornbirn bölgesinde ikamet eden Türk aile, Avusturyalı komşuları tarafından "Pis Türkler, ben Hitler'in oğluyum, hepinizi öldüreceğim" gibi hakaretler ile tehdit edilmişlerdir (Medya Avusturya, 2021). 31. 05. 2021 tarihinde, Avusturya'nın Salzburg eyaletinde Müslümanlara ait 632 kurum dijital haritada işaretlenip kurumların yöneticileri ve adresleri ifşa edilmiştir. Ayrıca harita internet üzerinde yayımlanmıştır. 25. 09. 2021 tarihinde, Belediye otobüsünde yolculuk eden Avusturya doğumlu başörtülü bir kadın, Avusturyalı bir kadın tarafından ırkçı saldırıya maruz bırakılmıştır. Saldırı esnasında saldırgan kadın, başörtülü kadına aşağılayıcı sözlerle Türkiye'ye defol git" diyerek tükürmüş ve başörtüsünü çıkarmaya çalışmıştır (Halk TV, 2021). 01. 11. 2021 tarihinde, Avusturya'nın başkenti Viyana'da Müslüman bir göçmenin aracının camına nefret söylemleri içeren mesaj ile bir prezervatif bırakılmıştır (Der Virgül, 2022). 19. 09. 2021 tarihinde, Türk çift oturdukları sitede ırkçı taciz ve hakarete uğrayarak üzerlerine köpek salınmıştır. 25. 10. 2021 tarihinde, Eski savunma Bakanı sosyal medya üzerinden camileri hedef alarak camilerin siyasal İslam'ın sembolü olduğunu paylaşmış ve "Avusturya'daki tüm camiler yıkılmalı" ve "Müslümanlar Avusturya'dan çıkarılmalı" ifadesini kullanmıştır. 02. 11. 2021 tarihinde, Avusturya'da Türk marketin giriş kapısına "İslam Raus (Defol İslam)" ifadesi bulunan bir yazı asılmıştır. 02. 02. 2022 tarihinde, Avusturya'nın başkenti Viyana'nın 10. bölgesinde bulunan ATİB merkez binasına kimliği belirsiz iki kişi tarafından ırkçı saldırı gerçekleştirilmiştir. 24. 04. 2022 tarihinde, Avusturya'nın başkenti Viyana'nın Favoriten ilçesinde sığınmacıların kaldığı binanın çatısından aşağıya ırkçı içerikli pankart açılmıştır (Der Virgül, 2022). 06. 06. 2022 tarihinde, Avusturya'nın Aşağı Avusturya eyaletinde İslam Federasyonu'na ait bir camiye kimliği belirsiz kişiler tarafından "Schei ... İslam ve go back home" gibi yazılarla ırkçı saldırı gerçekleştirilmiştir (Kuvvet, 2022).

Araştırmalarda da ortaya konulduğu gibi Avusturya'da İslamofobik saldırılarının artmasındaki neden olarak; a) Türklere ve Müslümanlara duyulan tarihsel nefret b) 11 Eylül terör saldırısı ve c) iktidarların aldığı kararlar ve siyasi partilerin Müslümanları hedef alan popülist söylemleri

gösterilebilir. Çünkü Avusturya’da iktidarı oluşturan Avusturya Halk Partisi (ÖVP) ve FPÖ’lü siyasetçilerin İslam ve Müslümanlara yönelik kullandıkları dil genelleyici ve hedef gösterici niteliktedir. Zaten Avusturya’da 11 Eylül terör saldırısı sonrası İslam karşıtlığı artış göstermiş ve bu doğrultuda 2015 yılında çıkarılan yeni İslam yasası ile Avusturya İslam’ı oluşturma için adımlar atılmıştır. Bu gelişmenin üzerine siyasilerin Müslümanları aşağılayıcı ve ayırıcı propagandaları ve iktidarın ilkokullarda başörtüsünü yasaklama girişimi eklenince Avusturya’da İslamofobik olayların sayısı her geçen gün artmıştır. Örneğin Avusturya’da ırkçı saldırıları kayıt altına alan, Irkçılık Karşıtı Çalışma ve Sivil Tepki (ZARA) sivil toplum kuruluşunun verilerine göre 2019 yılında Avusturya’da 1950 ırkçı saldırı gerçekleşmiştir. ZARA’nın raporuna göre bu sayı 2020 yılında 3036’ya yükselmiştir. 2021 yılında ise ırkçı saldırıların sayısı %100 artmıştır. Başka bir ifade ile Avusturya’da son üç yılda gerçekleştirilen on bine yakın ırkçı saldırının yarısından fazlası Müslümanları hedef alan ve İslam karşıtı saldırılardır. Bu saldırılara en çok başörtülerinden dolayı Müslüman kadınlar maruz kalmışlardır. Bu saldırıların 2000’den fazlası dijital ortamda gerçekleştirilmiş, 303’ü kamuya açık alanlarda, 227’si eğlence ve hizmet sektöründe, 92’si kamu kurum ve kuruluşlarında, 85’i siyaset ve basında, 75’i güvenlik mensupları tarafından, 59’u iş ortamında ve 29’u ırkçılık karşıtı çalışmalar üreten kurum ve kuruluşlarda gerçekleştirilmiştir (Kıyağan, 2021). Avusturya’da Müslümanlara yönelik artan saldırılarda siyasi söylemler ve iktidarın siyasi kararları önemli rol oynamıştır. Bilhassa FPÖ’nün Avusturya seçmenlerini etkilemeye yönelik seçim stratejisini İslam ve ülkedeki Müslümanlar üzerine inşa ederek oyunu artırması ülkenin genelinde etkili olmuş ve bu strateji Avusturya’da tüm siyasi parti ve kurumlarca kullanılmıştır.

Sonuç

“Avusturya’daki Türk-İslam Algısının Siyasi Yansımaları” başlıklı bu çalışmada Avusturya’da yaşayan Müslüman ve Türk göçmenlerin Avusturya’da maruz kaldıkları siyasi ve toplumsal ayrımcılığa ilişkin önemli sonuçlar ortaya konulmaktadır. Ayrıca çalışmada, Avusturya’da yaşanan ayrımcılığın Müslüman ve Türk göçmenlerin en önemli sorun alanlarından biri olduğu ortaya konulmuştur. Avusturya’da maruz kalınan bu ayrımcılık, tarihsel Türk ve İslam korkusundan kaynaklanmaktadır. İslamiyet’in Türklerle Asya’dan Afrika’ya ve Afrika’dan Avrupa’ya kadar yayılması Batılı toplumun zihninde korku ve endişe yaratmıştır. İstanbul ve Balkanların fethi ile birlikte Türk korkusu Batılı toplumların zihnine iyice kazınmıştır. Avusturya özelinde ise bu korku Viyana kuşatmalarından kalmıştır. Avusturya ve genelde Batı toplumundaki Türk düşmanlığı, Türklerle İslam’ın özdeşleştirilmesinden kaynaklanmaktadır. Bu da Batı’da Türk-İslam karşıtlığının artmasına neden olmaktadır.

Bu bağlamda 11 Eylül terör saldırısı sonrası etnik kimlikler, dini kimlikler karşısında etkisizleştirilmiş ve Batı'daki ayrımcılık, İslam düşmanlığı üzerinden yapılmaya başlamıştır. Bu doğrultuda medya ve siyaset konuyu sürekli gündemde tutarak Avusturya'da toplum nezdinde İslam karşıtı algı oluşturmaktadır. Avusturya'daki medya ve siyasetin İslam karşıtı algı oluştururken kullandığı dil, ekonomik ve kültürel farklılıklara atıf yapmaktadır. Medya ve siyasetin İslam karşıtı olarak kullandığı argüman ise ülkedeki ekonomi ve işsizlik gibi toplumsal sorunların kaynağının göçmenler bilhassa Müslümanlar olduğu yönündedir. Böylelikle Müslüman ve Türk göçmenler ülkede eğitim, sağlık, konut, iş arama gibi konularda ayrımcılıkla karşı karşıya kaldıkları gibi evinde, iş yerinde, sokakta, alışveriş merkezlerinde ve pek çok kamu kurumlarında sözlü ve fiziksel saldırılara maruz kalmaktadırlar. Ayrıca Avusturya aşırı sağ partisinin Müslüman göçmenleri seçim malzemesi olarak görmesi bu mağduriyeti derinleştirmiştir. Özellikle Avusturya sağ partisinin Müslüman göçmenleri seçim malzemesi olarak kullanıp oy oranını artırması diğer partilere örnek olmuş ve Avusturya sol partisinin (SPÖ) dahi seçim propagandasında İslamiyet'in simgelerini kullanarak İslam karşıtı ırkçı söylemler kullanmasına neden olmuştur. Hatta son zamanlarda Avusturya'daki iktidarın söylemlerinin ve aldığı siyasi kararların ve bu kararların yasallaştırılmasının, ülkedeki Müslüman ve Türk toplumunun ayrıştırılması yönünde olduğu görülmektedir. Bu da Avusturya'da yaşayan Müslüman ve Türk göçmenlerin hem ülkeye uyumunu zorlaştırmakta hem de hak ve özgürlükleri alanında mağdur olmalarına ve hatta ırkçı saldırılara maruz kalmalarına neden olmaktadır.

Çalışmada ortaya konulduğu gibi Avusturya'daki Müslümanlar bizzat iktidar eli ile ayrıştırılmaktadır. Ülkede yaşayan Müslüman-Türk toplumu ise bu ayrımcılığın farkındadırlar. Peki Avusturya'daki Müslüman- Türk toplumu karşılaştıkları ayrımcılık karşısında ne yapabilirler? Öncelikle ülkedeki Müslüman kesimin, karşılaştıkları sorunlar karşısında birlikte hareket etmeleri gerekmektedir. Her ne kadar devletin baskıcı siyaseti karşısında açıktan direnebilecek imkan ve stratejiye sahip olmasalar da inanç, kanaat ve düşünce bazında sahip oldukları anlayışı gündemde tutarak siyasi karar vericilere karşı baskı zemini oluşturmaları ve şartlarını olgunlaştırmaları gerekmektedir. Bu doğrultuda İslamofobi ile mücadele enstitüleri veya dernekler kurup bu enstitü ve dernekler altında mitingler ve propagandalar düzenleyerek kendilerine karşı yapılan ayrımcılığı reddettiklerini sık sık dile getirmelidirler. Ayrıca ülkede yaşayan Türk- İslam toplumu sosyal medyayı aktif kullanarak kendilerine yapılan ayrımcılığı ve ırkçı eylemleri uluslararası kamuoyu ile paylaşarak iktidara baskı yapabilirler. Özellikle göçmen kökenli olmayan Avusturyalı Müslümanların, Avusturyalılara, İslam karşıtlığının ve İslam'a karşı oluşan önyargıların yersiz olduğunu anlatmaları gerekmektedir. Ülkede yaşayan Müslümanların İslam karşıtı politikalara sessiz kalması durumunda

hem Müslümanlar hem de İslam dininin zarar görmesi muhtemeldir. Bu doğrultuda Avusturya'daki Müslümanların planlı ve stratejik hareket etmeleri gerekmektedir. Ayrıca siyasi partilerin ve iktidarın, Müslümanları ötekileştiren-ayrıştıran karar ve eylemlerden uzak durması gerekmektedir. Siyasi karar vericiler göçmenlere bilhassa Müslüman azınlığa demokrasi ve insan hak ve özgürlükleri çerçevesinde yaklaşarak onları uyumlaştırmalıdır. Aksi takdirde bir barış projesi olan Avrupa Birliği sınırları içerisinde medeniyetler çatışması yaşanabilir. Çünkü geçmiş ve yakın tarihlerde örnekleri olduğu gibi baskı, toplumlarda her zaman şiddet, çatışma ve kaosa neden olmuştur. Günümüz koşullarında konu uzun vadeli ve yaşlanan Avrupa'nın göçmen işgücüne ihtiyacı olacağı çerçevesinde analiz edildiğinde Avusturya ve Avrupa Birliği ülkelerinde alınan baskıcı ve ayrımcı siyasi kararlar ve eylemler, gelecek dönemlerde aşırı sağın neden olacağı ırkçı saldırıların artmasını kaçınılmaz kılacaktır. Bu da Avrupa'da barış ve huzurun bozulması anlamına gelmektedir. Avrupalı ülkeler Avrupa'da barış ve istikrarın devam etmesini istiyorlar ise ayrımcı karar ve eylemlerden uzak durmaları gerekmektedir. Aksi takdirde tarih tekerrür edebilir.

Kaynakça

Beyaz Gazete (2019), "Avusturya'da Müslüman Kadına Irkçı Saldırı", <https://beyazgazete.com/haber/2019/4/1/avusturya-da-musliman-kadina-irkci-saldiri-4990808.html> (10.08.2022).

Der Virgül (2022), "Viyana'da mülteci sığınma evine ırkçı saldırı", <https://mobil.dervirgul.com/haber/viyana-da-multeci-siginma-evine-irkci-saldiri/14441/> (13.08.2022).

Der Virgül (2022), "Viyana'da prezervatifli ırkçı saldırı", <https://mobil.dervirgul.com/haber/viyana-da-multeci-siginma-evine-irkci-saldiri/14441/> (13.08.2022).

Dokustelle Österreichs (2018), "Islamfeindlichkeit und antimuslimischer Rassismus", Antimuslimischer Rassismus Report.

ECRI (2020), "ECRI Report on Austria-Six Monitoring Cycle", <https://rm.coe.int/report-on-austria-6th-monitoring-cycle-/16809e826f> (19.01.2022).

Eurobarometer (2008), "Discrimination in the European Union", Discrimination in the European Union 2008 Results For Austria.

Hafez, Farid (2019), "5 Soru: Avusturya'da Anayasaya Aykırı Başörtü Yasası", <https://www.setav.org/5-soru-avusturyada-anayasaya-aykiri-basortusu-yasagi/> (16.02.2022).

Halk TV (2021), “Avusturya’da Müslüman kadına ırkçı saldırı: Türkiye’ye defol git”, <https://halktv.com.tr/dunya/avusturyada-musluman-kadina-irkci-saldiri-turkiyeye-defol-git-473668h> (10.08.2022).

Kıyağan, Aşkın (2019), “Avusturya’da ilkokullarda başörtüsünün yasaklanması tepki çekti”, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/avusturyada-ilkokullarda-basortusunun-yasaklanmasi-tepki-cekti/1479545> (15.02.2022).

Kıyağan, Aşkın (2021), “Avusturya’da geçen yıl 3 binin üzerinde ırkçı saldırının dörtte biri Müslümanları hedef aldı”, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/avusturyada-gecen-yil-3-binin-uzerinde-irkci-saldirinin-dortte-biri-muslumanlari-hedef-aldi/2180296> (13.03.2022).

Kıyağan, Aşkın (2017), “Avusturya’nın yeni Eğitim Bakanına 'başörtüsü' tepkisi”, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/avusturyanin-yeni-egitim-bakanina-basortusutepkisi/1015106> (15.02.2017).

Kuvvet, Emre (2022), “Sollenau camiye ırkçı saldırı gerçekleşti”, <https://www.medya.avusturya.at/blog/sollenau-camiye-irkci-saldiri-gerceklesti/> (13.08.2022)

Kültür ve Turizm Bakanlığı (2020), “Yurt Dışındaki Türk Vatandaşlarını Hedef Alan Saldırıları 2020”, <https://ytbweb1.blob.core.windows.net/files/2021/BELGELER/T%C3%BCrk%C3%A7e%202020-608aa0e64e97f.Pdf> (20.08.2020).

Medya Avusturya (2021), “Dornbirn’deki Türk aileye komşularından ölüm tehdidi”, <https://www.medya.avusturya.at/blog/sollenau-camiye-irkci-saldiri-gerceklesti/> (13.08.2022).

SETAV (2019), “Siyasetçilerin İslamofobik Demeçleri, European Islamophobia Report 2019”, <https://setav.org/assets/uploads/2020/09/islamofobi2019-siyasiler.pdf> (15.08.2022).

Takvim (2019), “Avusturya’da İrkçı Salıdır! Bir Türk’e ait araca Nazi Sembolü Çizdiler”, <https://www.takvim.com.tr/dun-ya/2019/06/13/avusturyada-irkci-saldiri-bir-turke-ait-araca-nazi-sembolu-cizdiler> (10.08.2022).

Tek, Tarkan (2014), “Avusturya’da İslamofobi”, Sinan Ertuğrul (Ed.), Avusturya’da Din Devlet İlişkileri ve İslamofobia (İstanbul: Pınar Yayınları): 49-71.

Topçu, Tuğba (2019), Avrupa Siyasetinde İslam Algısı: Avusturya Örneği (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) (İstanbul: Marmara Üniversitesi Avrupa Araştırmaları Enstitüsü).

21. YY’da Türk ve İslam Toplumlari’nda “Asker-Siyaset İlişkisi” Üzerine Siyasi ve Tarihi Bir İnceleme

A Political and Historical Examination on “Military-Political Relationship” in Turkish and Islamic Societies in the 21st Century

Erden KİŞİ*

Başvuru Tarihi: 20.01.2023

Kabul Tarihi: 28.05.2023

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Öz

Siyasi ve askeri bürokrasi arasında yaşanan, yönetim erkine sahip olma mücadelesi ilk dönemlerden bugüne tüm ülkelerde çetrefilli bir konu olarak var olagelmıştır. Türk ve İslam toplumlarında da bu sorun hala varlığını korumaktadır. Askeri darbeler, muhtıralar, siyasi baskı araçları kullanılarak ilerlenen bu süreç, İslam toplumlarında devlete ve topluma ciddi zararlar vermiş ve vermeye devam etmektedir. “Kanun ordusu” fikrinin tam olarak oluşması ve bu temelde siyasi ve askeri aktörlerin bir araya gelerek hareket etmeleri, sorunun aşılabilmesi için önemli bir olgudur. Gerek ilk dönem İslam devletlerinde gerek Osmanlı tarihinde gerekse de Cumhuriyet dönemi Türkiye’inde asker ve siyaset ilişkisi daima sorunlu bir konu olmuştur. İki farklı bürokratik tabaka arasındaki sürtüşmenin bedelini halk ödemek zorunda kalmıştır. Bu temelde hem İslam tarihinde hem de Türk tarihinde darbeler, önemli bir bölümü oluşturmaktadır. Demokrasi adına verilen mücadelelerin, askeri darbeler ile kesintiye uğraması, seçilmiş iktidarların silahın gerisinde kalması İslam coğrafyasındaki büyük resmin ana temasını oluşturmaktadır. Bu çalışmada, özellikle askeri bürokrasinin, siyasi bürokrasi üzerine yaptığı baskıların sonuçları üzerinde durulmuştur. İki bürokratik tabakanın anlaşmazlık yaşamamasının ne gibi sonuçlar doğurabileceği incelenmeye çalışılmış, son olarak da “kanun ordusu” fikrinin gelişip, tüm askeri kadrolarca kabul görmesi için atılması gereken önemli adımlar vurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Asker, Siyaset ve Asker, Türk ve İslam Toplumlari, Askeri ve Siyasi Bürokrasi İlişkisi.

* Dr. Öğr. Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Kamu Yönetimi Bölümü, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, erdenkisi@yyu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3124-680X.

Abstract

The competitive struggle for power between political and military bureaucracy has always been a complicated issue for all countries. Specifically, in the Turkish and Islamic Societies, this problem persists. Coup d'états, military memorandums and various political tools of oppression continue to harm both state and society in the Islamic Societies. To cope with the problem two factors are required: the emergence of the idea of the "Army of Law" and cooperation between military and political actors. The relationship between military and politics has always been a problematic issue both in early Islamic states as well as Ottoman and the Republican eras in Turkey. Unfortunately, the locals had to pay the price of the friction between these two different bureaucratic strati. In this regard, Coup d'etas constitute an important part in both Islamic and Turkish history. In the Muslim World, elected governments survived under the shadow of weapons and the struggle for democracy is interrupted by military coups. This study, focuses on the consequences of the pressure exerted by military bureaucracy to the political bureaucracy. It also examines the results of the conflict between two layers of bureaucracy. Finally, the study scrutinizes the ways in which the idea of the "Army of Law" could be developed and be popularized.

Key Words: Military, Politics and Military, Turkish and Islamic Societies, The Relationship between Political and Military Bureaucracy.

Giriş

Tüm dünya toplumlarında olduğu gibi ilk çağlardan günümüze asker-siyaset ilişkisi, Türk ve İslam toplumlarında da önem arz eden bir konu olmuştur. İslam toplumlarının temelinde İslami düstur bulunmaktadır. İslami düsturun temeli, Kur'an ve sünnete dayanır. Kur'an manevi bir kitaptır, ama aynı zamanda pratik bir kitaptır. Müslümanlar, Kur'an'ı İslam ümmetini (inananlar topluluğu) kurma konusunda bir rehberin yanı sıra, Allah'ın yolunda kişisel bir rehber olarak da görmüşlerdir (Marranci, 2006: 18). Bu noktada İslam toplumunun kurulması ve korunması en önemli konudur. Gaza ve cihat anlayışı, İslam toplumları için hayati bir önem arz etmektedir. Dolayısı ile tüm İslam devletlerinde devletin kurucu kadrolarının asker kökenli olduğu görülmektedir.

Türk ve İslam toplumlarının bir ‘‘asabiyet’’ bilinci ile bir araya gelebilmesinde, ortak bir gaye için hareket edebilmesinde askeri kadroların büyük bir etkisi olduğu görülmüştür. Özellikle toplumun ihtiyaç duyduğu manevi değerlerin korunmasında, askeri kadroların görevli olduğu bilinmektedir. İslam dininin oluşum, gelişim ve yayılış dönemlerinde askeri kadronun hayati bir fonksiyonu bulunmaktadır. Askeri kadronun üstlendiği en önemli rol ise devleti kuran kadro olmasıdır.

Devleti kuran kadro olması nedeni ile birçok şeyi kendine hak gören bir kısım askeri bürokrasi mensubu, toplumu yönetme yetkisinin kendisine ait olmadığını ve demokratik yönetim anlayışının gereklerini kavrayamamıştır. Demokratik ülkelerde askeri kadro, kendi ihtisas konularını ilgilendiren alanlarda özellikle ülkenin dış saldırılara karşı korunmasında ciddi rollere sahiptir (Özsağır, 2013: 760). Fakat Türk ve İslam toplumları demokratikleştiğini ilan etse de bazı askeri kadrolar, eski militarist düşünce yapısı ile hareket etmek istemiştir. Siyasi kararlara dâhil olmak için ciddi bir mücadele vermişlerdir.

İslam tarihinde toplumsal düzen aracı olarak askeri kadronun sahip olduğu kabiliyetlerin kullanılması, tüm İslam Devletleri’nde karşılaşılan bir durum olmuştur. Fakat modernizm çağı ve yeni siyasal ideolojilerin güçlenmesi ile beraber askerin aktif siyaset içindeki rolü, tartışılır bir konuya dönüşmüştür. Askerin sadece kendi görev sahası içerisinde kalması, siyaset mekanizmasına müdahale etmemesi fikri, can bulmaya başlamıştır. Tüm askeri kadroların bu fikri kabullenmesi ise tam olarak gerçekleşmemiştir. Siyaset mekanizmasının cazibesini bir kısım askeri kadro, hafızasından silmekte zorlanmıştır.

Askerin, siyaset mekanizmasını bu kadar çekici görmesinin birtakım düşünsel temelleri mevcuttur. İslam devletlerinin hangi sürecine bakılacak olursa politikaları hayata geçirme görevinin, askere düştüğü bilinmektedir (Karpaz, 2010: 10). Asker, politikaları uygulamada temel aktör görevi görmüştür. Dolayısı ile siyaset mekanizmasından elini çekmesi ve yönetim işine karışmamasının beklenmesi, bir kısım askeri kadroda bir adaletsizlik duygusu uyandırmıştır. Ayrıca yer yer bir kısım askeri bürokrasi mensubunun, politik alana müdahale etmesinde, sivil elitlerin müdahaleleri ateşlediği ve davetkâr tutumlar sergiledikleri de bilinmektedir (Karpaz, 2010: 10). Dönem dönem siyasi aktörler arasındaki politik yarış, askeri bürokrasiye davetiye gönderilmesine yol açmıştır. Zamanla Türk ve İslam devletlerinin yönetim mekanizması üzerinde, askeri bir vesayet oluşa gelmiştir.

Askeri kontrolün süreç içerisinde ilerlemeli olarak daha kuvvetli bir şekilde kurumsallaşması nedeniyle askeri kadronun, vatandaşlar üzerindeki kontrolü güçlenerek ilerlemiştir (Akıncı, 2014: 94). Askerin siyaset üzerindeki etkisinin artması sosyolojik olarak da önemli sonuçlara neden olmuştur. Toplumun yer yer askeri bürokrasiyi, devlet yönetiminde bir aktör olarak algıladığı görülmüştür. Askerin ortaya koyduğu bu irade nedeni ile ilk dönemlerden günümüze padişahlar, sadrazamlar ve seçilmiş iktidarlar görevlerini kaybetmek zorunda kalmıştır.

Tüm dünya toplumlarında olduğu gibi Türk ve İslam toplumlarında da askeri gücün toplumların politik psikolojisi üzerinde belirleyici etkileri olduğu görülmektedir. Bu durumu önemli bir analiz ile açıklamak için Mills'in ifadesi yeterli olacaktır:

‘‘Askeri güç ulusların politik önemlerini belirlemekte; diğer yandan, toplumda ne denli milliyetçi bir hava varsa, generallerin ve amirallerin toplumsal değer ve itibarları da o denli büyük olmaktadır.’’ (Mills, 1974: 117).

Sivil-asker ilişkileri konusu, ulusal güvenlik siyasetinin bir yönüdür. Ulusal güvenlik siyasetinin temel amacı, bir toplumun, iktisadi ve siyasi yapılarının güvenliğini, diğer güçlerden kaynaklı tehditlere karşı korumaktır (Huntington, 2006: 3). Be nedenle bir toplum için sivil-asker ilişkisi hayati bir konudur. Çünkü iç sorunlar yaşayan devletlerin dış tehditlerle mücadele edebilme gücü zayıflamaktadır.

Temelde sivil-asker ilişkilerinin en önemli boyutu, subay kesiminin devlet ile olan ilişkisidir (Huntington, 2006: 6). Bu boyutun sağlam bir temele oturması ve subay kadrosu ile siyasi kadronun yapıcı ilişkiler içerisinde olması, birçok sorunun aşılabilmesi için en önemli olgudur.

Askerin toplum üzerindeki belirleyici rolü, 21.yy'a gelindiğinde giderek azalmıştır. Özellikle liberal fikirlerin Türk ve İslam toplumlarında yayılması ile beraber bu olgu gittikçe belirginleşmiştir. Bir siyaset felsefesi türü olarak liberalizmin ayırt edici özelliği, bireylerin medeni ve siyasal haklarının önceliğidir. Liberal meşruiyet ilkesi ise, bireylerin kendi yaşamlarına neyin değer kattığına kendilerinin karar vermesi gerektiği fikrine dayanmaktadır (Bilgin, 2011: 8). Bireyin kendisi için gerekli olan şeyleri tespit etmeye kendisinin karar vermesi gerektiğini savunan liberalizm, Türk ve İslam toplumlarında askeri vesayet odaklarının tartışılmasına olanak sağlamıştır.

Dindar bir kişi için bireyin özgür, eşit ve makul olması gerektiği fikri, bu kavramların kapsamına bağlı olarak az ya da çok zorlayıcı görünebilir (Bilgin, 2011: 9). Fakat ilerleyen süreçte Müslüman kitlelerin, herhangi ciddi bir zorluk yaşamaksızın liberal düşünceleri büyük oranda benimsedikleri görülmüştür. Bu minvalde bir sorgulama süreci yaşayan Türk ve İslam toplumları, öncelikle vesayet odaklarını sorgulamaya başlamışlardır. İlk sorgulanmaya başlanan vesayet odağı ise askeri vesayet odakları olmuştur.

Bir taraftan etkisini gösteren yeni siyasal ideolojilerle birlikte askerin toplum üzerindeki vesayeti sorgulanırken, diğer taraftan birtakım askeri bürokrasi mensubunun bu durumu hazmedemediği görülmüştür. Elde ettiği kazanımları korumak adına bir gurup askeri kadronun, Türk ve İslam toplumlarında ciddi mücadeleler içerisinde olduğu görülmüştür. Yaşanan mücadeleler, zaman zaman fikirsel boyutta kalsa da büyük çoğunlukla askeri müdahaleler ile sonuçlanmıştır. Siyasi ve askeri kadrolar arasında yaşanan bu mücadelenin gerek devlete gerekse de topluma ciddi zararları olmuştur.

İlerleyen süreç içerisinde siyasi aktörlerin, askerin vesayet gücünü kırmaya çalışan girişimlerine karşın bir kısım askeri kadro, elde ettikleri bu vesayet gücünü kurumsallaştırmaya çalışmıştır. İniş ve çıkışlarla devam eden bu bağlamdaki gelişmeler, Türk ve İslam toplumlarının demokratikleşmesinin önündeki en büyük engel olagelmıştır.

Bu çalışmada, İlk Türk ve İslam Devletleri'nden bugüne, asker-siyaset ilişkisinin psikolojik, sosyolojik, dini ve siyasi boyutları ele alınacaktır. Var olan uygulamaların siyasi ve askeri boyutları analiz edilecektir. Daha sonra bir "kanun ordusu" olduğu fikrinin, tüm askeri kadrolar tarafından kabul edilmesi ve belirli görev alanlarında asker ve siyaset mekanizmasının kendi işlerini icra etmelerinin mümkün olduğu işlenmeye çalışılacaktır.

Teorik Çerçeve

Çalışma süreci boyunca konu üzerine yazılan Türkçe ve İngilizce kaynaklardan yararlanılmıştır. Konunun detaylarını anlayabilmek adına tarihi, siyasi ve sosyolojik kaynaklar da incelenmiştir. Farklı çalışmalardan elde edilen doneler, analiz edilerek çalışmanın gövdesine eklenmiştir. Din, toplum, asker ve siyaset ilişkisi adına elde edilen farklı bilgilerden istifade edilmiştir. Asker-siyaset ilişkisi bağlamında elde edilen bilgiler derlenip çalışmaya eklenerek, çalışmada nihai noktaya gelinmiştir.

Çalışmamızın içeriğine geçmeden önce ‘‘kanun ordusu’’ kavramından ne anlatmak istediğimizi daha iyi ifade edebilmek için, *Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu*’nun ilgili maddesine değinmek gerektiği kanaatindeyiz:

‘‘İ) RÜTBE SAHİPLERİNİN VAZİFELERİ

Madde 74 – Hangi rütbe sahibinin hangi birlik ve askeri kurumda ne gibi vazife alacağı kadrolarda tespit edilir. Madde 75 – Her rütbe sahibi, kanunların, nizamların ve amirlerin kendisine tahmil ettiği bütün hizmet ve vazifeleri öğrenmeye, vazifeli olduğu yerlerde öğretmeye ve bu hizmet ve vazifeleri eksiksiz yapmaya ve takip ederek yaptırmaya ve daima ve her yerde disiplini tesis ve muhafazaya ve maiyetini yetiştirmeye ve astın şahsi teşebbüsünü inkişaf ettirmeye ve kendisine teslim olunan silah, araç, gereç ve sair bütün askeri eşyayı, yapıları ve ağaçları ve hayvanatı korumaya memur ve mecburdur. Her rütbe sahibinin bu maddeye göre vazifeleri de talimatname ile gösterilir.’’ (3451 Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu, Kanun Numarası: 211, Kabul Tarihi: 04.01.1961, Yayımlandığı R. Gazete Tarihi: 09.01.1961).

İlk İslam Devletlerinde Asker-Siyaset İlişkisi

Orta Çağ’daki Arap düşüncesi hem maddesel hem de dünya dışı varlıklar anlayışında çok eski metafizik bir repertuvara sahiptir. Bu repertuar, metafizik eserlerine ve Arapça’ya da yayılmıştır. Metafizik repertuar, edebi, bilimsel bir türün spekülatif, sarkık yansımalarında ve aynı zamanda düzen ile doğruluk kavramlarıyla ilgilenen politik ve sosyal yazılarda açıkça görülmektedir (Al-Azmeh, 2013: 1). İslam öncesi dönemde oldukça farklı bir düşünsel yapıya, sosyal yaşama ve toplumsal bir örgütlenme düzenine sahip olan Arap toplumu, İslam dini ile birlikte oldukça farklı bir toplumsal forma bürünmüştür. İslam’ın getirmiş olduğu bu form, bireyi, toplumu ve devleti şekillendirmeyi esas almıştır.

‘‘Varoluş Zinciri’’, her bir varlığı, diğer varlıklara göre aynı anda, kayıtsız bir şekilde etik ve ontolojik bir konum atfederek belirleyen kapsamlı bir birliktelik içinde bir araya getirmektedir (Al-Azmeh, 2013: 2). Bu zincir, Arap toplumunu da farklı toplumlar karşısında oldukça özgün

bir yapıda şekillendirmiştir. İslam öncesi dönemde farklı bir toplum yapısı ile konumlanan Arap toplumu, İslam dini ile beraber yeni bir toplum ve devlet bilinci ile tarih sahnesine çıkmıştır. Bu temelde ilk İslam devletlerinin özünde iki temel olgunun yattığı görülmektedir: Bunlardan ilki Arap kültürünün etkileri, ikincisi ise İslam dininin gerekleridir.

İslam toplumları, hâlihazırda kurulmuş ve kadim bir Ortadoğu medeniyeti çerçevesinde inşa edilmiştir. İslam toplumları, İslam öncesi Ortadoğu'dan modern çağa kadar kaderlerini şekillendirecek bir kurum modeli miras almışlardır (Lapidus, 2002: 3). Bu model üzerine inşa edilen İslam toplumları, İslami değerler nedeniyle kimi dönemlerde bu kadim modellerle mücadele içerisinde olmuştur. Miras alınan bu gelenekselci modelin etkisi, kısmen de olsa devam etmektedir.

İslam dininin gelişi ile beraber toplumun ciddi bir değişime uğradığı görülmüştür. Bilindiği üzere kapsamlı imparatorlukların ve imparatorluk çapında medeniyetlerin gelişimi, dinlerin dönüşümü ile paralellik göstermiştir. İlk dinler, küçük topluluklarla ilişkilendirilen doğa ve yer dinleri olmuştur. Ortadoğu halklarının tanrıları eski zamanlarda ailelerin, kabilelerin, köylerin ve kasabaların tanrılarıdır. Ancak halklar arasındaki artan bağlarla birlikte, evrensel tanrılar da tanınmaya başlanmıştır (Lapidus, 2002: 6). İslam dininin getirmiş olduğu evrensel değerler ile toplumun yeniden düzenlendiği görülmüştür. Gerek fiziki gerek inançsal gerekse de düşünsel alanda bu köklü değişimin etkileri hissedilmiştir. Yaşanan değişim süreci ile beraber, bir Müslüman birey ve bir Müslüman toplum bilinci oluşmuştur.

Bir toplumu tanımak ve anlamak için sadece bireylerin ve grupların davranışlarına bakarak karar vermek haksızlık olur. Bu nedenle Müslüman dünyanın içindeki örnekler tek başına İslam toplumunu tanımaya yetmez (Tiliouine and Estes, 2016: 3). İslam toplumunu ve bu toplum içerisinde yetişen insanı tanımak için İslam tarihinin ilk dönemlerini ve vahiye uygun yaşayan insan ve toplumları analiz etmemiz gerekir. Din sosyolojisi bağlamında ilk dönem İslam toplumlarındaki birey, toplum ve devlet ilişkisindeki temel belirleyicilerin, “vahiye ve sünnet” olduğu gerçeği üzerinden bir analiz yapılmalıdır.

İlk İslam devletlerinde devletin ve toplumun İslamlaşması, önemli bir devlet politikası olmuştur. İslamlaşmanın ortaya çıkışını bir devlet projesi olarak açıklamak için, kültürel faktörlerin siyaset ve devlet oluşumundaki rolüne dikkat edilmelidir (Nasr, 2011: 7). Bu faktörler içerisinde en öne çıkan ise “cihat” faktörüdür. İlk dönemlerde “cihat”ın devlet ve toplumu bir arada tutan önemli bir yönü bulunmaktadır. “Biz ve öteki” tasavvuru yapmak

noktasında ve toplumun saldırılara karşı korunmasında “cihat”, büyük bir görevi yerine getirmiştir.

İslam tarihine derinlemesine bakılacak olursa, Müslüman dünyanın çoğunda bağımsız devletler kendi başına ortaya çıkmamış, ancak sömürge yönetimlerine karşı verilen mücadele ile Müslüman ülkeler oluşmuştur (Nasr, 2011: 9). Özgürlük ve bağımsızlık noktasında “cihat”a önemli bir rol düşmüştür. Dolayısı ile İslam devletlerinin temel kurucu aktörü, “cihat” için mücadele eden askeri kadrolar olmuştur. Bu tarihsel gerçeklik, tüm İslam devletlerinin kuruluş evresinde karşımıza çıkmaktadır. Mevcut arka plan dâhilinde İslam toplumlarını ve devletlerini doğru analiz edebilmek için dini değerleri, doğru yorumlamamız gerekmektedir.

İslam toplumlarını anlamak için Arap coğrafyasını tanımamız gerekmektedir. Arap coğrafyasını tanımak için iki noktaya dikkat etmemiz gerekir: Birincisi Arabistan halkının kültürel bağları, ikincisi ise İslam’ın ilk dönemlerinde Arabistan halkının İslam dini ile yaşadığı sorunlardır (Berkey, 2003: 39). Vahiy, nebi ve toplum üçlüsü arasındaki süreci anlamak, İslam tarihinin ilk dönemlerini analiz edebilmemiz için önemli doneler sunacaktır. Reddediş ve kabulleniş sürecinde Arap coğrafyası, İslam tarihi için en özgün bilgileri içerisinde barındıran bir coğrafya olarak görülmektedir.

İlk dönemler toplumların İslam ile yaşadığı temel anlaşmazlık, İslam dininin kadim gelenekleri yıkarak, hak ve adalet üzerine bir toplum oluşturmaya çalışmasıdır. İslam’ın savunduğu değerleri, topluma kabul ettirmesi kolay olmamıştır. Bu nedenle hem ilmiye sınıfına hem de silahlı sınıfa, İslami düzeni tesis etmek için büyük görevler düşmüştür.

İslam toplumları üzerine yapılan çalışmalara bakılacak olursa, en problemlili konulardan birinin Müslümanlardaki din ve politika arasındaki ilişkiyi yorumlamak olduğu görülmektedir (Tsugitaka, 2004: 9). Bu durumun temel nedeni ise İslam dininin birey ve toplum için hayatın her alanında düzenleyici bir form sunması, fakat bu formun insanlar tarafından yeterince anlaşılabilmesidir. Yaşanan bu sorun, her dönem farklı gayeler nedeni ile farklı gruplar tarafından istismar edilmiştir. Dini ifadelerin gayet açık olmasına rağmen günün hâkim siyasal güçlerinin eliyle farklı yorumlar yapıldığı görülmüştür. Dolayısı ile kimi İslam devletlerinde İslam dininin ortaya koyduğu değerlerden oldukça uzak olan uygulamaların yaşandığı görülmüştür.

İlk İslam toplumlarındaki asker-siyaset ilişkisine bakılacak olursa, özellikle Dört Halife döneminde, askerinin toplumun ta kendisi olduğu ve İslam devletinin temelini oluşturduğu

anlaşılmaktadır. Birey, ailesi ile bir bütün halinde askeri yapının bir parçasıdır. ‘‘Cihat’’ büyük bir dini vecibedir. Aynı şekilde İslam Peygamberi de bu askeri yapının bir parçası ve en önemli önderidir. Toplumun her kesiminin öncelikli görevi ise, askeri yapının bir parçası olabilmektir. Kadını-erkeği, genci-yaşlısı tüm Müslümanlar, hazır ve nazır bir şekilde bu askeri yapının bir ögesidir.

İslam Toplularında tüm bireyler askeri yapının bir parçası olmakta ve herkesin yerine getirdiği bir görev bulunmaktadır. Bu durumu bir örnek ile açıklamak daha verimli olabilir: Hz. Peygamber, Hz. Ali ile birlikte Bedir Savaşı dönüşünde Hz. Ali, zevcesi Hz. Fatıma’ya ‘‘al kılıcımı yıka’’ demiştir. Hz. Fatıma, eşinin ve bir peygamber olan babasının kılıcını yıkayarak İslam’a hizmet etmiştir (Şeriati, 2012: 143). Yaşanan örnekte görüldüğü üzere İslam peygamberi ve amcasının oğlu için bu görevi birçok insan yapabilecekken, Hz. Ali’nin bunu peygamber kızından istemesi, İslam dininde ‘‘cihat’’ın ve İslam’a hizmetin aile içerisindeki değerini anlamamız adına önemlidir.

İslam dininin, gün yüzüne çıkabilmesi, ibadet serbestliği kazanabilmesi, toplum içerisinde sesini duyurabilmesi de aynı zamanda askeri kabiliyeti olan insanların İslam saflarına geçmesi ile mümkün olmuştur. Bu konudaki en güzel örnek, Hz. Ömer’in İslam saflarına geçmesinden sonraki süreçtir. Asker, sosyal yaşamın ve yönetim kadrosunun temeli konumundadır. Bu rol uzun bir müddet sürmüş ve sürmeye devam etmektedir.

İslam toplumlarının mevcut yapısını anlamak için askerin toplum üzerindeki etkisini kavramamız gerekir. Muâviye Bin Ebî Süfyan’ın hilafeti döneminde kullandığı bir ifade, bu durumu açık bir şekilde gözler önüne sermektedir:

‘‘Sizin başınıza geçmem sevginizi kazanarak değil, şu kılıcım ile sizi dize getirerek olmuştur.’’ (Cabiri, 1997: 464).

Toplumsal düzen aracı olarak askeri kabiliyetin ve şiddet potansiyelinin aktif bir şekilde kullanılması, İslam toplumlarında siyasal mekanizma içerisinde askeri vazgeçilmez kılmış ve hayati roller vermiştir. Toplumu tehlikeden koruyan, iç ve dış sorunlarda gerekli müdahalelerde bulunan, isyanları bastıran, ‘‘gaza ve cihat’’ ile ganimet sağlayan, fetihler ile yeni yaşam alanı açan asker, siyasal mekanizma üzerindeki etkin rolünü de hiçbir zaman kaybetmemiştir. Gerekirse bunun için çetin mücadelelerden de uzak durmamıştır.

İslam dininin, fetihlerle yayılması ile birlikte askere düşen rol, daha da önem kazanmaya başlamıştır. İslam devletlerinin kuruluşunda temel aktör olan asker, dinin yayılmasında ve

korunmasında da temel aktör olma rolünü üstlenmiştir. Siyasi hayatı algılayış noktasında ise asker ile komutanların aynı hedefi gütmeye başladığı algılanan bir gerçek olmuştur. Askerin yaptığı hizmeti, bir görev olarak algılamasına karşın, bir kısım askeri bürokrasi mensubu, kendini devletin sahibi ve asli unsuru olarak görme gafletinden uzak duramamıştır. “Kanun ordusu” fikrinin gelişmesi, tüm askeri kadroların kanunla hareket eden bir yapı olduğunu anlaması, arzu edilen ama İslam toplumlarında gerçekleşmesi pek de mümkün olmayan bir durum olagelmıştır.

Askeri ve siyasi aktörlerin arasında yaşanan sorunlarda toplum en büyük zararı görmüştür. Hem asker hem de siyasi aktörler toplumu elinde tutabilmek için büyük çaba sarf etmişlerdir. Nihayetinde toplum iki farklı bürokratik kadro arasında sıkışıp kalmıştır. Siyasi ideolojilerin, askeri bürokrasiye sirayet etmesi her daim askerin kabiliyetini olumsuz etkilemiş ve onunla toplum arasına mesafe koymuştur (Karpas, 2010: 15). Siyasi konular nedeni ile toplumdan uzaklaşan bir kısım askeri kadro, gerçek varoluş nedenini ihmal etmiştir. İlgisiz olduğu konularda mücadele etmeye başlamıştır. Bir kısım askeri kadronun, siyasi konularla ilgilenmesinin tek nedeni kendi istekleri olmamıştır. Zaman zaman farklı siyasi elitler arasında yaşanan mücadelelerde siyasi elitler, askeri kullanmış ve birbirleri üzerinde etki oluşturmaya çalışmışlardır. Askerin siyaset üzerindeki etkisi, tam olarak kalkmamıştır. Siyasi mekanizmalar düzgün çalışmamış, toplumsal sorunlar büyümüştür. Asker, siyaset ve toplum arasındaki çatışma süregelmiştir.

Yaklaşık 6. yy.’dan 18. yy.’ın sonuna kadar İslam’ın kalbi olan bölgelerin çoğunluğunda yönetim askeri seçkinlerden, ordular ise özel köle kökenli erkeklerden oluşmuştur (Irwin, 2011: 11). Yönetimin askeri elitlerinin elinde olması ve orduların sadık askerlerden oluşması nedeni ile askeri bürokrasi güçlenmiş ve siyaset mekanizması üzerinde askerin vesayeti giderek artmıştır. Askeri disiplin sayesinde tüm askeri personeli kontrol edip, gücü eline alan bir kısım askeri bürokrasi mensubu, böylelikle siyaset mekanizmasına müdahale edebilmiştir. Bu müdahalelerde kimi dönem birtakım nedenler bahane edilmiştir. Eğer bahane edilecek nedenler mevcut değilse, iç ve dış unsurlar ile iletişim içerisine girilerek, birtakım nedenler oluşturulmaya çalışılmıştır.

Özellikle Arap coğrafyasında askeri müdahaleler, siyasi hayatın büyük bir bölümünü oluşturmuştur. 1950’lerde ve 1960’larda Arap devletleri bağımsızlık kazandıktan sonra, Arapların siyasi hayatında ordular yoğun ilgi görmüştür. Akademisyenler ve gazeteciler,

dönemin en göze çarpan fenomeni olan darbelere odaklanmışlardır. Devrimler hakkında konuşmalar olağan kabul edilmiştir. Subayların modernleştiriciler olduğu ve siyaseti kökten yenilemeye hevesli “yeni adamlar” olduğu fikri, çoğu araştırmamanın odak noktasında yer almıştır (Droz-Vincent, 2021: 2). Kendisini siyasi bir aktör olarak Arap coğrafyasına kabul ettirmeyi başaran bir kısım askeri bürokrasi mensubu, uzun bir dönemdir bu rolü kullanmaktadır.

Arap siyasetinin son aşamasına bakılacak olursa, ordunun tüm siyasal alana sirayet ettiği görülecektir. Örneğin 2011’de Mısır’da Mübarek’in düşüşü orduyu, “Silahlı Kuvvetler Yüksek Konseyi” şeklinde yeniden siyasete sokmuştur. Daha sonrasında 2013’te bir yıllık benzeri görülmemiş bir sivil yönetim döneminin ardından ordu, Başkan Mursi’yi devirmiştir. O zamandan beri, Abdülfettah el-Sisi ordunun ülke yönetimindeki rolünü pekiştirmiştir. Hatta benzeri görülmemiş bir düzeye yükseltmiştir (Droz-Vincent, 2021: 1). Mısır örneğinden Arap coğrafyasına bakacak olursak, birçok Arap ülkesinde aynı durum ile karşılaşabilmemiz mümkündür. Özellikle “Arap Baharı” süreci ile beraber birçok Arap ülkesinde askeri kadroların iktidara el koyduğu görülmektedir.

Türk-İslam Devletleri’nde Asker-Siyaset İlişkisi

Genel hatları ile Türk tarihine değinecek olursak, Türklerin kendilerini tanımlamak için “Türk” ismini ilk ne zaman kullandıkları kesin olarak bilinmemektedir. Türk dilinde bilinen en eski yazı M.S. sekizinci yüzyıla aittir. Baykal Gölü yakınlarındaki Orhon Yazıtları’nda bulunmuştur. Fakat bu tarihten, iki yüzyıl öncesine ait Bizans kayıtları, Türklere atıfta bulunmuştur. Çin kronikleri de Türklerden, M.Ö. 1300’de bahsetmektedir. “Türk” kelimesinin ilk olarak bir aşireti mi yoksa bir aşiret grubunu mu nitelediği de net değildir (Davison, 1990: 1). Tarihi olarak oldukça eski dönemlere uzanan Türk kültürü ve tarihi sayesinde Türkler, özgün bir medeniyete sahip olmuştur. Türklerin sahip olduğu bu özgün medeniyet, İslam inancıyla beraber daha farklı bir yapıya dönüşmüştür.

Hıristiyanlık inancının ilk dönemlerinde, Moğolistan’ın sınırlarında yaşayan Türk aşiretleri, daha güçlü kabile konfederasyonları tarafından batıya doğru yönlendirilmiştir. Orta Asya’daki Siriderya yakınlarında bulunan yeni yerleşkelere göç etmişlerdir. Bazı şehir merkezleri kurmuşlardır. Altıncı yüzyılda Bizans’ın başkenti Konstantinopolis’e büyükelçiler gönderen, Bizanslılardan haraç ve tavizler alan örgütlü bir devlet kurmuşlardır (Davison, 1990:2).

İslamiyet öncesi dönemde de Bizans'ın bir "öteki"si olarak konumlanan Türkler, İslam dininin kabul edilmesi ile beraber tam manada Batı'nın bir "öteki"si olmuşlardır.

Her daim vurgulandığı üzere İslam ile coğrafya arasında yakın bir ilişki vardır. Bu ilişki büyük tek tanrılı dinlerin herhangi birininkinden çok daha fazladır (Holt, 2000: 443). Nihayetinde farklı coğrafyalarda İslam'ın farklı yorumları ile karşılaşmak mümkündür. Böylelikle İslam toplumunun farklı coğrafyalarında farklı özelliklere sahip bürokratik elitlere rastlanmaktadır. Mevcut durum nedeni ile Türk-İslam toplumlarında birçok yönü olan, özgün bir toplum ve bireyin ortaya çıktığı görülebilir.

Türk devletlerinin kuruluş aşamalarına bakılacak olursa, tarihte kurulan 17 devletin hepsinde asker en baş aktör olarak görülmektedir. Topraklar savaş ile kazanılmış, askeri-maddi güç ile devletler kurulmuş ve adalet ile de yönetilmiştir. Özellikle Selçuklu ve Osmanlı Devletleri incelenecek olursa, asker-siyaset ilişkisinin ne kadar önemli bir noktada olduğu görülmektedir. Devletlerin en güçlü olduğu dönemler askerin, padişahların emrinde olduğu dönemler, devletlerin zayıflamaya başladığı dönemler ise askerin, siyaseti yönlendirdiği dönemler olduğu açıktır.

Dönemin önemli fikir adamlarının çalışmalarına bakılacak olursa, asker-siyaset ilişkisinin boyutları daha iyi anlaşılabilir. Örneğin Nizamül-Mülk, *Siyasetname*'sinde özellikle asker-siyaset ilişkisine geniş bir yer vermiştir. Ona göre asker-siyaset ilişkisinde dikkat edilmesi gereken noktalar vardır:

“Askerin maaşı ve huzuru sağlanmalı, hakları karara bağlanmalı, hükümdara içleri ısınmalı yılda iki defa huzura çağrılıp hakları kendilerine sunulmalıdır.” (Mülk, 2004: 153).

Nizamül-Mülk'e göre bir devletin huzur içerisinde yaşayabilmesi için tüm toplumsal kesimlerin yöneticiden razı olması ve ona rıza göstermesi gerekmektedir. Bu durumun gerçekleşmesi içinde temel yöntem: Yönetenin yönettiği kesimlerin memnuniyetini sağlaması, onları ödüllendirmesi ve sorunlarına çare olması ile mümkündür.

Farklı bir bölümde, asker-siyaset ilişkisine değinen Nizamül-Mülk, ordu içerisindeki dengelere dikkat çekmiştir:

“Ordunun tek ırktan olması tehlike doğurabilir her ırktan asker gerekir ordu içi denge bu şekilde sağlanmalıdır.” (Mülk, 2004: 155).

Bu ifade de farklı bir duruma dikkat çeken Nizamül- Mülk, ordu içerisinde tek tipleşmenin ve gücün kolay toplanmasının engellenmesi gerektiği ve yöneticiye karşı beraber hareket etme kabiliyetlerinin ortadan kaldırılması gerektiğini dile getirmiştir. Ona göre asker, sadece yöneticiye sadakat ve emri yerine getirmede tek tipleşmeli, geriye kalan konularda farklılıkları içerisinde barındırmalıdır.

Nizamül-Mülk'ün yanı sıra, Farabi'nin eserlerinde de asker-siyaset ilişkisi titizlik ile incelenmiştir. Farabi, *El- Medinetü'l Fazıla (İdeal Devlet)* isimli eserinde, var olan her şeyi “*ilk neden, nedensiz neden*”e dayamıştır. Ona göre var olan her şey ayın altında, bir var edici tarafından mevcut kılınmıştır. Farabi'ye göre:

“Her insan varlığını devam ettirmek için birilerine ihtiyaç duyar, eksiklikler giderilir ve mutlu topluma doğru ilerlenir, mutlu toplum için ise iyi yönetim, güvenlik ve uyum gerekir.” (El –Farabi, 2015: 97).

Mevcut ibareden de anlaşıldığı üzere, Farabi bir toplumda uyumun gerekli olduğunu vurgulamıştır. Bu uyumun gerçekleşmesi için de yöneticinin adil bir şekilde farklı gruplara yaklaşması gerektiğini ifade etmiştir. Özellikle güvenlik sorununun aşılabilmesi için yöneticinin tutumunun doğru olması ve birleştirici nitelikte olmasına dikkat çekmiştir.

Yine aynı eserin farklı bir bölümde Farabi, asker-siyaset ilişkisi üzerine, farklı bir tespit de bulunmuştur:

“İnsanların erdemli şehirde mutluluk içinde yaşamaları için iyi bir idareciye ihtiyaç vardır o sıradan biri değildir. Yönetimi bilen aynı zamanda savaş ile ilgili fiilleri yerine getirebilmesi için de bedenen sağlam olmalıdır.” (El – Farabi, 2015: 104).

Farabi'ye göre bir toplumun huzur içinde yaşaması için her kesimin üzerine düşen görevi yerine getirmesi gerekmektedir. Asker ve yöneten arasındaki ilişkiyi açıklarken, yöneticinin de askeri kabiliyetinin olmasına dikkat çekmiştir. O'na göre yönetici, en önde bulunan komutan olmalıdır. Asker, yöneticiyi “öteki” görmemeli, aksine kendisinin bir parçası olarak algılamalıdır.

İmkânların paylaşılması konusuna dikkat çeken Farabi, bu noktada yöneticinin askerin haklarını gözetmesi ve onların mutluluğu için birtakım düzenlemeler yapması gerektiğini

vurgulamıştır. Farklı grupların mutluluğunun, devletin mutluluğu anlamına geldiğini ifade eden Farabi, askeri bu gruplardan biri olarak algılamaktadır.

İbn-i Haldun'un siyaset felsefesinde de asker-siyaset ilişkisi, farklı boyutlarla işlenmiştir. İbn-i Haldun, *“Mülk Teorisi”* isimli çözümlemesinde, devletin oluşum evresini açıklarken, “asabiyet” kavramına çok geniş bir yer vermiş ve devletin temelini “asabiyet” yani dayanışma olduğunu dile getirmiştir. Ona göre “asabiyet”, ötekilerin hücumlarından sakınmak ve bu hücumları def etmek ile birlikte, devinime geçmek ve diğer toplumsal devinimleri bir araya getirmek demektir (Hasan, 1998: 231). Nihai noktada İbn-i Haldun, “asabiyet”in başarıya ulaşabilmesi için askeri ve siyasi kadronun uyum içerisinde hareket edebilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Sadece düşmana karşı korunmadan ziyade, içeride de toplumun ve erklerin uyum ile çalışabilmesi, ona göre devletin bekası için en önemli konudur.

Önemli bir İslam alimi olan Ebu'l Hasan El-Maverdi'nin *Siyaset Sanatı* isimli eserinde de asker-siyaset ilişkisinin oldukça ince detaylar ile ele alındığı görülmektedir:

“Ordu komutaları ve süvarilerde; kahramanlık, kuvvet, cesaret, yiğitlik, olayların üstüne gidebilme, girişkenlik özellikleri aranmalıdır.” (El-Maverdi, 2000: 79).

Aynı eserin daha farklı bir bölümünde asker-siyaset ilişkisi adına daha farklı noktalara değinen Maverdi, önemli bir tespitte bulunmuştur:

“Melik özellikle askerleri arasında kumar, içki ve kötülüklerin yayılmasını kontrol etmelidir. Askeri arasında bu tür kötülüklerin ortaya çıkması devletin güvenliğini tehlikeye düşürür.” (El-Maverdi, 2000: 81).

Daha sonrasında ise asker ve siyaset ilişkisi adına farklı bir noktaya değinen Maverdi, melik ve asker arasındaki ilişkinin çerçevesini çizmeye çalışmıştır:

“Asker içki içmek, sarhoşluk ve kötülüklerden şiddetle men edilmelidir. Ayrıca askerini tamamen konaklatmadan ve bütün yapılacak işleri yerli yerinde görmeden kendisi kesinlikle istirahate çekilip konaklamamalıdır. Eğer bütün askeri denetlemek zor olursa, bu işleri yapacak en güvendiği naibini görevlendirmelidir.” (El-Maverdi, 2000: 96).

Önemli bir İslam filozofu olan Maverdi, *Siyaset Sanatı* isimli eserinde melik ve yönetim konusunu detaylı bir şekilde incelemiştir. Özellikle toplumun huzuru için melik ve asker arasındaki ilişkinin, düzgün bir şekilde kurulmasına dikkat çekmiştir.

Türk ve İslam devletleri incelenirken, Osmanlı Devleti'ne ayrı bir bölüm açılmasının daha isabetli olacağı kanaatindeyiz. Osmanlı Devleti'nin siyasal hayatına göz atılacak olursa, bilinenin aksine Osmanlı Devleti, İslam'ı, "cihat" eliyle yaymaya çalışan köktenci gaziler tarafından değil, bir grup aşiret önderi, ahiler ve çoğunluğu 13. asırda Moğol işgallerinden kurtulmaya çalışan Anadolu yapıları tarafından kurulmuştur (Karpat, 2013: 3). Fakat bugün bilinen olgu ise Osmanlı Devleti'nin ilk yayılışının gazi sıfatı verilen "iman savaşçıları" eli ile olduğudur (Mardin, 2015: 198). Bu nedenle devletin asli sahibi olduğu düşüncesi, bir kısım askeri bürokrasi mensubunun zihninde yer edinmiştir. Bu nedenle Osmanlı tarihinde askeri müdahaleler, uzun bir dönemi kaplamıştır.

Özellikle askeri darbeler, Osmanlı tarihinde çokça karşımıza çıkan bir olgudur. Osmanlı Devleti döneminde II. Abdülhamid ile beraber, sekiz Osmanlı sultanı silah zoru tahttan indirilmiştir (Zeyrek, 2004: 40). Esasında yaşanan askeri darbeler, sadece askerin tasavvuru olmamıştır. Saray içerisindeki güç mücadelesi, halk içinde yaşanan galeyanlar, bu durumun temel nedeni olmuştur. İlk dönemler Osmanlı Devlet sisteminin özü olan "*ordu devlet içindir*" anlayışı, giderek yerini "*devlet ordu içindir*", anlayışına bırakmıştır. Ayrıca saray, Enderun ve ordu arasındaki çekişmeler, bu sürecin önemli bir nedeni olarak gösterilebilir.

Tarihin her döneminde Osmanlı Devleti'nde asker, devrimlerin hayata geçmesini sağlamış ama devlet yönetimini sivillere bırakmamak da üstlemiştir (Karpat, 2010: 7). Bu sebep ile iki bürokratik tabaka arasında uzun bir dönem çekişmeler yaşanmıştır. Yaşanan çekişmelerin kazanını dönem dönem değişse de değişmeyen tek şey, mücadelenin kendisi olmuştur.

Osmanlı Devleti'nin son zamanlarında ideolojik alanda kalem ehlinin mesleki yeterliliğinin reel siyasal dünyada karşılıksız ve yetersiz kaldığı algısının politik yabancılaşmaya yol açtığı (Gencer, 2008: 181) gözlenmiştir. Yaşanan bu tip dönüşümler askerin, siyasette daha fazla alan bulmasına neden olmuştur. Siyasetin başat aktörü olarak kendini gören ve militarist yapının en önde bulunması gerektiğini düşünen bir kısım askeri kadro, toplumsal sorunların yaşanmasında temel neden olmuştur.

Osmanlı sonrası aynı sorunlar, Ortadoğu coğrafyasında da görülmüştür. 1914-1922 yılları arasında Ortadoğu'nun istikbali ile ilgili kararların alınmaya çalışıldığı platformda, yalnız

Avrupalılar ve Amerikalılar yer almıştır (Şahinoğlu, 2017: 98). İktidarlar dar tabanı olan, elit ve Batı destekli, anti-demokratik siyasi kadrolara verilmiştir. Sahip olduğu şartlar nedeni ile meşruiyet sorunu yaşayan Ortadoğu'daki siyasi iktidarlar (Mısır, Libya, Lübnan, Suriye, Irak, Suudi Arabistan gibi) askeri politikalara ihtiyaç duymuşlardır. Bu nedenle Ortadoğu toplumları içerisinde süre gelen askeri darbeler, bu büyük kurgunun bir sonucu olmuştur.

Yakın Türkiye tarihi incelenecek olursa, en ilk sırada gelen öncü vatan koruyucusunun ordu olduğu ve vatanın devrimlerle güçlenerek yine orduya emanet edilmesi gerektiği düşüncesi, 1950 genel seçimlerine kadar mevcudiyetini korumuştur (Karpas, 2010: 13). Gerek Osmanlı'nın son döneminde gerek Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde toplumsal her konuda bu fikri taşıyan ve tüm konulara bu mantıkla yaklaşan birtakım askeri kadrolar, toplumsal sorunların çözümsüz kalmasına ve siyasi mekanizmanın verimsizleşmesine neden olmuştur. Bilgi sahibi olmadığı her konuda, askeri kabiliyet ile çözüm üreteceğini sanan bu yapı, asıl amacından uzaklaşmıştır. Kendini devletin sahibi görme anlayışı, bir kısım askeri kadronun, siyasi kadrolar ile karşı karşıya gelmesine neden olmuştur. Siyasi mekanizmadan ve toplumsal dinamiklerden hoşnut olmayan bir kısım askeri bürokrasi mensubu, her dönemde hoşnutsuzluğunu en sert şekillerde dile getirmiş ve siyasal hayat sekteye uğramıştır.

Darbeler, muhtıralar ve diğer baskı araçları kullanılarak ilerlenen bu süreçte, toplumsal sorunlar çözümsüz kalmıştır. Dolayısı ile devletin çözüm üretme kabiliyeti, toplumsal sorunlar ile ilgilenememiş ve siyaset mekanizması toplumdan uzaklaşmıştır.

Türkiye'nin siyasi tarih içerisindeki gelişimi, müdahalelerin nedenlerini ve kapsamını da şekillendirmiştir (Devran ve Özcan, 2016: 8). Bu temelde bir kısım askeri kadro kamu düzenini, iç karışıklıkları, ulusal güvenliği ve devlet otoritesinin sarsıldığını bahane etmiştir. Böylelikle seçilmiş siyasi iktidarlara müdahale edilerek, demokrasiye darbe vurulmuştur. Her darbe sonrasında darbeci yapı, en kısa zamanda demokrasiye dönüleceğinin mesajını vererek bir yandan da toplum üzerinde psikolojik etki oluşturmaya çalışmıştır.

İki bürokratik tabaka arasında yaşanan çetin mücadele, askeri müdahalelerin temel nedeni olarak yorumlanabilir. Esasında Cumhuriyet yönetimi, Osmanlı Devleti'nden bilgi kuramı ve nazariye yönünden köktenci bir kopuş yaşamıştır (Duman, 2010: 285). Bu kopuş sonrası toplumsal birçok konuda sorun yaşandığı gibi yönetim erkine sahip olma konusunda da ciddi tartışmalar kendini göstermiştir.

İlerleyen süreç içerisinde Türkiye’de devlet sahası ile politik saha bir münakaşa içerisinde olmuştur. Devlet sahası genişlemiş, politik saha ise daralmıştır (Tunahan, 2015: 24). Bir kısım askeri kadro, kendisine devlet alanı içerisinde önemli bir konum belirlerken, siyasi kadroların etkisi sınırlandırılmak istenmiştir. Çeşitli tartışmalar ile ilerleyen bu süreç, iki bürokratik tabaka arasındaki mücadeleyi, fikirsel alandan fiili alana taşımıştır. Bu nedenle askeri müdahaleler, Türk siyasal hayatının büyük bir bölümünü oluşturmuştur.

Ampirik kanıtlara göre, uluslararası sistemdeki orta büyüklükteki bölgesel güçlerin konumu hakkında yapılan genellemelerin çoğu, Türkiye örneğine oldukça müsait bir şekilde uymaktadır (Hale, 2012: 5). Bölgesel bir güç olarak Türkiye, gerek II. Dünya Savaşı’nda gerekse de Soğuk Savaş sürecinde, küresel güçler için önemli bir müttefik olarak görülmüştür. Bu temelde Dünya siyasetinin askeri politikalar üzerine temellenmesi sonucunda askeri bürokrasiye oldukça fazla rol düşmüştür. Kendisine biçilen rolün oldukça fazla ve önemli olduğunun farkına varan bir kısım askeri bürokrasi mensubu gerek ülke içerisinde gerekse de ülke dışarısındaki politik alana da müdahale etmeye çalışmışlardır. İki bürokratik tabaka arasında yaşanan süreç, genel hatları ile bu temelde ilerlemiştir.

Dönem dönem siyasi bürokrasinin de uluslararası alanda öne çıktığı görülmüştür. Örneğin bir bütün olarak, II. Dünya Savaşı sürecinde belirli derecede bir önemi olduğu için, 1939 ile 1945 yılları arasında Türk diplomasisi hem önceki hem de sonraki dönemlerden daha çok akademik bir ilgi görmüştür (Hale, 2012: 56). Siyasi bürokrasinin iç ve dış politik alanda yakaladığı başarı grafiği, hem bir kesim askeri bürokrasi mensubu hem de küresel sistemin aktörleri tarafından hoş karşılanmamış ve engellenmek istenmiştir. Uzun bir dönem küresel sistemin aktörlerinin Türkiye’ye biçtiği rol, Türkiye’nin askeri bir yönetim ile yönetilmesi temelinde olmuştur. Bu rol nedeniyle bir kısım askeri bürokrasi mensubu, siyasi bürokrasi karşısında hem iç aktörlerden hem de dış aktörlerden destek bulabilmiştir.

Türkiye’de asker-siyaset iletişiminin, 2007 tarihinden günümüze geçmişe oranla, fakat devam eden azalış ve artışlara rağmen oldukça demokratik bir düzene oturmuş olduğu gözükmektedir (Karaosmanoğlu ve Gökakın, 2010: 30). 2003’ten bu yana çeşitli vesayet odakları ile mücadelede elde edilen başarı, bu noktada oldukça belirleyici olmuştur. Türkiye’de askeri bürokrasinin siyaset mekanizmalarına yaptığı müdahaleler, uzun bir dönemdir toplumda rahatsızlık uyandırmaktadır. Bugün gelinen noktada açıkça görülen en önemli gerçeklik ise

demokratik siyasete yapılan her türlü müdahalenin, Türk halkı tarafından reddedildiği gerçektir.

20. yy Sonrasında Türk ve İslam Toplumlarında Asker-Siyaset İlişkisi

Öncelikle Türkiye'deki süreci analiz edecek olursak, 1923'te Cumhuriyet'in kurulması ile beraber Osmanlı Devleti resmen son bulmuştur. Fakat Osmanlı'dan kalan bürokratik mekanizmalar, Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde aktif olarak boy göstermiştir. Dini bürokrasi, etkisini yitirmiş olsa da askeri ve siyasi bürokrasi arasındaki mücadele sürmeye devam etmiştir. Cumhuriyet'in kurucu kadrosu asker kökenli olmasına karşın, siyasi bürokrasiyi güçlendirme çabaları güdülmüştür. Fakat her dönemde bir kısım askeri kadro, buna direnmiştir. Bu süreçte, askeri vesayet tam olarak kırılamamış ve ciddi sorunlar yaşanmıştır. Yaşanan en ciddi sorunlar ise askeri darbeler olmuştur. Askeri darbelerin temelinde, bazı askeri yapıların kendi askeri düşünce yapısını üstün kabul etmesi, değişimden yana olmaması, bu üstün yapının demokrasi ile kesinlikle uyummadığını fark etmemesi gibi birçok sebep görülebilir (Karpaz, 2010: 15). Yaşanan daha önceki toplumsal sorunların faturasının halka ve siyasi bürokrasiye kesildiği gibi, askeri darbelerinde faturasını da halk ve siyasi bürokrasi ödemek zorunda kalmıştır. Bur süreç içerisinde vesayetçi uygulamalar artmış, refah seviyesi düşmüş ve demokratikleşme yavaşlamıştır.

Taşıdığı mantığı sorunların çözümünde yegâne çare olarak gören bir kısım askeri kadro, zaman zaman kendi ile de çelişen davranışlarda bulunmuştur. Her konuya “*ordu demokrasinin teminatıdır*” düşüncesi ile yaklaşarak, demokratik yönetim kabulleri ile çatışan davranışlar göstermişlerdir (Karaman, 2014: 2). Demokrasinin koruyucusu olduğunu iddia ederek, anti-demokratik yöntemleri kullanıp, toplum mühendisliği rolünü üstlenmeye çalışan bir kısım askeri kadro, gerçek amacını ve görevini ihmal etmiştir. Toplumsal sorunların daha da çözümsüz hale gelmesine neden olmuşlardır.

Cumhuriyet tarihi boyunca asker ile siyaset arasında yaşanan en önemli çatışma “laiklik” konusunda olmuştur. Temel anlamı ile laiklik, din ile devlet arasına tarafsız bir duvar örmektir (Mahçupyan, 2000: 125). Bu noktada laiklik anlayışının her daim koruyucusu olduğunu vurgulayan bir kısım askeri kadro ile birtakım siyasi yapılar arasında sorunlar yaşanmıştır.

Uzun bir dönem Türk siyasal hayatında bir kısım askeri kadro, bazı siyasi yapıların devletçilikten uzaklaştıklarını öne sürerek siyasal alana müdahalede bulunmuşlardır. Yaşanan

bu süreç hem askeri bürokrasiye hem siyasi bürokrasiye hem de topluma ciddi zararlar vermiştir.

İlerleyen süreçte Askeri bürokrasi içerisinde farklı düşüncelerin olduğu da görülmüştür. Siyasi kadro gibi hareket eden orduların, ast-üst ilişkisini korumak ve disiplin oluşturmak konusunda eksikliğe uğradığı ve bu yüzden savaş kabiliyetlerinin de azaldığı düşüncesini savunan asker sayısındaki artış devam etmektedir (Demirel, 2010: 5). Bu düşüncenin beslenmesi ve orduya hâkim olması gerçekten önem arz eden bir konudur. Askerin kendi işini yapmasının daha önemli ve öncelikli görevi olduğu fikrinin, tüm askeri kadrolar tarafından kabul edilmesi önemli bir gerekliliktir.

Türkiye’den ziyade 20.yy’da İslam coğrafyası da mevcut soruna maruz kalmıştır. Özellikle “Arap Baharı” denen, Ortadoğu’da başlayan iktidar değişimi süreci, askeri ve siyasi bürokrasiyi karşı karşıya getirmiştir. İç savaşlar, askeri darbeler, idam cezaları, yargısız infazlar, Ortadoğu coğrafyasındaki büyük resmi oluşturan temel öğeler olmuştur. Seçim ile gelen siyasi bürokrasinin, silah ile gelen askeri bürokrasi karşısında aciz kalması, Ortadoğu İslam toplumlarının acı gerçeğine dönüşmüştür. Batılı devletlerin bu konudaki ikiyüzlü tavrı, devam etmekte ve farklı güç odaklarını kışkırtma eğilimleri son hız sürmektedir. İslam coğrafyası bitmek bilmeyen iç savaşlarla, her geçen gün daha çok kan kaybetmekte ve bölünmektedir.

Dikkat edilmesi gereken bir diğer husus ise İslam coğrafyasında iki bürokratik tabaka arasında yaşanan çatışmanın terör örgütlerine alan açıyor olmasıdır. Devlet kurumlarının zayıflamasını fırsat bilen bu örgütler, İslam toplumlarının yaşadığı sorunların önemli bir nedeni konumundadırlar. Bu terör örgütlerinin oluşumunda, finansmanında ve yaşam alanı bulmalarında her daim olduğu gibi küresel dengeler ve uluslararası aktörler rol oynamaktadır.

Yaşanan sorunun demokratik bir çizgide çözüme ulaşması için “kanun ordusu” fikrinin tüm kadrolar tarafından kabul görmesi gerekmektedir. Peki “kanun ordusu” fikrinden kastımız nedir? Bu sorunun cevabını bulabilmek ve anlayabilmek, sorunun çözümü için hayati bir önem taşımaktadır. Tüm dünya toplumlarında hukuk ve geleneklerin etkileşimi önemli bir gerçekliktir. Yasa gereği, ordunun idari konularda en küçük boyutlardan başlayarak en büyük sorunlara kadar her alanda yasalar gereği hareket etmesi gerekmektedir. (Berger, 1946: 82-87). Yasal zeminde askeri ve siyasi bürokrasinin bir araya gelebilmesi, özel uzmanlık alanlarında

kanunlar ile çerçevesi belirlenmiş olan yetkilerini kullanmaları, “kanun ordusu” fikrinin yerleşmesi için büyük bir önem arz etmektedir.

21. yy. her yönü ile dünya toplumlarına yeni sorunlar getirmekte ve yeni sorumluluklar yüklemektedir. Bu nedenle Türk ve İslam toplumlarının, artık kısır konuları aşması gerekmektedir. Toplumsal dinamiklerin kültürel, ekonomik ve teknolojik gelişmeler ile ilgilenebilmesi için iç sorunların, bir an önce aşılması gerekmektedir. Bu iç sorunların en başında ise demokrasinin önünde büyük bir engel olan askeri vesayet sorunu gelmektedir. Bu sorunun tam anlamı ile aşılması, Türk ve İslam toplumları için önemli bir gerekliliktir.

Sonuç

20. yy. ikinci yarısından itibaren iki büyük fikrîsel dönüşümün etkisi Türk ve İslam toplumlarında iyice hissedilmeye başlamıştır: Bunlardan birincisi “tarihselcilik” diğeri ise “İslam modernizmi” olmuştur. “Tarihselcilik”, bilimsel devrim ve aydınlanmanın bir ürünüdür. Avrupalılar kendileri ile diğeri birçok halk arasındaki bağlantıların ve alışverişlerin bir ürünü olarak “tarihselcilik” kavramını kapsamlı bir şekilde anlamaya çalışmıştır. 19. yy. boyunca, yeni bir epistemoloji ve buna bağlı bir metodoloji olarak “tarihselcilik”, Avrupa’nın çok ötesine nüfuz etmiştir (Ringer, 2020: 21). “Tarihselcilik” kavramının özünde yatan iki temel olgu bulunmaktadır: Bunlardan birincisi, gelişmeler arasında kurulan illiyet bağı, ikincisi ise yerel durumlar ve değişikliklerin, sonuçları etkilediği vurgusudur.

İslam modernizmi kavramını inceleyecek olursak, İslami modernistler, taksonomi (evrensel-biyolojik sınıflandırma bilimi) çerçevesinde İslam’ı konumlandırmanın yanı sıra, İslam tarihini belirli bir tarihsel bağlamda aşkın İslami özün hikayesi olarak yeniden yazarak tarihte İslam’ı araştırmışlardır. İlerleme anlarına, tarihsel bir açıklama getirmek ve mevcut durgunluğun nedenlerini anlamak için “medeniyet meşalesinin” yolunu belirleyen tarihsel ilerleme yasalarını belirlemişlerdir (Ringer, 2020: 41). Yaşanan tüm fikrîsel değişim ve dönüşümlere rağmen askeri ve siyasi bürokrasi arasında yaşanan mücadele, 21. yy.’a gelindiğinde dahi varlığını korumuştur.

İki bürokratik tabaka arasında yaşanan sorunun, sadece İslam ve Türk toplumlarına has olduğunu dile getirmek doğru değildir. Dünyanın birçok ülkesinde aynı soruna rastlamak

mümkündür. Bu noktada Amerikan toplumunda var olan bir örneği dile getirmenin isabetli olacağı kanısındayız:

“General George c. Marshall’ın karısı bir subay karsının şu sözlerini hiç unutmadığını belirtiyor: Bu gibi çaylarda yüksek rütbeli subay karılarına çay değil, kahve ikram etmeniz gerekirdi. Çünkü kahve çaydan daha üstündür.”
(Mills, 1974: 263).

Aynı sorunun birçok farklı toplumda ancak aynı militarist duygularla varlık gösterdiği açık bir şekilde görülmektedir. 21. yy.’a gelindiğinde dahi gerek demokratik toplumlarda gerekse de anti-demokratik toplumlarda aynı durum ile karşılaşmamız şaşkınlık uyandırmayacak bir boyuttadır.

Yaşanan sorunun temelinde bir zihniyet sorunu olduğu görülmektedir. Doğru olan, tüm İslam ve Türk toplumlarında siyaset yapma görevinin, siyasi bürokrasi tarafından yerine getirilmesidir. Fakat uzun bir dönemdir bir kısım askeri bürokrasi mensubu, bu durumu kabul etmemekte direnmiştir. Aynı sorun, dünyanın birçok ülkesinde kendini göstermektedir. Demokratik ya da anti-demokratik olsun tüm ülkelerde, bu tür sorunların ortaya çıkma ihtimali, oldukça yüksektir.

Bir kısım askeri bürokrasi mensubu, dünyanın birçok ülkesinde sadece iç politik alana müdahale etmekle kalmamış, dış politik alana da müdahale etmiştir. Bu nedenle “askeri müdahale”, yakın tarihin tekrarlayan bir özelliği olmuştur. Uluslararası hukukta, özellikle bugün yürürlükte olan “1907 Lahey Tüzüğü”nde ayrı bir fenomen olarak kabul edilmektedir (Stirk, 2009: 1). Özellikle Ortadoğu toplumlarında hem iç politik alanda hem de dış politik alanda bir kısım askeri bürokrasi mensubunun, kendine ciddi roller yüklediği görülmüştür. Askeri otoritenin, sivil otoriteye tabi kılınması ile sivil kurumlar için daha büyük bir rol oluşması müdahale, sıkıyönetim ve askeri zorunluluk emirlerinden ziyade hukukun üstünlüğüne göre daha büyük bir öncelik önermektedir (Stirk, 2009: 97). Lakin bu noktada da birçok ülkede beklenen hedefe ulaşılamamıştır. 21. yy.’a gelindiğinde dahi birçok toplumda askeri bürokrasi ve sivil bürokrasi arasındaki mücadele, canlılığını korumaktadır.

Türk ve İslam tarihi incelenecek olursa, her iki bürokratik tabaka içerisinde farklı yapılardan gelen insanların da rol aldığı görülmektedir. İslamcı düşünürler, İslam’ın siyasi mirasını birçok açıdan incelemişlerdir. İslami hükümetlerin ve hanedanların, seküler olan ve seküler olmayan

yönlerini belirlemek için tarihsel kayıtlar analiz edilmiştir (Souaiaia, 2013: 15). Sanılanın aksine her dönemde İslam tarihinde sekülerizm anlayışına rastlanmıştır. Bu durumun temel nedeni ise din ve devlet işlerinin ayrı mecralarda yürütülmesidir. Toplumun tüm kesimlerinden gelen insanlara imkân tanınarak, yönetimde rol verilmiştir. İslam dini farklılıkları yok etmemiş aksine onları korumuş ve yaşam haklarını dokunulmaz kılmıştır. Bu nedenle Türk ve İslam devleti olarak adlandırılan birçok devletin yönetim tabakasında, farklı değerlere sahip insanlar yer almıştır.

1400 yıla yakın İslam tarihinde ve 2000 yıllık Türk tarihinde, her dönemde asker ile siyaset arasında bir mücadele var olmuştur. Yaşanan mücadele, her iki bürokratik kadroya da ciddi zararlar vermiştir. Fakat en büyük zararın halka olduğu ise acıktır. Siyasi bürokrasinin devamlı askeri vesayet altında kalması, politika oluştururken askerin nefesini ensesinde hissetmesi, politika yapıcıları verimsizleştirmektedir. Toplumun dinamiklerine uyan politikalar üretilmemektedir. Bir kısım askeri kadronun değişime uzak olan ve toplumdaki kopuk militarist mantığı nedeniyle toplumun ihtiyaçlarına uzak kalınmaktadır. Böylece toplumsal sorunların çözümü için görevli mekanizmalar pasif hale gelmektedir. Nihayetinde devlet kurumlarının başarısı azalmakta ve toplum nazarında devlet kurumlarının itibarı zede almaktadır.

Uzun bir dönem birtakım askeri kadro tarafından dile getirilen ‘*genç subaylar tedirgin*’ söylemi ne yazık ki ülkemizde hem toplum hem de yönetici karolar üzerinde olumsuz etki oluşturmuştur. Dönem dönem toplum içerisinde devlet kurumlarına karşı ve özellikle demokrasi inancına karşı duygusal kopmalar yaşanmıştır.

Küreselleşen dünya şartları içerisinde toplumlar ve devletler değişmektedir. Artık tüm toplumların yeni hedefleri oluşmaktadır. Bu hedeflere en kısa sürede ulaşabilmenin yolu ise devlet ve toplum iş birliğinden geçmektedir. 21.yy. iç sorunlar yaşayan toplumlara hiçbir fırsat sunmamaktadır. Bu nedenle artık kısır konular üzerinde cereyan eden tartışmalar terk edilmelidir. Günün bilimsel verileri ışığında devletin tüm kurumları ve halk, beraber hareket etmelidir. Tarihi ve kültürel mirasımız, her konuda bizlere yeterince bilgi ve birikim sunmaktadır.

Bugün gelinen noktada Orta Doğu’dan Kafkasya’ya, Orta Asya’dan Afrika’ya kadar her kıtada Türk ve İslam toplumlarının, çeşitli sorunlar yaşadığı görülmektedir. Küresel sistemin getirmiş olduğu dayatmalar, Türk ve İslam toplumlarının yaşadığı sorunları olabildiğince artırmaktadır.

Yaşanan sorunları aşabilmenin en temel yolu ise tüm toplumsal yapıların ve kurumların, uyum içerisinde çalışabilmesidir. Kısır konular üzerinden yaşanan tartışmalar bir kenara bırakılarak, günün şartları çerçevesinde gerekli politikalar oluşturulmalıdır.

Yaşanan bu çekişmeli sürecin son bulabilmesi için atılması gereken birçok adım bulunmaktadır. Bu noktada, sivil bürokrasiye de ciddi görevler düşmektedir. Askerin problemleri çözülmeli, rahatsızlıkları giderilmelidir. Farklı siyasi gruplar tarafından davetkâr eğilimler sergilenmemelidir. Toplumsal sorunların çözümü için asker, siyaset ve halk üçlüsünün her konuda beraber ve uyum içerisinde hareket etmesi önemlidir. Bu temelde atılması gereken adım, anayasal görevler noktasında birleşip, görev ihlali ve gaspı yapmaktan ziyade, kanundan gelen yetki ve görevleri yerine getirerek toplumsal esenliğe katkı sunmaktır.

Kaynakça

- Al-Azmeh, A. (2013). *Arabic Thought and Islamic Societies*. Abingdon: Routledge.
- Akıncı, A. (2014). “Türkiye’de Askeri Vesayetinin Tesisi ve Demokratikleşmeye Olan Etkisi”, *Akademik İncelemeler Dergisi (Journal of Academic Inquiries)*. Cilt/Volume: 8, Sayı: 1, ss. 93-123.
- Berger, M. (1946). “Law and Custom in the Army”. *Social Forces*, Vol. 25, No. 1, pp. 82-87.
- Berkey, Jonathan P. (2003). *The Formation of Islam Religion and Society in the Near East, 600–1800*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bilgin, F. (2011). *Political Liberalism in Muslim Societies*. Abingdon: Routledge.
- Cabiri, Muhammed A. (1997). *İslam’da Siyasal Akıl*. Çev. Vecdi Akyüz, 1. Baskı, İstanbul: Kitapevi Yayınları.
- Davison, Roderic H. (1990). *Essays in Ottoman and Turkish History, 1774–1923: The Impact of the West*. Texas: University of Texas Press.
- Demirel, T. (2010). “2000’li Yıllarda Asker ve Siyaset Kontrollü Değişim ile Statüko Arasında Türk Ordusu”. *Seta Analiz*, Sayı: 18, ss. 4-28.

Devran, Y. ve Özcan, Ömer F. (2016). “1960’tan 2016’ya Askeri Darbe ve Muhtıra Metinleri Anlamlar, Amaçlar, Niyetler ve İdeolojiler”. *İNİF E- Dergi*, 1 / 2, ss. 7-20.

Droz-Vincent, P. (2021). *Military Politics of the Contemporary Arab World*. Cambridge: Cambridge University Press.

Duman, M. Z. (2010). “Türkiye’de Laiklik Sorununun Siyasal Temelleri”. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 2, ss. 284-303.

El Nasr, El Farabi. (2015). *El- Medinetü’l Fazıla (İdeal Devlet)*. Çev. Ahmet Arslan, 7. Baskı, Ankara: Divan Kitap Yayınları.

El- Maverdi, Ebu’l- H. (2000). *Siyaset Sanatı*. Çev. Mustafa Sarıbiyık, Kırkambar İstanbul: Kitaplığı.

Gencer, B. (2008). *İslam’da Modernleşme 1839-1939*. Ankara: Lotus Yayınları.

Hasan, Ü. (1998). *İbn Haldun’un Metodu ve Siyaset Teorisi*. İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları.

Hale,W. (2012). *Turkish Foreign Policy since 1774*. Abingdon: Routledge.

Holt, P. M. (2000). *Islamic Society and Civilization,-The Cambridge History of Islam*. Cambridge: Cambridge University Press.

Huntington, Samuel P. (2006). *Asker ve Devlet: Sivil Asker İlişkilerinin Kuram ve Siyasası*. Çev: K. Uğur Kızılaslan, İstanbul: Salyangoz Yayınları.

Irwin, R. (2011). *Islamic Cultures and Societies to the End of the Eighteenth Century,-The New Cambridge History of Islam*. Cambridge: Cambridge University Press.

Karpat, Kemal H. (2015). *Osmanlı’dan Günümüze Asker ve Siyaset*. 2. Baskı, İstanbul: Timaş Yayınları.

Karpat, Kemal H. (2013). *İslam’ın Siyasallaşması*. Çev. Şiar Yalçın, İstanbul: Timaş Yayınları.

Karaman, Mehmet A. (2014). “Meşrutiyet Dönemi Basın ve Basında Ordu–Siyaset İlişkisi”. *Studies Of The Ottoman Domain*, Cilt: 4, Sayı: 6, ss. 1-20.

- Karaosmanoğlu, A. ve Gökakın, Behice Ö. (2010). ‘‘Türkiye’de Sivil-Asker İlişkinin Unutulan Boyutları’’. *Uluslararası İlişkiler – Akademik Dergi*, Cilt 7, Sayı 27, ss. 29-50.
- Lapidus, Ira M. (2002). *A History of Islamic Societies*. Second Edition, Cambridge: Cambridge University Press.
- Mardin, Ş. (2015). *Türkiye’de Din ve Siyaset*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mahçupyan, E. (2000). *Osmanlı’dan Postmoderniteye*. 3. Baskı, İstanbul: Patika Yayıncılık.
- Marranci, G. (2006). *Jihad Beyond Islam*. New York: Berg.
- Mills, C. W. (1974). *İktidar Seçkinleri*. Çev. Ünsal Oskay, Ankara: Bilgi Yayınevi,
- Nasr, Seyyed Vali R. (2001). *Islamic Leviathan: Islam And The Making Of The State Power*. New York: Oxford University Press.
- Nizamül-Mülk. (2014). *Siyasetname*. Çev. Mehmet Topkaya, Ankara: Nilüfer Yayıncılık.
- Özsağır, A. (2013). ‘‘Askeri Darbe ve Müdahalelerin Ekonomik Performans Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği’’. *Gaziantep University Journal of Social Sciences* (<http://jss.gantep.edu.tr>), 12 (4), ss. 759-773.
- Ringer, M. (2020). *Islamic Modernism and the Re-Enchantment of the Sacred*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Souaiaia, Ahmed E. (2013). *Anatomy of Dissent in Islamic Societies -Ibadism, Rebellion, And Legitimacy*. New York: Parafe Macmillan.
- Şahinoğlu ve Ateş, Muhammet C.- A. (2017). ‘‘Orta Doğu’da Darbelerin Arka Planı: Mısır Örneği’’. *TESAM Akademi Dergisi- Turkish Journal Of Tesam Academy*, 4 (1), ss. 97- 131.
- Stirk, Peter M. R. (2009). *The Politics of Military Occupation*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Şeriatı, A. (2012). *İslam ve Sınıfsal Yapı*. Çev. Doğan Özlük, 3.Baskı, Ankara: Fecr Yayınları.
- Tiliouine, Habib and Estes, Richard J. (2016). *The State of Social Progress of Islamic Societies Social, Economic, Political, and Ideological Challenges*. Switzerlan: Springer International Publishing.

Tunahan, Ö. (2015). ‘‘28 Şubat Süreci: ‘Post-Modern Darbe’ nin Sosyo-Politik Dinamikleri ve Toplum Desteği’’. *Bilgi*, (30), ss. 23- 41.

Tsugitaka, S. (2004). *Muslim Societies- Historical and Comparative Aspects*. London: RoutledgeCurzon.

Zeyrek, S. (2014). ‘‘II. Meşrutiyet Sürecinde Osmanlı Devleti’nde Ordu -Siyaset İlişkileri Üzerine Genel Bir Bakış’’. *Studies of The Ottoman Domain*, Cilt: 4, Sayı: 6, ss. 39-64.

3451 Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu(1), Kanun Numarası: 211, Kabul Tarihi: 04.01.1961, Yayımlandığı R. Gazete Tarihi: 09.01.1961, Yayımlandığı Düstur: Tertip: 4, Cilt: 1, Sayfa: 1008.

**Nottebohm Davası Liechtenstein ve Guatemala,
Uluslararası Adalet Divanı – 1953**

Case of Nottebohm, Leyhtenstein Guatemala, International Court of Justice – 1953

Hüsamettin İNAÇ*
Tuğba ER KIZIL**

Başvuru Tarihi: 05.06.2023

Kabul Tarihi: 05.06.2023

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Özet

Vatandaşlık, hukuki, siyasi ve sosyal ilişkileri taşıyan; değişip, değiştirilebilen nitelikte olup, şart ve hükümleri, egemenlik hakkı kullanılarak idari otorite tarafınca tek taraflı olarak belirlenen bir statüdür ve vatandaşlık statüsünün edinilme yolları ülkeden ülkeye farklılık gösterebilmektedir. Ülkelerdeki yoğun göçmen nüfusu, misafir olarak gelen işçilerin kalıcı olmaları gibi sebepler bu alanda çalışan kuramcılarını ve hukukçularını çeşitli çare arayışlarına sevk etmiştir. Özellikle bu yöndeki tartışmalara Nottebohm kararının da etki ettiğini söyleyebiliyoruz. Uluslararası hukuk penceresinden gerçek kişilerin vatandaşlığının kabulü konusunda diplomatik himayenin mümkün olup olmadığı sorunu üzerine 67 yıl önce verilmiş olan Nottebohm kararındaki ‘gerçek bağlantı’ kriterinin günümüze kadar etkisini sürdürebilmiş olduğunu görmekteyiz. Fakat küreselleşme ile beraber kişilerin artık vatandaşları oldukları ülkelerden gerek iş gerekse sosyal bağlar kurmak, farklı yerlerde yaşamak isteği gibi sebeplerden ötürü yaşadıkları ülkeyi değiştirme istekleri artmıştır. Bu makalede söz konusu olan Nottebohm Davası, dava sonucu alınan kararlar, uluslararası hukuka etkisi, bu gelişme sonucunda ortaya çıkan ‘tabiiyetin gerçekliği ilkesi’ üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Vatandaşlık Hukuku, Nottebohm Davası, Gerçek Kişiler, Uluslararası Hukuk, Tabiiyetin Gerçekliği İlkesi

* Prof. Dr., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler, husamettin.inac@dpu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6922-2010.

** Yüksek Lisans, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler, tgb-r@hotmail.com

Abstract

Citizenship, legal, political and social relations bearing; It is a status that can be changed ordeprived, its terms and conditions are determined unilaterally by the administrative authority by using the sovereign right, and the ways of acquiring citizenship status may differ from country to country. Dense immigrant population increase, permanent stay of the temporary/guest worker in countries prompted theorists and lawyers working in the field of citizenship to seek various remedies. In particular, the Nottebohm decision also influenced the discussions in this direction. We see that the 'real connection' criterion in the Nottebohm decision, which was given 67 years ago on discussion of whether diplomatic protection is possible in the acceptance of the citizenship of natural persons from the perspective of international law, is still effective until. However, with globalization, people's intense to change the country they live in has increased due to reasons such as the desire to establish business and social ties, to live in different places from the countries of which they are citizens. This article focuses on the Nottebohm Case, the decisions taken as a result of the lawsuit, its impact on international law, and the 'reality of nationality principle' that emerged as a result of this development.

Keywords: Citizenship Law, Nottebohm Case, Natural Persons, International Law, Reality of Nationality Principle

Giriş

Gerçek kişilerin vatandaşlık durumlarının değerlendirilmesi konusunda Nottebohm Davası kararı sonucu varılan ilke, kararın verildiği tarihlere denk gelen 20. Yüzyılın ortalarında dahi tartışmaya açık bir konuydu. Tartışmaya açık olan bu ilke uluslararası kararlarda ve Nottebohm kararına karşı hazırlanan oy yazılarında dahi belirtilmiştir. Bir vatandaşlığın uluslararası hukuk bağlamında uluslararası mahkemelerce değerlendirilmesi aşamasında, kişinin vatandaşlığın söz konusu olduğu devlet ile arasındaki sosyo-politik bağın bu aşamada etkisini kaybettiğini de söyleyebiliriz (Yılmaz, 2021:978).

Küreselleşmenin boyutlarını düşündüğümüzde çok vatandaşlık kaçınılmaz ve yadsınamaz bir gerçek halini almaktadır. Çifte ve ya çok vatandaşlığın kabulü ile beraber artık güçlü bağlar ilişkisinin ince bağlar ilişkisine evrilmesi de bir gerçektir. Klasik vatandaşlık anlayışının

modern dünyada çok vatandaşlığı kapsar şekilde farklılaştığını ve bu doğrultuda küresel düzeyde devletlerin de vatandaşlığı normatif bir bağ olarak kabul ettiğinin sonucu olduğunu söyleyebiliriz. Nottebohm kararında bahsi geçen duygusal bağlarla ve kişiler açısından da politik ya da sosyal bağlarla vatandaşlık ediniminden ziyade elverişli vatandaşlık kavramının öne çıkmış olduğunu söyleyebiliriz. Dolayısıyla iş ve kişisel tercihleri doğrultusunda kişiler iki veya daha fazla vatandaşlığı alabilmektedirler. Uluslararası hukuk açısından baktığımızda da bu durumun artık kaçınılmaz ve çok tercih edilen bir eğilim olduğunu da söyleyebiliyoruz (Schrijer, 2018:241).

Günümüzde toprak esasına göre doğum ile vatandaşlığın verildiği ülkelere doğru vatandaşlık turizmi denilen bir gerçeğin de varlığı bilinmekte, ayrıca annesinin bu ülkelerde eğitim, iş, gibi farklı sebepler dolayısıyla bulunduğu dönemlere denk gelip gerçekleşen doğum ile (ius soli) prensibine dayalı olarak o ülke vatandaşlığını kazanan kişiler açısından da ülke ile oluşan bağın güçlü bir bağ olduğu söylenemez. Küreselleşme ve liberalleşme doğrultusunda vatandaşlık denilen bu kutsal statünün manasını alt üst eden yeni bir iklim ortaya çıkmış ve vatandaşlık; hukuki ilişki temelinde bir çeşit enstrüman ve araç olarak kullanılmaya başlanmıştır (Talas ve Kaya, 2007:160).

Otuz Yıl Savaşları olarak bilinen 1618 yılında Hristiyan mezhep çatışması adı altında Avrupa'da başlayıp tüm kıtaya yayılan ve Vestfalya Barış Anlaşması ile son bulan savaşlar Vestfalya sistemini inşa etmiş ve Avrupa'da seküler ulus devlet kavramı ortaya çıkmıştır tabii ki bu kavramın ana direği konumunda da 'vatandaşlık' yer almıştır. Artık 'vatandaşlık' kral ya da sultana tabii olmaktan çıkmış devlet ve kişi arasında bir hukuki ilişki ve statü olarak şekillenmeye başlamıştır (Çiftçi, 2018:688). Uluslararası hukukun ana öznesi devletler iken artık kişiler de vatandaşlık kavramının içeriğini doldurmaya başlamış ve bu anlamda uluslararası hukuktaki aktörler arasında yer almaya başlamış olsalar da; her ne kadar devletler seküler olarak hareket etmeye başlamıştır. Artık devlet ile kişiler arası ilişkilerin, bağın sebebi tamamen ırk, din, mezhep gibi öğelerle ilişkilendirilmekte, ilke olarak belirleyici olmaktan çıkmışsa da yine de zaruri olarak belirleyici olmuştur (Delanty, 2013: 91). Devletler kendi vatandaşlarını tanımlama konusunda mutlak denilebilecek bir yetkiye sahip olmuşlar ve bu ilişkinin vatandaş penceresinden görünümünü ise; kendisine vatandaş olmayana kıyasla bahsedilen, sunulan bu haklardan ziyade borçların, sorumlulukların da varlığı şeklinde karşımıza çıkmaktadır (İnaç ve Yaman, 2015: 21). Uluslararası alanda vatandaşlık, kişilere vatandaş oldukları devlet

tarafından diğer devletler nezdinde hukuki koruma ve hukuki himaye hakkı veren diplomatik bir korumayı da vermektedir. Devletler vatandaşlarının haklı menfaatlerini diğer devletlere karşı da uluslararası hukuk platformunda diplomatik himaye kavramı nezdinde korumaktadır. Savaş hukuku, sınır dışı edilme, uluslararası yetki, devletin sorumluluğu gibi konuları da vatandaşlık statüsü ile ilintili konulardır (Korkut, L:10-15).

Vatandaşlığın tabii ki yalnızca uluslararası hukuk açısından sonuçları bulunmayıp, kapsamı içerisine giren çok sayıda hak ve yükümlülük olarak ulusal ve ya iç hukuktan da kaynaklanan sonuçları bulunmaktadır. Yerleşik durumda olan bir Uluslararası hukuk kuralına göre; her devlet kim kendisinin vatandaşı olacak bunu tayin etme konusunda özgürdür. Bu tarafı ile vatandaşlığın verilmesi, uygun görülmesi bir iç hukuk konusudur. Dolayısıyla, devletler vatandaşlığını verirlerken tespit edecekleri kuralları tayin etme konusunda kesin yetkileri vardır diyebiliriz. Fakat vatandaşlığa dayanarak uluslararası bir alanda bir hak ileri sürüp, yükümlülük oluşturma söz konusu olursa devletlerin sahip oldukları bu mutlak yetkilerinin de uluslararası hukuk kurallarına aykırı olmaması gerekmektedir(Şaar; 2021:64). 1930 yılında Lahey’de imzalanan Vatandaşlık Kanunları’nın çatışmasına ilişkin bazı Sorunlar Hakkındaki Sözleşme’nin 1. Maddesine göre; her devlet kimlerin kendi vatandaşı olacağını tayin etme konusunda kararı kendi kanunlarına tespit eder ve bu kanun uluslararası sözleşmeler, teamüller ve genel olarak kabul görmüş hukuk ilkeleri ile ters düşmemek şartı ile uyumlu olduğu sürece diğer devletler tarafından tanınacaktır. Madde 2’ye göre ise; bir kişinin bir devletin vatandaşı olup olmadığına ilişkin sorun o devletin kendi iç hukukuna göre belirlenip, tespit edilecektir (Tunçağıl, 2021:105).

Vatandaşlığın tespitinde söz konusu olabilecek sınırlandırmalar kesin şekilde uluslararası sözleşmelerde tanımlanmamış durumdadır. Devletlerin vatandaşlarını koruma adı altında ileri sürmüş oldukları vatandaşlık iddialarının diğer başka devletlerce tanınması açısından keyfi vatandaşlık eklemelerini sınırlandırma söz konusu olmuş ve vatandaşlığın söz konusu olduğu devlet ile soyut hukuki bir statüden ziyade sosyal bağların da olması gerekliliği fikri oluşmaya başlamıştır. Bu fikir de 67 yıl önce Uluslararası Adalet Divanı’nın vermiş olduğu Nottebohm Kararı’na dayanmaktadır. Diplomatik himaye talebi üzerine vermiş olduğu bu kararda uluslararası alanda diplomatik bir himayenin öne sürülmesi için salt hukuki statü bağlamındaki vatandaşlık bağı yeterli bulmayıp buna ek olarak sosyal ve fiili bir bağın da olması gerektiğini vurgulamıştır. UAD’nin bu kararı vermesini takip eden yıllarda da ‘gerçek bağlantı’, ‘gerçek vatandaşlık’ kavramı ortaya çıkmıştır (Acer, 2003:24).

Küreselleşme ile beraberinde dünya çapında ulaşım, iletişim ve ticaretin gerçekleşmesinin şekli değişince işin içerisine sanal ortam da eklenince, kişiler klasik devlet-vatandaş ilişkisi dışında artık birden fazla devlet ile çeşitli sebeplerden dolayı bağ oluşturmaya başlamıştır (İnaç 2003: 346). Böylelikle kişilerin sosyal ve ekonomik hayatları tek bir merkezde değil söz konusu bağlar başka ülkelerle de kurulmaya başlanınca özellikle çifte ya da çok vatandaşlığın devletler tarafından kabul görmesi ile beraber kişisel sosyal ve ya ekonomik bağlantı kavramı da vatandaşlığın kazanılmasındaklasik işlevini kaybetme eşğine gelmiştir.

Nottebohm Davası

Friedrich Nottebohm, 1881 yılında Hamburg'da doğmuştur. Dolayısıyla Alman vatandaşıdır.1905 yılında Guatemala'ya yerleşip orayı ticari ilişkilerinin merkezi yeri haline getirmiştir. Bankacılık, ticaret alanlarında çalışan Nottebohm, daha sonradan kendinin de ortağı olacağı kardeşlerinin kurmuş oldukları Nottebohm Hermanos adlı bir firmada çalışıyordu. 1905 yılında Guatemala'ya yerleştikten sonra Almanya'ya iş sebebi ve kısa süreli tatil amaçlı girmiş ve 1939 yılına kadar olan yaklaşık 34 yıllık süreçte Guatemala'da yaşayan bir Alman vatandaşı olarak hayatını sürdürmekteydi. Sonrasında ikinci dünya savaşı'nın başlaması ile birlikte Guatemala'daki ticari işlerini güvence altına alıp Liechtenstein'a vatandaşlık başvurusunda bulunmak amaçlı Guatemala'yı terk eder. Başvuruyu; Almanya'nın Polonya'ya saldırdığı tarihlerde Nottebohm adına avukatı Dr. Marxer yapmıştır (İnaç ve Ünal, 2013: 226).

Liechtenstein vatandaşlığını alabilmek için yerine getirilmesi gereken bazı hususlar vardı. Bunlardan biri 3 yıl boyunca Liechtenstein'de ikamet etmiş olmak şartıydı. Fakat bu şart özel durumların varlığı söz konusu ise kaldırılabilir bir şarttı (Tutar, İnaç ve Güner 2006: 281). Vatandaşlığı kazanma konusunda herhangi bir özel şart ortaya koyamayan Nottebohm bu şartın kaldırılması için başvuru yapmıştır. Öyle ki bu başvuru finansal varlıklarını ispat eder, gösterir beyan sunup gerekli ödemeleri de yaptıktan sonra 13 Ekim 1939 yılında resmi olarak ülke vatandaşlığına kabul edilmiştir. Bu sayede Liechtenstein pasaportu sahibi de olan Nottebohm, Zürih'teki konsolosluktan da vizesini alıp 1940 yılı başlarında Guatemala'ya geri dönerek Nottebohm Hermanos firmasındaki işinin başına geçer. 19 Ekim 1943 tarihinde, ABD Hükümeti'nin emri doğrultusunda Guatemala otoritelerinde tutuklanır ve aynı gün ABD askeri güçlerine teslim edilir. Üç gün geçtikten sonra ABD topraklarına ihraç edilir ve iki yıl üç ay tutuklu kalmıştır. Bu süreç boyunca kendisini savunamamış ve suçlamalara da cevap verme fırsatı sunulmamıştır (Şaar, 2021:109).

Nottebohm, Liechtenstein pasaportunu göstererek Alman vatandaşı olmadığını iddia etmiştir. Hatta, İsviçre Elçiliği Lihtenştayn adına durumu Guatemala makamları nezdinde protesto etmiş olsa da sonuç değişmemiştir. Guatemala sınır dışı etme işlemini takiben, 1944 senesinde tüm taşınır ve taşınmaz mallarına el koymuştur. 1946 yılında tecrit kamplarından serbest bırakılan Nottebohm Guatemala'ya dönmek için giriş vizesi talep etmiş, bu talep reddedilince de Liechtenstein'a giderek oraya yerleşmiştir. Nottebohm'un tecrit kamplarında tutulduğu süre içinde Guatemala'da kendisi aleyhine tüm mallarının herhangi bir tazminat dahi ödenmeksizin kamulaştırılmasını öngören 57 adet hukuki prosedür başlatılmıştır. Bu prosedürler sonucunda Guatemala bilahare 1949 yılında, ittifak devletlerine karşı savaşa girmiş devletlerin vatandaşı olanlar ile ABD'nin kara listesinde olan kişilerin mallarına uyguladığı müsadere tedbirleri sonucu Nottebohm'un tüm mallarını müsadereye tabi tutmuştur(Schrijer, 2018:242).

Guatemala makamları tarafından yürütülen yargılamalar serisinde 57 adet suçlama mevcuttu ve bu yargılama ile amaçlanan kendisine tazminat sunulmadan; sahibi olduğu tüm taşınır ve taşınmazlara el konulmasıydı. Yargılamalar çeşitli türlerle 171 adet temyiz başvurusuna konu olmuş ve tüm yargılamaların özünde kendisine karşı yöneltilen bir ihanet suçlaması vardı. Nottebohm'un Guatemala'ya dönüşü yasaklanmış buna müsaade edilmemiş ve kendisini savunamamıştır. Hiçbir delil sunma ve savunma hakkı bulunmayan, mahkemelere dahi katılımına müsaade edilmeyen Nottebohm'un bu şekilde yargılanması etkin ve adil bir yargılamadanadalete erişim hakkından bahsedebilmeyi de imkânsız bir hale getirmiştir.17 Aralık 1951 tarihinde, Liechtenstein hükümeti UAD'na yaptığı bir başvuru ile Guatemala devletinin Nottebohm'un şahsına ve mülklerine yapılan fiillerin hukuka aykırılığını iddia etmiş ve tazminat ile beraber eski haline iade işlemleri taleplerinde bulunmuşlardır.

Guatemala ve Liechtenstein Hükümet Sözcülerinin İddia ve Savunmaları ve Mahkemenin Değerlendirmesi

Liechtenstein hükümeti tarafından açılan 1951 tarihli davaya cevaben Guatemala hükümeti yetkisizliğe dair ilk itirazını yapmış ve 18 Kasım 1953 tarihinde verilen bir kararla reddediliyor ve yargılamanın il aşaması sona eriyor. Sonrasında Şubat-Mart 1955 tarihinde ikinci aşamaya geçilmiş ve Liechtenstein hükümetinin açtığı davada dile getirdikleri talepleri ve 10 milyon İsveç Frank'ına yakın bir meblağ tazminat talebinde bulunulmuştur Guatemala hükümeti bu duruma itiraz etmiştir. İtirazları ise (Şaar, 2021:111);

- Önceden yapılmış olan diplomatik görüşmelerin yokluğuna
- Nottebohm'un vatandaşlık kazanımının her hali ile hileli bir kazanım olduğuna (hukukun genel ilkelerine aykırı ve Liechtenstein hukukuna uygun olmadığı)
- İç hukuk Çarelerinin Nottebohm tarafından tüketilmiş olduğuna dair üç adet itirazda bulunulmuştur.

Mahkemenin de belirtmiş olduğu gibi asılolan mesele, Liechtenstein hükümetinin Nottebohm adına yapmış olduğu diplomatik himaye talebinin kabul edilebilirliğini belirlemektir. Nottebohm'un maruz kaldığı yargılama ve infaz faaliyetleri apaçık hukuka aykırıdır. Guatemala, Nottebohm'un kazanmış olduğu Liechtenstein vatandaşlığını tanımak zorunda olmadığını, bu vatandaşlığın aslında hiç kazanılmamış olduğunu ortaya koyma çabasında olmuştur. Bu davaya bakıldığında yapılacak olan esasa dair bir incelemede Nottebohm'un tazminata dair kazanmama gibi bir durumu söz konusu olmayacaktır. Mahkeme vatandaşlığın kazanımını hukuka aykırı bulduğundan henüz yargılamanın il aşamalarında yargılamanın esasına geçilmeden incelemeler sonlandırılmıştır. Divan, Guatemala'nın bu vatandaşlığı tanımak zorunda olmadığı ve Lihtenştayn'ın da söz konusu diplomatik korumayı talep etmeye yetkisi olmadığı gerekçeleriyle davanın kabul edilemez (inadmissable) olduğuna, yani işin esasının görüşülemeyeceğine üçe karşı on bir oyla karar vermiştir. Aslında yanıtlanması gereken ilk soru acaba ortada gerçek manada kurulmuş bir vatandaşlık var mıdır (Yiğit, İnaç ve Güner 2007: 89).

Divan bu tespitlerinden sonra, Nottebohm'un Liechtenstein vatandaşlığına alınma zamanındaki alışkanlıkları, yerleşimi, menfaatleri, faaliyetleri, aile bağları ve geleceğe yönelik niyetleri bakımından diğer herhangi bir başka bir ülkeye göre Liechtenstein'a daha yakın bir şekilde bağlanmış görünüp görünmediği sorusunu sormuştur. Bu soruya cevaben ise, Nottebohm'un vatandaşlığa alınma talebinin altında yatanın sadece başvuru anında bir aydır savaşı başlatmış olan ve doğumla vatandaşlığını kazandığı Alman hükümetinden kendisini ayırıştırmak olduğu ve yukarıda olaylar kısmında anlatılmış olanlara rağmen her hâlükârda Liechtenstein olan bağının "aşırı zayıf" olduğunu belirtmiştir. Divan sonuç olarak, hızlı ve lütufkar bir şekilde istisnai koşullarla verilmiş olan bu vatandaşlığın kişinin hayat tarzını hiçbir şekilde değiştirmediyini ve Liechtenstein ile önceki gerçek bir bağlantıya dayanmadığını ifade etmiştir. Nottebohm aslında bu vatandaşlığa alınmayı Lihtenştayn toplumunun bir üyesi olduğunun hukuken tanınması amacıyla değil, fakat daha ziyade saldırgan bir devletin (Almanya)

vatandaşlığını tarafsız bir devletin vatandaşlığı ile değiştirmek için istemiştir. Divan'a göre, Nottebohm'un yegâne amacı tarafsız bir ülke olan Lihtenştayn'ın koruması altına girmek olup, Lihtenştayn gelenekleri, menfaatleri, yaşam biçimi ile bütünleşmek veya bu statünün getirdiği hakları ve -mali yükümlülükler dışında- diğer yükümlülükleri üstlenmek amacını taşımıyordu. Divan, Guatemala'nın bu vatandaşlığı tanımak zorunda olmadığı ve Lihtenştayn'ın da söz konusu diplomatik korumayı talep etmeye yetkisi olmadığı gerekçeleriyle davanın kabul edilemez (inadmissible) olduğuna, yani işin esasının görüşülemeyeceğine üçe karşı on bir oyla karar vermiştir. Divan'a göre, Nottebohm her ne kadar Lihtenştayn hukukuna göre vatandaşlık kazanmış ise de bu durum, vatandaşlığın başka bir devlete karşı ileri sürülmesi için yeterli görülmemiştir. Korumanın talep edilebilmesi için, söz konusu vatandaşlığın kararda ifade edildiği üzere fiili duruma da uygun olması gerekir(Yılmaz, 2021:975-978).

Mahkeme bu soruya kabul edilemez şeklinde yanıt vermiştir fakat mahkemenin verdiği bu karar Kunz'un belirttiği üzere hukukta azınlık görüşleri zamanla bir kural haline gelebilir (Kunz,1950:537). Divan, tarafların karşılıklı iddiaları üzerine yapılacak incelemenin Nottebohm'a verilmiş olan vatandaşlığın Divan önündeki bu davada Guatemala'ya karşı meşru olup olmadığının tespit edilmesi olduğunu ve bu sorunun sınırlı kapsamının ötesine geçmeyeceğini belirtmiştir. Divan ayrıca, bu sorunun uluslararası hukuk temelinde cevaplanmasının zorunluluğuna da vurgu yapmıştır. İlaveten, dava kapsamında incelenecek sorunun Nottebohm'un vatandaşlığının Liechtensteinhukukuna göre geçerli olup olmadığı da değildir. Böyle olmakla beraber, yine kararda belirtildiğine göre, devletler her ne kadar kendi hukuklarına göre kimlerin vatandaşı olacaklarını tayin yetkisine sahip ise de olayda Liechtenstein'in söz konusu yetkisini kullanarak almış olduğu vatandaşlık kararının uluslararası bir etkisinin olup olmadığı bu davada tartışılmıştır. Divan, uluslararası etkinin gerçekleşebilmesi için ilgili devlet Liechtenstein'in vatandaşlığa alma kararının kendi hukukuna göre geçerli olmakla beraber yeterli olmadığını, çünkü uluslararası ilişkilerdeki vatandaşlık kavramının gereklerine uyulmadan ilgili vatandaşlığın bahşedildiğini belirtmiştir (Demirkol, 2015:162).

1955 tarihine kadar mevcut olan anlayış ve hukuki durumun önceki bölümlerde anlatılmış olmasının sebebi de tam olarak bu verilen cevabın son derece tartışmalı oluşudur. Anılan tarihe kadar mevcut olan anlaşmalar ve diğer uluslararası hukuk kaynaklarına dayanılarak yapılmış olan inceleme ortaya koymaktadır ki devletler, egemen eşitlerdir. Kişilere vatandaşlık atfetme noktasında da neredeyse sınırsız bir yetkiye sahiptirler. Bu yetkinin sınırları ise dönem itibarıyla

mevcut olan en kapsamlı ve güncel kaynağa göre uluslararası anlaşmalar, teamüller ve hukukun genel ilkeleridir. Altı çizilmesi gerekli önemli bir nokta vardır ki o dabu anılan devletlerin sınırları gerçekten belirsizdir. Sınırı belirleyen araçların varlığı olsa da bu sınırı çizen bir araç var mıdır? Bu soruya verilecek cevap oldukça zordur ve bu noktada tartışmalar üzerinden 67 yıl geçmesine rağmen halen bugün devam etmekte (Uniset, 2022).

Nottebohm Kararında Davalı Taraf (Devletin) Durumuna Verilen Yerin Yorumlanması

Uluslararası Adalet Divanı'nın Guatemala ve Nottebohm arasındaki ilişkiye özellikle dikkat etmesi, ilgilenmesi sonucu ikisi arasında telsikin asla zayıflatamadığı sıkı ve geçmişe dayanan bir bağ olduğu gerçeğini gözlemledikten sonra, samimiyetten uzak olan telsike Guatemala durumunda olan bir devletin saygıdan dolayı rıza gösterilemeyeceği kararına varmıştır. Nottebohm kararını inceleyip, yorumlayan yazarların akıllarında bazı çözülemeyen noktalar kalmıştır. Takılı kalınan konu ise: gerçek bir bağı yansıtmayan bir tabiiyet acaba ilgili kişinin tabiiyetini taşımamakla beraber fiili ilişkiler doğrultusunda bağlı olduğu devlete karşı ileri sürülemez mi? Farklı bir söylem ile açıklayacak olursak Uluslararası Adalet Divanı'nın Nottebohm Davası ile beraber ortaya atmak istediği tabiiyetin uluslararası etkisine ilişkin kuralların kapsamı iki koşulları anlatılmaktadır.(UNAT,1966:68)

Tabiiyetin uluslararası alanda etkisiz kalabilmesi için 'gerçeklik' niteliğinden uzak olması yetmeyip; ilgili kişinin tabiiyeti kendisine karşı ileri sürülen devlet ile de fiili bir bağlılığının da bulunması gerekli olacak mıdır? Nottebohm Kararı bu şekilde ele alınacak olursa şayet, kararın ' tabiiyetin gerçekliği' ilkesinin uygulama alanını genişletmek amaçlı getirmiş olduğu yeniliğin de kapsamı oldukça dar, sınırlı kalacaktır (Haviland, 2002: 74). Prof. Maury'nin görüşüne göre, Nottebohm kararına temel teşkil eden 'ratio decidendi' niteliğindeki uluslararası alanda bir ileri sürülebilirlik koşulu olarak tabiiyetin gerçekliği ilkesi kendisinin tabiatı gereği bu şekilde yapılacak olan bir sınırlamaya elverişli değildir. Uluslararası Adalet Divanı tabiiyetin gerçekliği ilkesinin varlığını tabiiyet hukukunun çeşitli farklı kesimlerinden vermiş olduğu örnek olaylarla tespit ettikten sonra ; diplomatik himayeye ilişkin olarak uygulayacağı kuralı da şu şekilde formüle edebilmiştir: 'Bir başka devlete karşı himayenin kullanılması yetkisine dayanak olabilmesi için tabiiyetin , himayesi söz konusu ferdin kendisinin tebaası yapmış olan devlete bağlılığının ifadesi olması şarttır.'(UNAT,1966:69)

Bu formülde davalı olan devletin özel durumuna istinaden herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. O halde; Uluslararası Adalet Divanı'nın Nottebohm'un Guatemala ile ilişkileri üzerinde durması; özellikle 'Guatemala durumunda olan bir devlet'ten bahsetmesi herhangi bir anlamdan da yoksun mu olacaktır? Tabiiyetin gerçekliği ilkesine Nottebohm Kararının getirmiş olduğu o yeni ışığı değerlendirip bunu lehine kullanan Prof. Maury ve Prof. Suzanne Bastid gibi yazarlar da bu kararın kapsamının tayini noktasında karanlıkta kaldıklarını da gizlemekten çekinmemişlerdir. Kararın bu kısmına yönelik olumsuz eleştirilerini gizlememişlerdir. Uluslararası Adalet Divanı Guatemala'nın durumunu Nottebohm'a karşı iki açıdan tespit etmeye çalışmıştır;

- Nottebohm'un tabiiyeti telsik yolu ile kazanılmış bir tabiiyet olduğundan bu telsikin gerçekten samimi bir tercihin ifadesi olup olmadığının tahkiki Nottebohm'un telsikten önceki zaman diliminde farklı devletlerle süregelen ilişkilerinin incelenmesini gerektirmektedir ve telsikten sonraki dönem için de aynı şekilde Nottebohm'un geleceğe yönelik niyetlerinde , ilişkisi bulunan devletlerin yerlerinin tespiti hususu zorunlu hale gelmektedir.

Bu karşılaştırma sonucunda yapılan incelemelerde telsikten önceki dönemde Nottebohm en yakın bağı Guatemala ile kurmuştur. Bu süreçte de hayat tarzı ile alakalı bir değişiklik te o süreçte yapmadığından geleceğe dair planlarının da yine Guatemala üzerinde ilerlemesi yönünde hareket etme isteğini görmüşlerdir. Uluslararası Adalet Divanı tüm bu tespitler ışığında Nottebohm'un Liechtenstein tabiiyetinin 'gerçek' olmadığı şeklinde delilleri vermesi için bu kişinin Guatemala ile olan ilişkileri esasında uzun uzadıya da durması olağan, doğaldır ve bu durum kararın kapsamı ile alakalı bir anlam ifade etmemektedir.

- Somut olan bu olayda Nottebohm'un tabiiyetini 'gerçeklik' ilkesinden yoksun kılan başlıca unsur bu tabiiyetin kararda bu müessese adı ile anılmamış olsa dahi kanuna karşı hile kasıtı ile edinilmiş olmasıdır. Yapılan hilenin hedefi Guatemala'nın düşman tebaasının malları ve şahsı hakkında alabilecekleri savaş tedbirlerinin etkisinden uzak kalmak, sıyrılmaktır. Guatemala'nın Nottebohm'un tabiiyetinin uluslararası etkisini tanımak amacı ile sorumlu bulunmayışı açısından bu devletle Nottebohm arasında mevcut fiili bağ hususunda ilişki bulunmamakta, rol oynamamaktadır. Aynı hileye maruz kalan farklı bir devlet de; Liechtenstein'in Nottebohm üzerinde diplomatik himayesini kabullenmeme, tanımama hususunda

aynı durumda olacaktı. Nottebohm kararında ‘Guatemala’nın durumunda olan bir devlet ibaresini içime alan cümle ile kastedilen de budur.

Nottebohm Kararına Göre ‘Gerçek Tabiiyet’in Unsurları

Uluslararası Adalet Divanı Nottebohm kararının bazı kısımlarında gerçek tabiiyetin tespiti açısından dikkate alınması gereken bazı noktalardan örnekler vermiştir. Uluslararası Adalet Divanı’na göre mutad ikamet yeri yani kişinin gerçek hayat ilişkilerinin sürdüğü kişinin fiilen oturduğu ve oturmak isteği ve iradesinde olduğu yer gerçek tabiiyetinin tayini açısından ciddi önem taşımaktadır. Ancak bazı unsurlar vardır ki önemleri olaydan olaya değişmek üzere değişmektedir. İlgili kişinin menfaatlerinin merkezi, kamu hayatına katılımı, aile bağları, bir memlekete gösterdiği ve bu bağlılığı çocuklarına aşılması, yakın gelecekte niyetlendiği planlar, iş ve menfaatleri memleketin gelenek, görenek ve yaşam tarzını benimsemiş olup tabiiyet sıfatına bağlı olan sorumlulukların yüklenmesi ve hakların kullanılması gibi kavramlar önem taşımaktadır.

Uluslararası Adalet Divanı tabiiyetin gerçek olup olmadığını tespit ederken kullanacağı esas, ölçülerin belli bir miktarda donmuş esaslar olmadığını belirlediği örneklerden sonra ve başkaları demek sureti ile açıklamaktadır (İnaç ve Erdoğan, 2016: 13).

Üzerinde durulması gereken bir diğer konu da kullanılan ölçüler arasında bir derecelendirmenin söz konusu olup olmayacağının divan tarafından ifade edilmesidir. Somut olayın verileri kullanılacak ölçüleri tayin ederken bu ölçütlerin hangisi tabiiyetin gerçekliğinde ağır basacaktır hususunda öncesinde tespit mümkün olmamaktadır. Tabiiyetin gerçekliği ilkesinin doğal sonuçları olarak yukarıdaki söylemlerden yola çıkılacak olursa gerçek tabiiyetin tayini hususunda iki temel unsurun araştırılması gerekecektir;

- Kişinin ikamet yeri, mesleki faaliyetlerini yürüttüğü yer, siyasi haklarını kullandığı devlet gibi objektif sayılacak ölçülerin yanı sıra ruhsan davranışlarını her türlü dış tezahürleri ile belirecek olan kendisini devlet şeklinde teşkilatlanmış bir milli topluma mensup saymak iradesi önemlidir.
- Yine Devletin öncesinde tüm tüm tezahür şekillerinin kestirilmesi imkânsız olan ilgili kişiyi tebaası sayma iradesinin söz konusu olması ve devletin o kişi üzerinde fiili bir otoriteye sahip olması gerek kişisel iradenin, gerek devletin organlarının

davranışları ile belirlenecek iradesinin tespiti hususunda dış tezahürler ve devletin ilgili kişi üzerinde bulunan otoritesini yürütebildiğinin belirtileri a priori olarak soyut şekilde tayin edilemeyecek olduğundan hakimin her olayda somut veriler üzerinde daha fazla durması sureti ile maddi ve psikolojik tüm unsurları gözden geçirmesi ve olayın özelliklerine göre kendi içerisinde değerlendirerek tabiiyetin ‘gerçeklik’ kavramı üzerinde bir sonuca varması gerekmektedir. Gerçek tabiiyeti tayin hususunda karşı karşıya kalan hâkimin ‘pretorien’ bir görev yaptığını söylememiz gerekmektedir.

Nottebohm Kararının Gerçek Kapsamının Tayininde Görevsel Yaklaşım

Bazı düşünürlere göre Nottebohm Kararının alınma sürecinde uygulanan çözüm süreci uluslararası hukuk kuralı olarak yerleştiği takdirde devletler tebaalarını ülkesinde ikamet ettikleri devlete karşı diplomatik himaye yetkisinden yoksun kalacaklardır. Bu kararın kapsamının tabii ki tehlikeli sonuçlara sebebiyet vereceğini iddia eden görüşlerin başlıcalarından yine biri davalı devletlerin diplomatik himayeye dayanak olan tabiiyeti bahsetmiş olan telsik tasarrufunun saiklerine ilişkin defiler ileri sürmelerine yol açması olacaktır (İnaç, 2005: 85). Aslında tabiiyetin dayanağı, mal ediliş konusu olarak uluslararası hukukun devletlerin serbest takdirine bıraktığı bir konudur. Çifte tabiiyet halleri haricinde tabiiyet hukuki bağının diplomatik himaye yetkisine dayanak olmasına klasik uluslararası hukuk çerçevesinde, davalı devlet ancak bu tabiiyetin hile ile elde edilmiş olduğunu ispat ettiği takdirde itiraz edebilir. Davalı devletlere bunu aşan bir yetki tanınarak telsik tasarrufunun saiklerini tartışma imkânı tanınırsa devletler öncelikli en başta bu yola başvuracaklardır ve böylelikle de himaye müessesesi çökme tehlikesi ile karşı karşıya kalacaktır.

Başka bir iddiaya göre de tabiiyetin gerçekliği ilkesi Nottebohm Kararı sonucunda çıkan anlamı ile sadece gerçek olmayan bir tabiiyeti diplomatik himaye bakımından hükümsüz kılmakla kalmayacak, tabiiyetin uluslararası planda diğer etkilerine de yansıyor etki edecek özellikle de tabiiyeti gerçek olmayan kişiyi tabiiyete bağlı ahdi haklardan faydalanma durumundan da yoksun bırakacaktır.

Tabiiyetin gerçekliği ilkesi soyut olarak ele alınacak olursa bahsettiğimiz ihtimallerin ‘gizil güç’ şeklinde bu ilkenin kapsamına dâhil olacağı doğrudur (İnaç, 2014: 39). Fakat sadece gizilgüç kavramı çerçevesinde her olay için geçerli sonuçlar çıkarmak sağlıklı olmayacağından

gerçek tabiiyet ilkesinin özünü yadsımadan somut verileri de dikkate almak gerekmektedir. Tabiiyet tayini hususunda tabiiyetin ön-sorun olarak ortaya çıkması özelliğine bağlanan görevsel yaklaşım ise her olayda o olayın özelliklerine yoğunlaşmayı zorunlu kılmakta dolayısıyla da genellemeye gitme imkanını ortadan kaldırmaktadır.

Nottebohm Kararı'nda benimsenen haliyle tabiiyetin gerçekliği ilkesinin yabancı ülkelerde ikamet edip iş tutan kişileri o ülke devletine hatta üçüncü devletlere karşı diplomatik himayeden yoksun bırakılacağı iddiası, ikametgaha gerçek tabiiyetin sanki tek şartıymış gibi aşırı önem verilmesinin bir sonucu olarak düşünülmesi hatalı bir görüştür. Uluslararası Adalet Divanı gerçek tabiiyetin kıstaslarının çok çeşitli olduğunu ve bu kıstasların önem sırasının olaydan olaya değişeceğini, ikametgâhın sadece diğer kıstaslar içerisinde bir kıstas olduğunu Nottebohm Kararı'nda belirtmiştir. İkametgahın ayırıcı bir unsur olarak özel önemini muhafaza ettiği çifte tabiiyet halleri bir tarafa bırakılacak olursa şayet; tabiiyetini taşıdığı devletin ülkesi dışında ikamet eden kişilerin tabiiyetlerinin gerçek olup olmadığı mutad ikamet yeri haricinde kalan kıstaslara başvurulması şartı ile tayin edilecektir. Bu gibi kişiler için 'ikametgâh' ve 'mutad ikamet' yeri tabiiyetin gerçekliğini kesin olarak tayin eden unsur olmak bir yana bütün rolü tabiiyetin gerçeklik niteliğinin değerlendirilmesinde kişinin diğer davranışlarına ve Devletin tutumuna ağırlık kazandırmaktan başka bir işe yaramayacaktır.(UNAT, 1966:38-43)

Uluslararası Adalet Divanı'nın Nottebohm Kararı'nda ikametgâh kıstasına bağlanmadığı da bir gerçektir, divan eğer gerçek tabiiyetin başlıca kıstası olarak soyut şekilde ikamet yeri üzerinde durmuş olsaydı Nottebohm'un Liechtenstein tabiiyetini gerçek tabiiyet olarak nitelemekten başka türlü hareket edemezdi. Nottebohm Alman tabiiyetini muhafaza etmiş olup diplomatik himayeyi kullanan devlet Almanya bulunsaydı, Nottebohm'un mutad ikamet yerinin kırk yıl süre ile Guatemala'da bulunması Alman tabiiyetinin gerçeklik niteliğinin belki de tartışılmasına sebebiyet vermeyecekti.

Nottebohm Kararının Tabiiyet Hukukuna Getirdiği Yeni Perspektif

Bu karara muhalif durumda alan hâkimlerden bazılarının tabiiyet ile diplomatik himayenin birbirinden ayrılması şeklinde ifade ettikleri bu yeni durum uluslararası hukukça benimsendiği takdirde doğabilecek ciddi nitelikte sonuçlara doktrinde işaret edilmiş üzerinde durulmuştur. Tüm bunların yanın Nottebohm kararı sadece diplomatik himaye ile tabiiyetin gerçekliği ilkesi arasında kurduğu ilişki açısından değerlendirmek te yanıltıcı olacaktır elbette. Bu karar

tabiiyetin gerçekliği ilkesinin tabiiyet hukuku müessesesinin bütünü içindeki yeri ve görevini tayini bakımından şüphesiz yeni bir perspektif getirmiştir. Diplomatik himaye ile tabiiyet arasındaki ilişki tabiiyet hukuki müessesesinin çeşitli kesimlerinden yalnızca birini teşkil etmektedir oysaki tabiiyetin gerçekliği ilkesi Nottebohm Kararı'nın bütününden çıktığı anlamı ile tabiiyet hukuki müessesesinin bütün kesimlerini etkilemek istadını gösteren çok kapsamlı bir hukuk standardı niteliği ile karşımıza çıkmaktadır. Tabiiyet gerçekliği kavramının tabiiyet hukukunda, Nottebohm kararının gerekçe kısmında Uluslararası Adalet Divanı'nın kendisine vermiş olduğu yere gerçekten sahip olup olmadığı tespit edildiği takdirde, bu kararın diplomatik himayede talebin tabiiyeti şartına getirmiş olduğu yeniliğin güçlü bir temele dayanıp dayanmadığı görülecek dolayısıyla da pozitif hukuk kuralı olarak yerleşme şansının kuvveti hakkında belki daha isabetli tahminlerde bulunmak ta mümkün olabilecektir.

Sonuç

Uluslararası ilişkiler ya da uluslararası hukuk bakımından dikkate alınması gerekli kriterler için Divan bu kararında, her ne kadar “gerçek ve etkin vatandaşlık” (real and effective nationality) adı altında geçmişte bulunan bir kavram olsa da “gerçek bağlantı” kavramından ilk kez bu davada bahsetmiştir. Divan bu tespitlerinden sonra, Nottebohm'un Liechtenstein vatandaşlığına alınma zamanındaki alışkanlıkları, yerleşimi, menfaatleri, faaliyetleri, aile bağları ve geleceğe yönelik niyetleri bakımından diğer herhangi bir başka bir ülkeye göre Liechtenstein'a daha yakın bir şekilde bağlanmış görünüp görünmediği sorusunu sormuştur. Bu soruya cevaben ise, Nottebohm'un vatandaşlığa alınma talebinin altında yatanın sadece başvuru anında bir aydır savaşı başlatmış olan ve doğumla vatandaşlığını kazandığı Alman hükümetinden kendisini ayırtırmak olduğu ve her ne olursa olsun, her hâlükârda Liechtenstein ile olan bağının “aşırı zayıf” olduğunu belirtmiştir. Nottebohm kararı, mahkemenin iç hukuk ile uluslararası hukuk ilişkilerini hangi pencereden bakıp gördüğünü ortaya koyması açısından önemli bir karar olup ; Mahkeme hukuka düalist bir bakış açısı ile yaklaşmış ,ulusal ve uluslararası hukuku birbirlerinden tamamen bağımsız iki yapı olarak kabul etmiştir.Fakat monist yaklaşıma bakılacak olursa görülecektir ki uluslararası hukuk tarafından kendilerine mahfuz yetki alanı zaten tanınmıştır. Bu sebepten dolayı da iki hukuk düzeni arasında bu denli keskin bir ayrıma gidilmemelidir. Nottebohm Kararı'nda son derece düalist bir yaklaşımla davanın yorumlandığını ve eleştirilere maruz kaldığını söyleyebiliriz.

Gerçek bağ teorisi aslında birden fazla vatandaşlık arasında bir tercih yapılması söz konusu olduğunda kendisine uygulama alanı bulmalıdır fakat Divan'ın almış olduğu karar hakkın kötüye kullanılması ilkesi ile çözümlenip sonuçlandırılabilirken yeni bir kural yaratmayı tercih etmişlerdir. Gerçek bağ teorisi doğru bir şekilde okunabilseydi şayet; Nottebohm Kararı'na uygulanamayacak oluşu aşikârdı. Nottebohm tek bir vatandaşlığa sahipti, savaş kanunundan kaçabilmek için vatandaşlıklarından birini terk etmiştir böylelikle bu kuralın bu olaya uygulanmasının mümkün olmayacağı kuralın doğası gereği yalnızca çoklu vatandaşlık durumlarında uygulanması mümkün olabilmelidir. O dönem itibarı ile de hiçbir teamül, genel hukuk kuralı bir uluslararası anlaşma bu kuralın sadece tek bir vatandaşlığa sahip olan kişilere de uygulanabileceğine dair bir delil sunmaz. Hukukta kurallar her daim oldukları gibi uygulanmayabilir; yorum, kıyas gibi yöntemlerle de mahkemenin yeni hukuk yaratabilmesi mümkün olabilmektedir. Yapılacak olan işin en başta hukuki nitelendirmesinin doğru yapılması gerekirdi; gerçek bağ teorisi bu karara uygulandığı hali ile şekil itibarı ile kendisine hiçbir teamül veya genel hukuk kuralında temel bulamayacaktır. Çoklu vatandaşlığa sahip olanların, vatandaşı oldukları devletlerden birine karşı diğer, aslında gerçek bağ ile bağlı olmadıkları devletten herhangi bir uluslararası koruma talep edemeyeceklerine dair kuralın bir yorumu olarak Nottebohm Kararı'nı gösterebiliyoruz.

Kaynakça

ACER, Y., (2003). Uluslararası Adalet Divanının Zorunlu Yargı Yetkisini Çekinceler ve Geçerlilikleri, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Y. 2003, C. 01, Sa. 3: 24

ÇİFTÇİ, K., (2018). “Westphalia-Sistemi”ne Karşı “Millet-Sistemi” Söylemi ve Soğuk Savaş Sonrasında “Uluslararası Siyaset”, KSBD, Sonbahar, Y. 2018, C. 10, Sa. 19: 688

DELANTY, Gerard (2013), Avrupa'nın İcadı (Çev. Hüsamettin Ğnaç), Adres Yayınları, Ankara.

DEMİRKOL, B. (2015). Uluslararası Hukukta Dikkate Alınan Vatandaşlık: Gerçek Kişilerde "Etkin Vatandaşlık" Sorunsalı, Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Y. 2015, Sa. 2: 162

HAVILAND, William A. (2002), Kültürel Antropoloji (Çev. Hüsamettin ĞNAÇ), Kaknüs Yayınları, İstanbul.

- İNAC, H. (2003). Makro Toplumsal Kuramlar Açısından Postmodernizm. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8, 341-351
- İNAC, Hüsamettin (2005), Türkiye'nin Kimlik Problemleri, Adres Yayınları, Ankara.
- İNAC, Hüsamettin ve ERDOĞAN, Selami (2006), “*Postmodern Dönemde Kamu Yönetimi Algısı ve Kamusal Alan Tartışmaları*”, Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi, S.9, ss.1-16.
- İNAC, Hüsamettin ve ÜNAL, Feyzullah (2013), “*The Construction of National Identity in Modern Times: Theoretical Perspective*”, International Journal of Humanities and Social Science, S.3(11), ss.223-232.
- İNAC, Hüsamettin (2014), “*Çağımızın Toplumsal Algısını Temsil Eden Parametreler*”, İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi, S.1(1), ss.35-57.
- İNAC H. ve Yaman, M. (2015). Ulus İnşa Stratejileri Bağlamında Avrupa Milli Marşlarının Sosyo-Politik Mukayesesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20(3), 17-34.
- KORKUT, L., (2015). Siyasi Kimlik Olarak Vatandaşlık: Türkiye’de ve Dünya Devletlerinde Anayasal Vatandaşlık Tanımları, İstanbul Medipol Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi Dergisi, Y. 2015, C. 01, Sa. 2: 10-15
- KUNZ, J., (1960). The Nottebohm Judgment, Y. 1960, C. 54, Sa. 3: 537
- SCHRİJER, B. (2018). Vatandaşlık Hakkının Kapsamı ve Egemenlik İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme, Ankara Hacı Bayram Veli Üniv.-Hukuk Fakültesi Dergisi C. XXII, Y. 2018: 241-24
- ŞAAR, C., (2021). Vatandaşlık Kavramının ve Özellikle Gerçek Bağ Teorisinin Tarihi, Karşılaştırmalı ve Eleştirel Bir İncelemesi, Yüksek Lisans Tezi, İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- TALAS, M., KAYA, Y. (2007). Küreselleşmenin Kültürel Sonuçları, Türk Bilimi Araştırmaları Dergisi, Y. 2007, Sa. XXII: 160
- TUNÇAĞIL, G., (2021). Vatandaşlığa İlişkin Bazı Meseleler Hakkında Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararları, Public and Private International Law Bulletin 2021, 41(1):105

Tutar, A. E., İnaç, H. ve Güner, Ü. (2006). Dış Kaynak Kullanımının (Outsourcing) Makroekonomik Etkileri. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 2, Sonbahar 2006. 279-296.

UNAT, İ. (1966) Nottebohm Kararı ve Tabiiyetin Gerçekliği İlkesi.S38,43

YILMAZ, İ. (2021). Gerçek Kişilerin Vatandaşlığında “Gerçek Bağlantı İlkesi”: Nottebohm Romantizminin Sonu, *Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Sa.1, Y. 2021: 978

YİĞİT, Mehmet, İNAÇ, Hüsamettin ve GÜNER, Ümit (2007), “Genişleme, Mali Yardım ve Ekonomik Büyüme Perspektiflerinden AB’nin İlk Dört Genişlemesinin Analizi”, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, S.8(2), ss.81-96.

**Türk Anayasa Hukukunda Savaş İlanı ve Silahlı Kuvvet Kullanılmasına İzin Verme
Declaration of War and Allowing the Use of Armed Force in Turkish Constitutional
Law**

Recep Mete AYTEKİN*

Başvuru Tarihi: 26.05.2023

Kabul Tarihi: 11.06.2023

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Özet

Türk Anayasa hukukunda savaş hâli ilanı, Türk Silahlı Kuvvetlerinin yabancı ülkeye gönderilmesi ve yabancı silahlı kuvvetlerin Türkiye’de bulunmasına karar verilmesi yetkisi, milletlerarası hukukun meşru saydığı hallerde, Türkiye Büyük Millet Meclisinin yetkisindedir. Savaş hâli ilanı, Türk Silahlı Kuvvetlerinin yabancı ülkeye gönderilmesi ve yabancı silahlı kuvvetlerin Türkiye’de bulunmasına karar verilebilmesi için milletlerarası hukukun bunu meşru saydığı bir hâl mevcut olmalıdır. Milletlerarası hukukun böyle bir müdahaleyi meşru saydığı hâllerin neler olduğu Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi’nin kararlarıyla zaman içinde istikrar kazanmıştır. Yine milletlerarası hukukun meşru sayması ön koşuluna bağlı olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi tatilde veya ara vermede iken ülkenin ani bir silahlı saldırıya uğraması durumunda Türk Silahlı Kuvvetlerinin kullanılmasına Cumhurbaşkanı da karar verebilecektir. Cumhurbaşkanı’nın bu istisnai yetkisi meşru müdafaa hakkı kapsamında alınacak tedbirleri almaktan ibaret olup, savaş hâli ilanı, Türk Silahlı Kuvvetlerinin yabancı ülkeye gönderilmesi ya da yabancı silahlı kuvvetlerin Türkiye’de bulunmasına karar verilmesi yetkilerini kapsamamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Savaş Hâli İlanı, Kuvvet Kullanma, Silahlı Saldırı, Meşru Müdafaa Hakkı.

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Hukuku Anabilim Dalı, meteaytekin26@gmail.com, ORCID: 0000-0001-7805-8235.

Abstract

In the Turkish Constitutional law, the authority to declare a state of war, to send the Turkish Armed Forces to a foreign country and to decide on the presence of foreign armed forces in Turkey is under the jurisdiction of the Turkish Grand National Assembly, in cases deemed legitimate by international law. In order to declare a state of war, send the Turkish Armed Forces to a foreign country and decide to have foreign armed forces in Turkey, there must be a situation that international law considers legitimate. The situations in which international law considers such an intervention legitimate has stabilized over time with the decisions of the United Nations Security Council. Again, depending on the precondition that international law considers it legitimate, the President may also decide to use the Turkish Armed Forces in case of a sudden armed attack while the Turkish Grand National Assembly is in recess or in recess. This exceptional authority of the President consists of taking the measures to be taken within the scope of the right of self-defense, and does not include the powers of declaring a state of war, sending the Turkish Armed Forces to a foreign country or deciding on the presence of foreign armed forces in Turkey.

Keywords: Declaration of War, Use of Force, Armed Attack, Right to Self-Defense.

Giriş

Türkiye Cumhuriyeti tarafından diğer devletlere savaş ilanı ve Türk Silahlı Kuvvetlerinin yabancı ülkelere gönderilmesine veya yabancı silahlı kuvvetlerin Türkiye'de bulunmasına izin verme konusu 1982 Anayasasının 92.maddesinde düzenlenmiştir. Buna göre; Milletlerarası hukukun meşru saydığı hallerde savaş hali ilanına ve Türkiye'nin taraf olduğu milletlerarası anlaşmaların veya milletlerarası nezaket kurallarının gerektirdiği haller dışında, Türk Silahlı Kuvvetlerinin yabancı ülkelere gönderilmesine veya yabancı silahlı kuvvetlerin Türkiye'de bulunmasına izin verme yetkisi Türkiye Büyük Millet Meclisindedir (TBMM)(Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 1982).

92.maddenin ilk fıkrası, savaş hali ilanı ve silah kuvvet kullanılması ile ilgili genel kuralı, ikinci fıkrası ise bu konudaki istisnayı düzenlemektedir. Çalışmamızın ilk bölümünde genel kural olan savaş hâli ilanına ve silahlı kuvvet kullanılmasına TBMM tarafından karar verilmesi hâlinin

şartları incelenmiştir. Daha sonra istisna hâli olan silahlı kuvvet kullanılmasına Cumhurbaşkanının karar vermesi durumu incelenmiştir. Akabinde çalışmamız sonuçlandırılmıştır.

Gerek TBMM tarafından savaş hâli ilan edilmesi, Türk Silahlı Kuvvetlerinin yabancı ülkelere gönderilmesine veya yabancı silahlı kuvvetlerin Türkiye'de bulunmasına izin verilebilmesi için gerekse de Cumhurbaşkanı tarafından, TBMM tatilde veya ara vermede iken ülkenin ani bir silahlı saldırıya uğraması sonucunda Türk Silahlı Kuvvetlerinin kullanılmasına karar verilebilmesi için ön şart böyle bir müdahalenin milletlerarası hukuk tarafından meşru kabul ediliyor olmasıdır. Çalışmamızda milletlerarası hukukun böyle bir müdahaleyi meşru saydığı hâller ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. Milletlerarası hukukun kuvvet kullanılmasını meşru saydığı hâller zaman içinde Birleşmiş Milletler (BM) Güvenlik Konseyinin kararlarıyla oluşturulmuştur. Milletlerarası hukukun kuvvet kullanılmasını meşru saydığı hâllerin başında meşru müdafaa hâli gelmektedir. BM şartının 51.maddesine göre saldırıya uğrayan devlet, BM Güvenlik Konseyi gerekli tedbirleri alıncaya kadar, BM Güvenlik konseyine derhal bildirimde bulunmak koşulu ile gerekli tedbirleri alabilecektir. Anayasamızın 92.maddesinin ikinci fıkrasında ani bir silahlı saldırı durumunda Türk Silahlı Kuvvetlerinin kullanılmasına Cumhurbaşkanı tarafından karar verilebilmesi hâli, işte bu meşru müdafaa hakkı kapsamında alınacak tedbirlerden ibarettir.

Milletlerarası hukukun, kuvvet kullanmayı meşru saydığı diğer durumlar; o ülkenin meşru yönetiminin bunu talep etmesi yani davetle müdahale, misilleme, terörizmi destekleyen ülkelere karşı kuvvet kullanılması ve BM Güvenlik Konseyinin BM Şartının 7.Bölümü kapsamında milletlerarası barış ve güvenliğin korunması amacıyla aldığı bağlayıcı kararlar sonucunda gerçekleştirilecek müdahalelerdir. Çalışmamızda milletlerarası hukukun kuvvet kullanmayı meşru saydığı hâller ve şartları ayrıntılı olarak incelenmiştir.

Savaş Hâli İlanına ve Silahlı Kuvvet Kullanılmasına İzin Vermenin Şartları

Olumlu Şart: Milletlerarası Hukukun Meşru Saydığı Bir Hâl Mevcut Olmalı

Anayasanın 92.maddesine göre gerek savaş hâli ilanına gerek Türk Silahlı Kuvvetlerinin yabancı ülkelere gönderilmesine gerekse de yabancı silahlı kuvvetlerin Türkiye'de bulunmasına izin verilebilmesi için milletlerarası hukukun meşru saydığı bir hâlin bulunması gerekmektedir. Türkiye'nin de taraf olduğu ve esasen jus cogens sayılan (Balık, 2015, s.51) BM şartının

2.maddesinin 4.fikrasına göre silahlı kuvvet kullanmak ve hatta kuvvet kullanma tehdidine başvurmak yasaklanmıştır (Aksar, 2017, s.112; Çakır, 2020, s.349). Yine kural olarak her devletin askeri kendi ülkesinde bulunur. Bununla birlikte milletlerarası hukuk gerek kuvvet kullanma yasağına gerekse de her devletin askerlerinin kendi ülkesinde bulunacağı kuralına istisnalar getirmiştir.

BM'den önceki dünyada devletler menfaatleri gerektirdiğinde silahlı kuvvet kullanıyorlardı ve bunu yaparken milletlerarası hukukun bunu meşru saymasını önemsemiyorlardı. Zira Briand-Kellog paktı imzalanan kadar savaş hakkı egemenlik hakkının içinde, varlığını koruma veya zorunluluk hâli ve bir hak olarak değerlendiriliyordu (Karadağ, 2016, s.172; Kolasi, 2017, s.3). O dünyada silahlı kuvvet kullanma egemenlik hakkının bir parçası olarak görülüyor (İpek & Baba, 2015, s.69) ve meşruiyetini bizzat kendinden alıyordu (Keskin, 1998, s.26). Geleneksel hukukta devletleri kuvvet kullanmaktan alıkoyan şey kendi aralarında yaptıkları ateşkes antlaşmalarından ibaretti (Shaw, 2014, s.820). Fakat bu durum BM şartının yürürlüğe girmesiyle birlikte tarihe karıştı. Elbette BM şartının yürürlüğe girmesiyle birlikte dünyadaki bütün silahlı çatışmalar tamamen bitmedi fakat en azından devletler artık silahlı kuvvet kullanırken milletlerarası hukukun bunu meşru saymasını aramakta ya da en azından gerçekleştirdikleri fiillerin uluslararası hukuka uygun olduğunu iddia etmekte (Dost & Korkmaz, 2015, s.114).

Devletler silahlı kuvvet kullanırken bunu milletlerarası hukuka dayandırmaya çalışarak kendilerini sınırlamakta oldukları gibi, BM şartının öngördüğü sistemde devletleri sınırlayan dışsal bir kuvvet de bulunmaktadır. BM Güvenlik Konseyi, BM Şartının 7.Bölümü kapsamında, milletlerarası barış ve güvenliğin korunması amacıyla, devletleri bağlayıcı kararlar alabilmektedir (S. Keskin & Özen, 2022, s.251). Bu şekilde alınmış, bağlayıcı bir kararın icra edilmesi için devletlerin ülkeleri dışına gönderecekleri silahlı kuvvetleri milletlerarası hukuk tarafından pek tabii meşru kabul edilmektedir (Denk, 2011, s.48). BM Barış Güçleri de Güvenlik Konseyinin 7.bölüm kapsamında kararlar sonucunda yabancı ülke topraklarına gönderilmektedirler ve meşru müdafaa ve özel olarak verilmiş yetkiler dışında kuvvet kullanma yetkileri bulunmamaktadır (Denk, 2011, s.52). BM şartının 7.Bölümü kapsamında alınan önlemler yalnızca üye devletlere değil, üye olmayan devletlere de uygulanabilecektir (Bozkurt, 2003, s.25). BM Güvenlik Konseyinin 7.Bölüm kapsamında bağlayıcı karar alarak gerçekleştirdiği kuvvet kullanma vakaları doktrinde ve uygulamada “insancıl müdahale” olarak

da anılmaktadır. BM Şartı ve İnsan Haklarına ilişkin antlaşmalar kapsamında, örneğin soykırım ya da işkence yasağına aykırı faaliyetler gerçekleştirmekte olan ülkelere yapılan kuvvet kullanma ve kuvvet kullanma tehditleri insancıl müdahale ya da koruma sorumluluğu olarak da adlandırılmaktadır (Çağlayan, 2018, s.338; Gündüz, 2014, s.154; Shaw, 2014, s.838; Şentuna, 2021, s.221). Koruma sorumluluğu ilkesine egemen devlet, ülkesindeki insanların can ve mal güvenliğinden sorumludur. Eğer egemen devlet bu sorumluluğunu yerine getiremezse, koruma sorumluluğu uluslararası topluma geçer (Hancılar, 2016, s.70).

BM Şartının silahlı kuvvet kullanmayı meşru saydığı durumlardan biri, meşru müdafaa hâlidir (Aksar, 2017, s.117; İpek & Baba, 2015, s.77). Meşru müdafaa durumu Şartın 51.maddesinde düzenlenmiştir. 51.madde şu şekildedir:

“Bu Antlaşmanın hiçbir hükmü, Birleşmiş Milletler Üyelerinden birinin silahlı bir saldırıya hedef olması halinde, Güvenlik Konseyi uluslararası barış ve güvenliğin korunması için gerekli önlemleri alıncaya dek, bu üyenin doğal olan bireysel veya ortak müdafaa hakkına hâlel getirmez. Üyelerin bu meşru müdafaa hakkını kullanırken aldıkları önlemler derhal Güvenlik Konseyi’ne bildirilir ve Konsey’in işbu Antlaşma gereğince uluslararası barış ve güvenliğin korunması ya da yeniden kurulması için gerekli göreceği biçimde her an hareket etme yetki ve görevini hiçbir biçimde etkilemez.”

Bir devletin meşru müdafaa hakkını kullanabilmesi için bir kaç şart mevcut olmalıdır. Bunlardan ilki meşru müdafaa hakkını kullanacak olan devlete karşı gerçekleşmekte olan bir silahlı saldırının mevcut olmasıdır. Silahlı saldırının ne olduğu sorusunun cevabı, BM Genel Kurulu’nun 14 Aralık 1974 tarih ve A/3314 sayılı “Saldırının Tanımı” kararındadır. Bu karara göre:

“a- Bir Devletin silahlı kuvvetlerinin diğer bir devleti istila etmesi veya ona hücum etmesi veya ne kadar geçici olursa olsun, böyle bir istiladan veya hücumdan ileri gelen herhangi bir askeri işgal veya kuvvet yoluyla başka bir Devletin ülkesinin veya bir bölümünün ilhaki;

b- Bir devletin silahlı kuvvetlerinin, başka bir Devletin ülkesini bombardıman etmesi veya bir Devletin diğer bir devletin ülkesine karşı herhangi bir şekilde silah kullanması;

c- Bir Devletin liman veya kıyılarının diğer bir Devletin silahlı kuvvetleri tarafından abluka altına alınması;

d- Bir Devletin silahlı kuvvetleriyle başka bir Devletin kara, deniz veya hava kuvvetlerine veya deniz veya hava filolarına saldırması;

e- Bir Devletin başka bir Devlette sonucusuyla yapılan bir anlaşmaya göre bulunan silahlı kuvvetlerinin o anlaşmada öngörülen hükümlere aykırı bir şekilde kullanılması veya bu silahlı kuvvetlerinin varlığının bu ülkede anlaşmanın sona ermesinden sonra da sürdürülmesi;

f- Ülkesini başka bir Devletin emrine veren bir Devletin, ülkesinin o Devlet tarafından üçüncü bir Devlete karşı saldırı amacıyla kullanılmasına izin vermesi;

g- Bir Devlet tarafından veya bir Devlet adına diğer bir devlete karşı yukarıda listesi verilen fiillere varan veya o ölçekte olan silahlı kuvvet fiillerini icra eden silahlı çetelerin, grupların, gayri nizami askerlerin veya paralı askerlerin gönderilmesi veya bu gibi fiillere önemli ölçüde karışılması (müdahil olunması)”

fiilleri saldırı fiili olarak tanımlanmıştır. Bu fiillerden birini gerçekleştiren zorba devlete karşı, saldırıya uğrayan devlet meşru müdafaa hakkı kapsamında kuvvet kullanabilecektir (Karadağ, 2016, s.176). Ayrıca Uluslararası Adalet Divanınının 1986 tarihli Nikaragua kararına göre bir saldırının silahlı saldırı kabul edilebilmesi için gerçekleşmekte olan saldırının yeterli derecede bir ağırlığa ulaşmış olması gerekmektedir (Safi, 2014, s.327).

Meşru müdafaa hakkı kapsamında kuvvet kullanma ve tedbirler almanın ikinci şartı ise söz konusu tedbirlerin Güvenlik Konseyi’ne bildirilmesi gerekliliği ve Güvenlik Konseyi’nin gerekli tedbirleri almasına kadar geçen zamanla meşru müdafaa hakkının sınırlandırılmasıdır (Kayhan, 2021, s.1967). BM üyelerinin meşru müdafaa hakkı tanınmakla birlikte bu hak, BM Güvenlik Konseyi gerekli tedbiri alıncaya kadar meşrudur (Örnek, 2013, s.46). Güvenlik Konseyi tarafından gerekli tedbir alındıktan sonra meşru müdafaa perdesinin arkasına saklanarak kuvvet kullanılmaya devam edilemez. Meşru müdafaa hakkının kullanılması için BM Güvenlik Konseyine bildirim şart olsa da önceden izin almak şart değildir (Ünal, 2005, s.316).

Saldırıya uğrayan devletin meşru müdafaa hakkını kullanabilmesi için bir diğer şart zaman bağlantısıdır. Yani saldırıya uğrayan devlet, saldıran zorba devletin saldırısı devam ederken meşru müdafaa hakkını kullanmalıdır (Arend & Beck, 1993, s.72). Saldırı sona erdikten sonra kullanılan kuvvet, meşru müdafaa olarak değerlendirilemez. Bununla birlikte saldırıya uğrayan devlet, saldırıya hemen karşılık verecek durumda değilse, hemen karşılık vereceğini bir şekilde gösterirse ve sonra da önemli bir ara vermeden karşılık verirse bu durumda silahlı saldırıya

karşılık olarak meşru müdafaa fiili arasındaki bağ kopmamış demektir (Değdaş, 2018, s.29; Karadağ, 2016, s.179).

BM Şartının 51.maddesinde açıkça yer almamakla birlikte yine önemli bir husus da oranlılık ilkesidir. Meşru müdafaa hakkı kapsamında kullanılan kuvvet saldırıyı def etme amacı gütmeli ve bu amaçla ve saldırıyla orantılı olmalıdır (Kayhan, 2021, s.1967). Saldırıyı def etme amacını aşip zorba devlete zarar verme kastı ile gerçekleştirilen orantısız bir kuvvet kullanma bu kez zorba devletin meşru müdafaa hakkını kullanmasına imkân sağlayabilir.

Meşru müdafaa'nın bir çeşidi olarak sayılabilecek olan kolektif meşru müdafaa da yine milletlerarası hukuk tarafından meşru olarak kabul edilen bir kuvvet kullanma hâlidir. Meşru müdafaa hakkı olan bir devletle birlikte diğer devlet veya devletlerin de kuvvet kullanması hâli olarak tanımlanabilen kolektif meşru müdafaa haline örnek olarak IŞİD (ISIS, 'İslam Devleti' ya da DAESH) tarafından Irak'a karşı gerçekleştirilen saldırılara karşı Irak Hükümetinin BM Güvenlik Konseyine gönderdiği mektuplarla kolektif meşru müdafaa hakkının kullanılmasını talep etmesi verilebilir. Irak Hükümetinin davetine ABD, İngiltere, Fransa, Avustralya ve Kanada icabet etmiş (Meriç, 2021, s.27) ve BM Güvenlik Konseyine de bilgi vererek, Irak'ın kolektif meşru müdafaa hakkı çerçevesinde askeri operasyon gerçekleştirmişlerdir. (Shaw, 2018, s.836).

Milletlerarası hukukun yabancı ülkeye asker göndermeyi meşru saydığı bir diğer durum ise o ülkenin meşru yönetiminin bunu talep etmesidir. Doktrinde bu duruma davetle müdahale adı verilmektedir (Reçber, 2021, s.856). Ülkedeki meşru yönetim bir başka devletten ülkesine asker göndermesini isteyebilir. Bunun çok çeşitli sebepleri olabilir. Ülkede iç savaş, hükümet darbesi, isyan, ayaklanma gibi olaylar olduğunda meşru hükümetlerin bu yönetime başvurdukları gözlemlenmiştir (Shaw, 2018, s.840). Bu durumda davet edilen devletin silahlı kuvvet kullanmasının hukuki dayanağı davet eden devletin rızasıdır. Nitekim Irak'ın uluslararası toplumu IŞİD'e karşı müdahaleye çağırması üzerine ABD, İngiltere, Fransa, Avustralya ve Kanada'nın Irak'a müdahale etmesinin hukuki dayanağını da Irak hükümetinin daveti teşkil etmektedir (Aydın Okur, 2015, s.46).

Milletlerarası hukukun meşru saydığı bir diğer kuvvet kullanımı, misillemedir. Misilleme, *“bir devletin, kendisine karşı bir başka devletçe uluslararası hukuka aykırı olmayan ancak çıkarlarını zedeleyen eylemlerine aynı biçimde karşılık vermesidir”* (Eren, 2016, s.234). Misilleme, diğer devlete zarar verecek bir yolla gerçekleşmesine rağmen meşruiyet sınırları içinde kalmaktadır (Shaw, 2018, s.823). Basında çıkan haberlerde Misilleme olarak aktarılan,

2012 yılında Şanlıurfa'nın Akçakale ilçesine Suriye tarafından atılan bir top mermisi düşmesi üzerine Türkiye'nin aldığı önlemlerin hukuki niteliğinin aslında bir misilleme değil, fakat zararlar karşılık olduğu yönünde doktrinde bir görüş mevcuttur (Erdal, 2014, s.21).

Son olarak terörizmi destekleyen ülkelere karşı kuvvet kullanılmasının milletlerarası hukuka göre meşruiyeti tartışmalıdır. Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Libya desteğindeki teröristlerin Almanya'da La Bell isimli gece kulübünü bombalamış olmalarını gerekçe göstererek 1986 yılında Libya'ya karşı bir hava harekâtına girişmiştir. BM Güvenlik Konseyindeki tartışmalarda ABD, harekâtın meşru müdafaa hakkı kapsamında olduğunu savunmuştur, ancak bu sebeple birçok eleştiriye maruz kalmıştır. (Arend & Beck, 1993, s.138; Gündüz, 2014, s.153). 11 Eylül 2001 tarihinden sonra ABD ve İngiltere, Afganistan'a karşı gerçekleştirdikleri askeri müdahaleyi meşru savunma haklarına dayandırmışlardır (Arsava, 2019, s.104). Ayrıca ABD'ye karşı gerçekleştirilen silahlı saldırı her ne kadar Afganistan devletine atfedilemese de silahlı saldırının failinden bağımsız olarak meşru müdafaa hakkı doğuracağı ifade edilmiştir (Pirim, 2019, s.248). Bununla birlikte doktrinde terörizme karşı gerçekleştirilen bu şekilde bir müdahalenin meşru müdafaa hakkı kapsamında değil, 'Bush Doktrini' kapsamında gerçekleştirildiğini savunan görüşler mevcuttur (Türkay, 2021, s.356). Açıklanan bu meşruiyet hâllerinden biri mevcut ise Anayasanın 92.maddesinde; savaş hâli ilanı, Türk Silahlı Kuvvetlerinin yabancı ülkeye gönderilmesi ve yabancı silahlı kuvvetlerin Türkiye'de bulunmasına karar verilebilmesi için öngörülen ön şart olan milletlerarası hukukun meşru sayması şartı gerçekleşmiş sayılacaktır.

Olumsuz Şart: Türkiye'nin Taraf Olduğu Milletlerarası Andlaşmaların veya Milletlerarası Nezaket Kurallarının Gerektirdiği Bir Hâl Bulunmamalı

Anayasanın 92.maddesinde savaş hâli ilanı, Türk Silahlı Kuvvetlerinin yabancı ülkeye gönderilmesi ve yabancı silahlı kuvvetlerin Türkiye'de bulunmasına karar verilmesi için bazı şartlar öngörülmüştür. Ancak Türkiye'nin taraf olduğu milletlerarası andlaşmaların veya milletlerarası nezaket kurallarının gerektirdiği hâller istisna tutulmuş ve bu durumlar için TBMM'den karar çıkmasına gerek görülmemiştir. Türkiye'nin taraf olduğu milletlerarası andlaşmaların veya milletlerarası nezaket kurallarının gerektirdiği hâllerde Türk Silahlı Kuvvetlerine mensup askerlerin yurt dışında bulunmasına veya yabancı askerlerin Türkiye'de bulunmasına TBMM'nin karar vermesine gerek olmadığı gibi bu durum, Türk Silahlı Kuvvetlerinin yabancı ülkeye gönderilmesi ve yabancı silahlı kuvvetlerin Türkiye'de

bulunmasına karar verilmesi işleminin, TBMM tarafından bir parlamento kararı ile gerçekleştirilmesinin olumsuz şartıdır.

Gönderen devlet ile Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti arasında o devlet askerlerinin Türkiye’de konuşlanacağına dair milletlerarası antlaşma mevcutsa veya Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti ile Türk Silahlı Kuvvetlerine mensup askerlerin konuşlanacağı yabancı ülke devleti arasında bu konuda bir milletlerarası antlaşma mevcutsa bu konuda TBMM’nin bir karar vermesine gerek yoktur.

Yine yabancı devlet başkanları veya hükümet yetkililerinin Türkiye’yi ziyaretleri esnasında yanlarında getirdikleri askerler ile Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanının veya hükümet yetkililerinin yabancı ülkeye giderken yanlarında götürdükleri askerler hakkında da TBMM tarafından bir karar verilmesine gerek bulunmamaktadır. Çünkü bu ziyaretler sırasında gelen ve giden askerlerin gidip gelmeleri milletlerarası nezaket kurallarının gereklerinden kaynaklanmaktadır. Anayasanın 92.maddesinin 1.fıkrasına göre milletlerarası nezaket kurallarının gerektirdiği durumlar da parlamento kararı kuralından istisna tutulmuştur.

Şekil Şartı: Parlamento Kararı

Anayasanın 92.maddesine göre savaş hâli ilanı, Türk Silahlı Kuvvetlerinin yabancı ülkeye gönderilmesi ve yabancı silahlı kuvvetlerin Türkiye’de bulunmasına karar verme yetkisi TBMM’ye aittir ve TBMM bu yetkilerini, söz konusu işlem yasama organının yürütme organı ile olan ilişkilerinden kaynaklandığı için bir parlamento kararı ile kullanır (Aslan, 2015, s.259; Gözler, 2011, s.829). TBMM’nin söz konusu yetkisinin doğrudan savaş hali ilanına değil, savaş hali ilan edilmesine izin vermeye ilişkin olduğu ve savaş hali ilan etme yetkisinin yürütme organına ait olduğu yönünde görüşler doktrinde mevcuttur (Çopur, 2006, s.52). Bununla birlikte savaş ilan etme yetkisinin TBMM tarafından kanun şeklinde bir işlemle kullanılması gerektiği yönünde görüşler doktrinde mevcuttur (Teziç, 1997, s.59). Bu görüşe katılmak mümkün değildir. Zira kişilerin hukukunu ilgilendirmeyen ve yasama organının yürütme organı ile olan ilişkilerini düzenleyen işlemler, parlamento kararı şeklinde gerçekleştirilir (Gözler, 2011, s.829). Savaş hali ilan edilmesi de doğrudan doğruya vatandaşlar için uyulması zorunlu hukuk normları yaratmayan, maddi anlamda bir şart işlem olması sebebiyle parlamento kararı şeklinde gerçekleşmelidir (Özbudun, 2017, s.239). Savaş ilan edilmesi için yürütme organına yetki

verilmesi işlemi doğrudan kişilerin hukukunu ilgilendirmediği gibi açıkça yasama organı ile yürütme organı arasındaki bir ilişkiden ibarettir. Bu sebeple kanunla değil, parlamento kararı ile gerçekleştirilmelidir (Erdoğan, 1993, s.167).

Anayasa, bazı parlamento kararlarının alınabilmesi için nitelikli çoğunluk şartı öngörmüşken savaş hâli ilanı, Türk Silahlı Kuvvetlerinin yabancı ülkeye gönderilmesi ve yabancı silahlı kuvvetlerin Türkiye’de bulunmasına karar verilmesi için böyle bir nitelikli çoğunluk öngörmemiştir. Anayasanın *Toplantı ve karar yeter sayısı* başlıklı 96.maddesine göre TBMM, yapacağı seçimler dâhil bütün işlerinde üye tamsayısının en az üçte biri ile toplanır. Türkiye Büyük Millet Meclisi, Anayasada başkaca bir hüküm yoksa toplantıya katılanların salt çoğunluğu ile karar verir; ancak karar yeter sayısı hiçbir şekilde üye tamsayısının dörtte birinin bir fazlasından az olamaz. Kanunların ve parlamento kararlarının kabul edilebilmesi için geçerli olan bu genel kural savaş hâli ilanı, Türk Silahlı Kuvvetlerinin yabancı ülkeye gönderilmesi ve yabancı silahlı kuvvetlerin Türkiye’de bulunmasına karar verilmesine ilişkin parlamento kararının kabul edilebilmesi için de geçerlidir. Ayrıca savaş ilanı, Türk Silahlı Kuvvetlerinin yabancı ülkelere gönderilmesi veya yabancı silahlı kuvvetlerin Türkiye’de bulunmasına izin verilmesi hakkındaki parlamento kararı yargı denetiminin kapsamı dışındadır. Zira parlamento kararları kural olarak iptal talebiyle Anayasa Mahkemesi önüne götürülemez. Ancak bu kuralın üç istisnası mevcuttur. Bu istisnalar; TBMM İçtüzüğü, yasama dokunulmazlığının kaldırılmasına ilişkin parlamento kararı ve milletvekili sıfatının düşürülmesine ilişkin parlamento kararlarıdır. Savaş ilanı, Türk Silahlı Kuvvetlerinin yabancı ülkelere gönderilmesi veya yabancı silahlı kuvvetlerin Türkiye’de bulunmasına izin verilmesi hakkındaki parlamento kararı üç istisnadan herhangi birine dahil olmadığı için yargısal denetime tabi değildir (Aslan, 2015, s.259).

İstisna Hükümü: Silahlı Kuvvet Kullanılmasına Cumhurbaşkanı Karar Vermesi

Anayasanın 92.maddesinin 2.fikrası, 1.fıkarda öngörülen genel kurala bir istisna getirmiştir. Fıkraya göre; TBMM tatilde veya ara vermede iken ülkenin ani bir silahlı saldırıya uğraması ve bu sebeple silahlı kuvvet kullanılmasına derhal karar verilmesinin kaçınılmaz olması halinde Cumhurbaşkanı da, Türk Silahlı Kuvvetlerinin kullanılmasına karar verebilir.

Buna göre Cumhurbaşkanı, silahlı kuvvet kullanılmasına karar verebilmesi için gerekli şartları inceleyelim. Öncelikle yukarıda 2.1. sayılı başlıkta milletlerarası hukukun söz konusu

kuvvet kullanmayı meşru sayması şartı bahsinde açıklanan şartlar, m.92/2'de düzenlenen istisnai durum için de aynen geçerlidir. Diğer şartlar ise m.92/2'de öngörülen şartlardır. Buna göre Cumhurbaşkanı tarafından silahlı kuvvet kullanılmasına karar verilebilmesi için TBMM tatilde veya ara vermede olmalıdır. Belirtmek gerekir ki Anayasa Koyucu TBMM'nin hemen toplanamayacak durumda olmasını aramamıştır. Yani TBMM'nin yalnızca tatilde veya ara vermede olması, silahlı kuvvet kullanılmasına Cumhurbaşkanı tarafından karar verilebilmesi için yeterlidir. Cumhurbaşkanı tarafından silahlı kuvvet kullanılmasına karar verilmesini gerektirecek bir durum olması yani ülkenin ani bir silahlı saldırıya uğraması durumu söz konusu olduğunda, TBMM henüz tatile girmiş veya ara vermiş ve milletvekillerinin tamamı Ankara'da bulunuyor olsa dahi, diğer şartlar da mevcutsa, Cumhurbaşkanının bu kararı alabilme yetkisi vardır.

92.maddenin 2.fikrasında öngörülen bir diğer şart ise ülkenin ani bir silahlı saldırıya uğramasıdır. Anayasa tarafından Cumhurbaşkanına verilen silahlı kuvvet kullanılmasına ilişkin bu istisnai yetki yine Anayasa tarafından meşru müdafaa hakkının kullanımı ile sınırlanmıştır. Ülkenin ani bir silahlı saldırıya uğraması durumunda alınacak tedbirler BM Şartının 51.maddesinde düzenlenen meşru müdafaa hakkının kapsamına giren tedbirlerdir. Yukarıda 2.1 sayılı başlıkta meşru müdafaa hakkı açıklandığı için burada tekrar açıklamaya lüzum görmüyoruz. Ayrıca yine yukarıda milletlerarası hukukun meşru saydığı hâller bahsinde açıklanan misilleme hâlini de Cumhurbaşkanının Türk Silahlı Kuvvetlerinin kullanılmasına karar verebilmesi için milletlerarası hukuk tarafından meşru sayılan hâllerden biri olduğunu mütalaa etmekteyiz.

Cumhurbaşkanına silahlı kuvvet kullanılmasına karar verme yetkisi tanıyan bu istisnai hüküm, tanıdığı bu yetkiyi meşru müdafaa ve misilleme hâllerine hasretmiş ve gerek savaş hâli ilanını gerek Türk Silahlı Kuvvetlerinin yabancı ülkeye gönderilmesi gerekse de yabancı silahlı kuvvetlerin Türkiye'de bulunması durumlarını dışlamıştır. TBMM'nin toplantıda olmadığı ve bu esnada ülkenin ani bir silahlı saldırıya uğradığı böyle bir senaryoda Cumhurbaşkanı yalnızca Türkiye Cumhuriyeti Devletinin kara, hava ve su ülkesinin savunulması için silahlı kuvvet kullanılmasına karar verebilecektir. Sınır ötesi operasyonlar ya da farklı ülkelere yapılan saldırıların bertaraf edilmesi için Güvenlik Konseyi 7.Bölüm kapsamında alınmış bir karar mevcut bile olsa, Türk Silahlı Kuvvetlerinin yabancı ülkelere gönderilmesi ya da savaş hâli ilanını için her halükarda TBMM'nin toplanıp karar vermesi gerekmektedir.

TBMM tatilde veya ara vermede değilse cumhurbaşkanının böyle bir yetkisi mevzu bahis dahi olmayacaktır.

Sonuç

Türk Anayasa hukuku sisteminde savaş hâli ilanı, Türk silahlı Kuvvetlerinin yabancı ülkeye gönderilmesi ve yabancı silahlı kuvvetlerin Türkiye’de bulunmasına izin verme yetkisi Anayasanın 92.maddesinde düzenlenmiştir. Buna göre bu yetki kural olarak TBMM’ye aittir. TBMM’nin bu yetkisini bir parlamento kararıyla mı yoksa bir kanunla mı kullanacağı doktrinde tartışmalı olup kanımızca söz konusu yetkinin bir parlamento kararıyla kullanılması daha isabetli olacaktır. 92.maddenin 2.fikrası istisnai bir düzenleme olarak TBMM tatilde veya ara vermede iken ülkenin ani bir silahlı saldırıya uğraması durumunda Türk Silahlı Kuvvetlerinin kullanılmasına karar verme yetkisini Cumhurbaşkanı vermiştir. Ancak bu istisnai yetki savaş hâli ilanına, Türk Silahlı Kuvvetlerinin yabancı ülkeye gönderilmesine ve yabancı silahlı kuvvetlerin Türkiye’de bulunmasına izin verme yetkilerini kapsamamaktadır. Yalnızca meşru müdafaa hakkı kapsamında alınacak tedbirler için tanınmış, istisnai bir yetkidir.

Anayasanın 92.maddesinin gerek 1.fikrasında öngörülen genel kural için, gerekse 2.fikrasında öngörülen istisna için ön şart söz konusu savaş hâli ilanı veya kuvvet kullanmanın milletlerarası hukuk tarafından meşru kabul edilmesi gerekmektedir. Savaş hâli ilanına, Türk Silahlı Kuvvetlerinin yabancı ülkeye gönderilmesine ve yabancı silahlı kuvvetlerin Türkiye’de bulunmasına karar verilmesini, bir başka deyişle kuvvet kullanılmasını milletlerarası hukukun meşru saydığı hâllerde buna kural olarak TBMM karar verecektir. TBMM, bu işlemi bir parlamento kararı şeklinde yapacaktır. Bu parlamento kararının alınabilmesi için Anayasanın 96.maddesi uyarınca nitelikli çoğunluk gerekmemekte olup basit çoğunluk yeterlidir.

Gerek TBMM, gerek Cumhurbaşkanı Anayasanın 92.maddesinden kaynaklanan yetkilerini kullanırken ve kuvvet kullanılmasına karar verirken milletlerarası hukukun, gerçekleştirilecek kuvvet kullanmayı meşru sayması iktiza etmektedir. Bu meşruiyet BM şartının 51.maddesinde güvence altına alınan meşru müdafaa hakkından kaynaklanabileceği gibi milletlerarası hukuk tarafından meşru kabul edilen bir başka durumdan da kaynaklanıyor olabilir. Meşru müdafaa hakkı savaş ilanını ihtiva etmemekte olup, BM Güvenlik Konseyi gerekli tedbirleri alıncaya kadar, yalnızca gerçekleşmekte olan saldırının sona erdirilmesi için gerekli tedbirlerin

alınmasından ibarettir. Ayrıca gerçekleştirilecek kuvvet kullanmayı meşru müdafaa hakkı kapsamında değerlendirilebilmesi için meşru müdafaa hakkı kapsamında alınacak tedbirlerin derhal BM Güvenlik Konseyine bildirilmesi gerekmektedir.

Milletlerarası hukukun, kuvvet kullanmayı meşru saydığı tek durum meşru müdafaa hakkı değildir. Aynı zamanda bir ülkenin meşru yönetiminin bunu talep etmesi yani davetle müdahale, misilleme, terörizmi destekleyen ülkelere karşı kuvvet kullanılması ve BM Güvenlik Konseyinin BM Şartının 7.Bölümü kapsamında milletlerarası barış ve güvenliğin korunması amacıyla aldığı bağlayıcı kararlar sonucunda gerçekleştirilecek müdahaleler de milletlerarası hukuk tarafından meşru kabul edilmektedir. Milletlerarası hukukun meşru saydığı bu hallerden birinin mevcut olması durumunda TBMM tarafından savaş hâli ilan edilebileceği, Türk silahlı Kuvvetlerinin yabancı ülkeye gönderilmesi ve yabancı silahlı kuvvetlerin Türkiye’de bulunmasına izin verilebilecektir. Ancak milletlerarası hukukun meşru saydığı bu durumlardan yalnızca meşru müdafaa hâli ile zorunlu misille hâlinin mevcut olması durumunda Cumhurbaşkanı tarafından Türk Silahlı Kuvvetlerinin kullanılmasına izin verilebilecektir.

Kaynakça

AKSAR, Y. (2017). *Teoride Ve Uygulamada Uluslararası Hukuk* (4.Baskı, C. 2). Ankara: Seçkin Yayınları.

AREND, A. C., & BECK, R. J. (1993). *International Law and the Use of Force* (1.Baskı). Londra: Routledge.

ARSAVA, F. (2019). Devlet Dışı Aktörlere Karşı Yasal Savunma Hakkı Kullanılması. *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, 7(13), 97-128.

ASLAN, M. Y. (2015). Türk Silahlı Kuvvetlerinin Uluslararası Askerî Müdahalelerde Görevlendirilmesinin İç Hukuktaki Dayanakları. *Ankara Barosu Dergisi*, (3), 247-265.

AYDIN OKUR, D. (2015). Işid’e Karşı Suriye’de Yapılan Operasyonların Meşruiyeti Bakımından “İsteksiz ya da Aciz Devlet” Teorisi. *İstanbul Kültür Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 14(2), 39-65.

BALIK, G. (2015). Anayasa’da “Milletlerarası Hukukun Meşru Saydığı Haller” Sorunu. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 12(47), 47-71.

BOZKURT, E. (2003). *Birleşmiş Milletler Sisteminde Kuvvet Kullanımı* (1.Baskı). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

ÇAĞLAYAN, S. (2018). Koruma Sorumluluğunun Bir Eleştirisi: “Koruma Öncelikli Sorumluluk”. *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, 6(12), 335-360.

ÇAKIR, M. (2020). The Use of Force Against Cyber Attacks Under International Law. *Antalya Bilim Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 8(16), 337-365.

ÇOPUR, O. (2006). *Anayasa Hukukunda Savaş Hali*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku(Anayasa Hukuku) Anabilim Dalı.

DEĞDAŞ, U. C. (2018). Uluslararası Hukukta Önleyici Meşru Müdafaa. *Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1(6), 21-40.

DENK, E. (2011). *Silahlı Kuvvet Kullanımıyla İlgili TBMM Kararları* (1.Baskı). Ankara: Siyasal Kitabevi.

DOST, S., & KORKMAZ, Z. (2015). Savaşa Varmayan Zorlama Yolu Olarak Zararla Karşılık ve Bazı Uygulamalar. *Süleyman Demirel Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 5(2), 111-157.

ERDAL, S. (2014). Uluslararası Hukukta Karşı Önlemler ve Akçakale’de Yaşananlar. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 22(1), 3-26.

ERDOĞAN, M. (1993). *Anayasacılık Parlamentarizm Silahlı Kuvvetler* (1.Baskı). Ankara: Siyasal Kitabevi.

EREN, M. Yusuf. (2016). Uluslararası Hukukta Savaşa Varmayan Kuvvet Kullanma Yaolları. *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 3(2), 229-260. <https://doi.org/10.21492/inuhfd.239821>

GÖZLER, K. (2011). *Anayasa Hukukunun Genel Teorisi* (1.Baskı). Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.

GÜNDÜZ, A. (2014). *Milletlerarası Hukuk* (7.Baskı; R. V. GÜNEL, Ed.). İstanbul: Beta.

HANCILAR, Ö. (2016). 2011 Libya Müdahalesi Ve Uluslararası Hukuk. *Çankaya Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1(1), 65-86.

İPEK, A., & BABA, E. (2015). BM Sistemi Çerçevesinde Uluslararası Hukukta Kuvvet Kullanımı. *Zirve Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, (4), 61-87.

KARADAĞ, U. (2016). Birleşmiş Milletler Antlaşması'na Göre Meşru Müdafaa Hakkı. *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 7(2), 171-186.

KAYHAN, C. B. (2021). Uluslararası Hukukta Kuvvet Kullanmanın Dayanakları. *Terazi Hukuk Dergisi*, 16(182), 1961-1971.

KESKİN, F. (1998). *Uluslararası Hukukta Kuvvet Kullanma: Savaş, Karışma ve Birleşmiş Milletler* (1.Baskı). Ankara: Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları.

KESKİN, S., & ÖZEN, T. (2022). Akdeniz'de Türk Gemisine Yapılan Müdahalenin Uluslararası Hukuk Açısından Değerlendirilmesi. *Piri Reis Üniversitesi Deniz Hukuku Dergisi*, 1(1), 247-270.

KOLASI, K. (2017). Savaşın Değişen Niteliği ve Jus ad bellum ve Jus in bello'ya Etkisi. *İsan Hakları Yıllığı*, 35, 1-29.

MERİÇ, A. B. (2021). Devlet Olmayan Aktörlere Karşı Kuvvet Kullanılması: IŞİD İle Mücadele Örneği. *The Turkish Yearbook of International Relations*, 52, 1-35.

ÖRNEK, S. (2013). *Uluslararası Hukukta Kuvvet Kullanımı: 1991 ve 2003 Irak Harekatları* (1.Baskı). Ankara: Seçkin Yayınları.

ÖZBUDUN, E. (1986). *Türk Anayasa Hukuku* (1.Baskı). Ankara: Yetkin Yayınları.

ÖZBUDUN, E. (2017). *Türk Anayasa Hukuku* (17.Basım). Ankara: Yetkin Yayınları.

PİRİM, C. Z. (2019). Devletlere Atfedilemeyen Silahlı Saldırlara Karşı Meşru Müdafaa: Uluslararası Hukukta Sınır Ötesi Operasyonun Hukuki Zeminini. *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, 11(40), 245-303.

REÇBER, S. (2021). Uluslararası Hukuk Açısından Yemen'e Yönelik Davetle Müdahalenin Değerlendirilmesi. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 29(2), 843-880. <https://doi.org/10.15337/suhfd.833214>

SAFİ, S. (2014). Devletler Hukukunda Terörizme Karşı Kuvvet Kullanma. *Melikşah Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 3(2), 315-338.

SHAW, M. N. (2014). *International Law* (7.Baskı). Cambridge: Cambridge University Press.

SHAW, M. N. (2018). *Uluslararası Hukuk* (1.Baskı). Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.

ŞENTUNA, T. (2021). Libya Askeri Müdahalesinin Uluslararası Hukuka Uygunluğu ve Koruma Sorumluluğu Kavramı Çerçevesinde Meşruiyeti. *The Turkish Yearbook of International Relations*, 50, 215-239.

TEZİÇ, E. (1997). *Anayasa Hukuku* (4.Baskı). İstanbul: Beta.

TÜRKAY, H. (2021). Uluslararası Hukukta Terör Eylemlerine Karşı Kuvvet Kullanımı. *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, 9(18), 331-367.

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası. , Pub. L. No. 17863, § 09/11/1982, 2709 (1982).

ÜNAL, Ş. (2005). *Uluslararası Hukuk* (1.Baskı). Ankara: Yetkin Yayınları.

Kavramsal Bir Bakış: Radikalleşme Süreç ve Modelleri
A Conceptual Overview: Radicalization Processes and Models

Hasan GÜL*

Başvuru Tarihi: 07.03.2023

Kabul Tarihi: 19.06.2023

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Özet

DAEŞ ve El-Kaide gibi radikal terör örgütlerinin eylem ve faaliyetleri sadece bu sorunla karşılaşan devletler için değil aynı zamanda uluslararası kamuoyu tarafından da çözülmeyi bekleyen ciddi bir sorun alanıdır. Bu bağlamda, radikal örgütlerle mücadele kapsamında radikalleşmenin salt bir güvenlikçi bakış açısının ötesinde kavramsal ve teorik olarak ele alınmasının faydalı olacağı düşünülmektedir. Dolayısıyla, insanların radikalleşmesine neden olan koşulların anlaşılması ve bu insanların hangi şartlar altında şiddete evirilen radikalleşme sarmalına girdiğinin ortaya konması önemli bir konudur. Bu çalışmanın amacı radikalleşmenin bir bütün olarak tüm unsur, süreç ve modelleri ile beraber incelenerek bir sonuca varılmasıdır.

Anahtar Kelimeler: Radikalleşme, radikalleşme teorileri, şiddet, ideoloji

Abstract

The attacks and activities of terrorist organizations such as DAESH and Al-Qaeda cause a trouble waiting to be solved not only for the states facing this problem, but also for the international community. In this context, it is thought that it would be beneficial to consider radicalization as conceptually and theoretically, beyond a mere security perspective, within the scope of the fight against radical terrorist organizations. Therefore, it is important to understand the conditions that cause people to become radicalized and to reveal the conditions under which these people enter the spiral of radicalization that turns into violence. The aim of this study is to reach a conclusion by examining radicalization with its all elements, processes, and models.

Keywords: Radicalization, radicalization theories, violence, ideology

* T.C. Cumhurbaşkanlığı, hasan.gul@windowslive.com, ORCID: 0000-0002-3932-9407.

Giriş

Radikalleşme, günümüzün en önemli uluslararası sorunları arasında yer almaktadır. İlk olarak, 11 Eylül saldırısı akabinde bu konu uluslararası kamuoyunun gündemindeki yerini pekiştirmiştir. El-Kaide'nin gerçekleştirdiği 11 Eylül saldırısı sonrasında dini istismar eden radikalleşmeye dayalı terör tehdidi, batı toplumları için en önemli sorunlardan biri haline gelmiştir. Bu durum El-Kaide'nin uluslararası güç dengesinde bir enstrüman olarak kullanılmasının da önünü açmış olup, El-Kaide ve El-Kaide'ye bağlı/iltisaklı yapılanmaların güç kazanmasıyla sonuçlanmıştır. Özellikle, El-Kaide'nin Ortadoğu ve Afrika başta olmak üzere, dünya genelinde radikalleşen taraftarlar bulması terör ve şiddetin bir sarmal halinde büyümesine neden olmuştur. 20 Mart 2003 tarihinde ABD ve Birleşik Krallık'ın başat rol oynadığı Çokuluslu Koalisyon Kuvvetleri'nin Irak'a yönelik operasyonunda uyguladığı ve ABD tarafından da kabul edilen yanlış politikalar, El-Kaide ve benzeri yapılanmaların alan kazanmasının önünü açmış ve şiddete varan radikalleşmenin de hızla yayılmasına neden olmuştur.

İkinci olarak, Arap Baharı süreci ve sonrasında yaşananlar şiddete varan radikalleşmenin daha görünür bir hale gelmesine neden olmuştur. Arap Baharı ile tetiklenen Suriye'deki iç savaş, çatışma ortamı ve otorite boşluğu ile sonuçlanmıştır. Yaşanan çatışma ortamı dini istismar eden yapılanmalara alan açmış ve bu yapılanmalar mezkûr bölgeye yönelmiştir. Aynı zamanda çatışma bölgesinde elde edilen görece başarılar neticesinde, söz konusu yapılanmalar kendi propagandalarını yayarak liderlik yarışına girmiş ve taraftar kazanmaya başlamıştır.

Üçüncü olarak, DAESH'in sarsıcı eylemleri, terör faaliyetlerini küresel olarak arttırması ve hızla taraftar kazanması nedeniyle, devletler radikalleşme ile mücadelesini daha da yoğunlaştırmıştır. Konu ile ilgilenen akademisyenler, kurum ve kuruluşlar insanların hangi şartlarda ve nasıl radikalleştiklerini anlamaya yönelik araştırmalara hız vermiştir.

Bu bağlamda, bu çalışma üç bölüme ayrılmıştır. İlk bölümde radikalleşme kavramı tartışılmış, ikinci bölümde radikalleşmenin temel süreçleri açıklayan Klausen'in dinamik risk değerlendirmesi ile McCauley ve Moskalenko'nun on iki mekanizmalı şiddete varan radikalleşme yaklaşımı ele alınmıştır. Üçüncü bölümde ise radikalleşme modellerinden Borum Dizilimi, Wiktorowicz'in Aşırılıkçı Gruplara Katılma Teorisi, Moghaddam'ın Terörizme Uzanan Merdiven Yaklaşımı, New York Polis Departmanı'nın radikalleşme Modeli ve Sageman'ın Dörtlü Yaklaşımı incelenmiştir. Bu doğrultuda, makalenin amacı, radikalleşme

süreçlerini teorik olarak ele almak ve geleneksel radikalleşme modellerine odaklanmaktır. Bu amaçla, bu makalede ele alınan modeller, radikalleşmeyi aşamalı ve doğrusal bir düzlemde değerlendirmektedir. Tartışılan modellerin ortak özelliği, radikalleşmenin bir süreç içerisinde meydana geldiği fikrini savunmasıdır. Radikalleşmeyi süreç olarak ele alan yaklaşımlarda ise tümevarım yöntemini benimseyen çalışmalar tercih edilmiştir.

Radikalleşme Kavramı

Radikalleşme şiddet veya aşırı görüşlere sahip bireyleri veya grupları kapsayan bir süreç olarak tanımlanmaktadır (Stephens ve Sieckelink, 2021, s.2; Güven, 2022). Radikalleşme sürecinde bireyin içinde bulunduğu ekonomik ve psikolojik sorunlar, kendini gerçekleştirme¹ ve bir gruba ait olma ihtiyaçları, aile içi şiddetten kaynaklanan sorunlar, ailevi problemler gibi birçok etkenin rol oynadığını, teslim olan ve yakalanan örgüt mensuplarının ifadelerinden anlaşılmaktadır (Çelik, 2015, s. 105). Bu süreç içerisinde bireyler bir ideoloji ve inanç sistemiyle karşılaşmaktadır. Bu karşılaşma bireylerin itidalden ayrılarak aşırı görüşlere meyiletmesine neden olabilmektedir. Bununla birlikte, bazı radikal görüşlere sahip bireyler terörizmi teşvik edebilir, terörizmi destekleyebilir veya terörizmin oluşması için uygun zemini oluşturabilir. Ayrıca, radikal olgusunun mevcut otoriteyi reddetmek anlamını içermesi bu itirazın şiddet kullanılarak ortaya çıkacağı anlamına gelmemektedir (Barlett ve Miller, 2012, s.2). Dolayısıyla, terörizme evrilebilen radikalleşme ve radikalleşme süreçleri hem bir güvenlik tehdidi hem de sosyal bütünlüğü ve uyumu bozan sorun alanı olarak değerlendirilmektedir.

Radikalleşmenin, şiddet içeren eylemlerin yanında geleneksel olmayan düşünceleri de kapsayan geniş bir anlama sahip olduğu gerçeğinin unutulmaması gerekmektedir. Buna rağmen, tarihsel olarak özellikle Avrupa’da politik aşırıçılık anlamında sıklıkla kullanılmış olmasına rağmen, son yıllarda kavram sadece “cihatçılık” (jihadism) ve dini aşırılık anlamına indirgenmiştir. Bu bağlamda, Roy’un (2016) “İslam’ın Radikalleşmesi” yerine tercih ettiği “Radikalleşmenin İslamlaşması” şeklindeki ifadesi, kavramın dönüşümüne güzel bir örnek

---

¹ Kendini gerçekleştirme kavramı Amerikalı psikolog Abraham Maslow tarafından 1943 yılında ortaya atılmış ve sonrasında geliştirilmiş insan psikolojisi teorisi olan “İhtiyaçlar Hiyerarşisi” piramidinin en tepesinde yer almaktadır. Hümanist psikolojik yaklaşımda orijinali “Self-Actualization” şeklindedir. Kişinin potansiyelini ve becerileri tam olarak fark etmesi, bunları en üst düzeyde gerçekleştirmesi, hayatı tam olarak yaşaması, hayattan zevk alması şeklinde tanımlanmaktadır. Maslow’a göre kendini gerçekleştirme, fizyolojik gereksinimler, güvenlik, sevgi, birlikte olma ve öz-değer karşılandıktan sonra yer alır.

teşkil etmektedir. Ayrıca, dinlerin yanlış ve radikal yorumları “*bireyi veya bireyselliği ortadan kaldıran, onu kendi içinde sıkı bir bütünleştiricilik işlevi ile saran ve dışardakileri öteki, tamamen muhalefet ve yok edilmesi gereken şeyler*” olarak gösterebilmektedir (Çelik, 2015, s.103).

Radikalleşme kavramı ile ilgili süregelen tartışmalar akademik mecralarda veya devletler nezdinde kabul görmüş ortak bir tanıma sahip olunmasını engellemiştir. Dolayısıyla, bu kavramın anlaşılabilmesi amacıyla öne çıkan özelliklerinin ve unsurlarının incelenmesinin faydalı olabileceği düşünülmektedir. Avrupa Komisyonu’nca 2006 yılında oluşturulan “Şiddet İçeren Radikalleşme Uzmanlar Grubu” (The Expert Group on Violent Radicalisation) tarafından terörizm özelinde radikalleşme, “*bağlama göre şekillenen bir olgu*” olarak nitelendirilmiştir. İdeolojik ve psikolojik dürtülerin yanında küresel, sosyolojik ve politik dürtülerin radikalleşme süreçlerini etkilediği ifade edilmiştir. Bu kapsamda, şiddet içeren radikalleşme işlevsel olarak “*kendini terörizm ile ortaya koyan aşırılığın sosyalleştirilmesi*” şeklinde tanımlanmıştır (Kurum ve Avcı, 2018, s.50).

Görüldüğü üzere, radikalleşmenin üzerinde uzlaşıya varılmış bir tanım olmasa da bu kavramın tarif edilmesinde öne çıkan ilişkili kavramların olduğu değerlendirilmektedir. Bu durum devletlerin radikalleşmeyi ele alışlarına da yansımıştır. Dolayısıyla, radikalleşme kavramı birçok devlette kurumsal olarak farklı şekillerde tanımlanmıştır. Bazı devletlerin, ilgili güvenlik ve istihbarat kurumlarınca yapılan tanımlamalara göre radikalleşme:

- ABD İç Güvenlik Departmanı (US Department of Homeland Security [DHS])’na göre:
“Sosyal değişim yaratmak için şiddet kullanma, şiddet kullanmayı destekleme veya kolaylaştırmayı da içine alan aşırı uç inanç sistemini hayata geçirme süreci”
- Danimarka Güvenlik ve İstihbarat Servisi (Danish Security and Intelligence Service [PET])’ne göre:
“Bir kişinin özel politik/ideolojik amaçlarına ulaşmak için terörizm dahil demokratik olmayan yöntemleri veya şiddet araçlarını artan bir şekilde kullanma süreci”,
- Hollanda Genel İstihbarat ve Güvenlik Servisi (The Netherlands General Intelligence and Security Service (Algemene Inlichtingen-en Veiligheidsdienst [AIVD])’ne göre:

“Mevcut demokratik yasal düzene tehlike oluşturacak şekilde demokratik yasal düzenin fonksiyonlarına zarar verecek demokratik olmayan metotları kullanarak toplumda kapsamlı değişiklikler (aktif olarak) gerçekleştirme ve/veya bunu destekleme”,

- İsveç Güvenlik Servisi (Swedish Security Service [Säpo])’ne göre:
“Toplumda radikal değişikliği öngören ideolojik veya dini aktivizm süreci ve politik amaçlara ulaşmak için bir kişi veya grubun şiddeti kullanması, desteklemesi veya savunma süreci”, olarak tanımlanmıştır (Schmid, 2013, s.12).

Yapılan tanımlamalarda radikalleşmenin şiddet, ideoloji ve terörizm kavramlarıyla ilişkilendirilerek tarif edildiği ortaya çıkmaktadır. Öte yandan yapılan radikalleşme tanımlamalarında ortak unsurun şiddet olarak öne çıkması, radikalleşmeyi terörizm ile özdeşleştirilme yanılığı ile sonuçlanmaktadır.

Radikalleşmenin doğrudan terörizm ile ilişkilendirilmesi doğru bir yaklaşım değildir. Bu bağlamda Borum (2011), radikal inanışların terörizm ile sonuçlanması riskinin genellemesinin yapılmasını doğru bulmamaktadır. Radikal fikirlere sahip insanların çoğu kendilerini terörizm ile özdeşleştirmemektedir. Horhan’a (2009) göre radikalleşmenin terörizme neden olduğu fikri günümüzün en canlı mitlerinden birisidir. Radikal fikirlere sahip insanların doğrudan şiddet ile ilişkilendirilmemesi gerekmektedir. Bununla birlikte, şiddete varan radikalleşmenin tam anlamıyla anlaşılabilmesi için, radikalleşmenin temel düzeyde hangi aşamalar neticesinde meydana bir süreç olduğu da incelenmelidir.

Radikalleşme Süreçleri

Horgan’a (2009) göre radikalleşme siyasal veya dini aşırıcılığa evrilen sosyal, psikolojik ve adanmışlık içeren bir süreçtir. Şiddete varan radikalleşmeye neden olan tek tip bir yaklaşım yerine terörizme varan radikalleşmede bireylerin yaşamış oldukları fikri süreçler etkili olmaktadır. Bu süreçler sonucunda terörizme varan radikalleşme ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda, kişilerin davranışlarında kontrol sahibi olduğu düşünülen rasyonel seçim yaklaşımının üzerinde durulmasında fayda görülmektedir.

Rasyonel seçim yaklaşımının temel savı bireylerin davranışlarındaki değişikliklerde belirleyici olan unsurun seçmiş oldukları davranışın sonuçlarının etkisini göz önünde bulundurarak izah etmesine dayanmaktadır. Rasyonel kavramının seçilmesindeki kasıt, teröristlerin sadece terörist

faaliyetleri birçok alternatif arasından taktik seviyede bir muhasebede bulunarak amaçlarına ulaşmak için bilinçli bir seçim yapmalarından kaynaklanmaktadır. Örneğin Merari'ye göre terörizm, gerilla hareketleri, kitlesel eylemler veya bunların herhangi bir kombinasyonunun temelinde yatan gerçeklik, nesnel durumların muhakeme edilerek bir sonuca varılması neticesinde meydana gelmektedir (aktaran Bartlett ve Miller, 2012, s.12). Dolayısıyla, şiddete varan radikalleşmenin belli bir amaç çerçevesinde bilinçli bir tercih neticesinde meydana geldiği düşünülmektedir. Bu noktadan hareketle, radikalleşmenin temel süreçlerinin ele alınarak incelenmesinin de bir zaruriyet olduğu değerlendirilmektedir. Aşağıda yer alan Tablo 1'de bireylerin radikalleşme süreçleri yer almaktadır (Klausen aktaran Hung, Jayasumana, Bandara, 2018, s.65).

Tablo-1 Radikalleşme Süreçleri

Aşamalar:	Radikalleşme öncesi dönem	1.Aşama: Uzaklaşma	2.Aşama: Angaje olma ve eğitim	3.Aşama: Şiddet eylemlerinin planlanması ve uygulanması
Tanım:	Bilişsel açılımın başladığını gösterir, araştırma davranışı sergiler.	Önceki hayatından uzaklaşır. Örn. Çevrimiçi aşırılıkçı akranlarıyla fazla geçirmek vb.	Kendisi gibi düşünen bireylerden oluşan akran grubuna daha yakın olmak için evden ayrılır.	Şiddet eylemi girişiminde bulunur veya gerçekleştirir ya da yurtdışında bir terör örgütüne katılır veya katılmaya çalışır.
Bu süreçte şunlar yaşanabilir:	Dünyada olup bitenler konusunda hayal kırıklığı yaşadığına dair ya da dini veya siyasi yetkililere karşı memnuniyetsizlik duyduğuna dair ifadeler kullanır.	Yol gösterici yeni liderlere yakın olmak için aktif olarak çaba gösterir, çevrimiçi davaya katılır veya diğer insanlara yönelik	İdeolojisinin öngördüğü şekilde 'yaşayabilmek' amacıyla bir örgüte veya şebekeye katılmak üzere	Bir başkasının ideoloji adına şiddet eylemi gerçekleştirmesine aktif olarak destek sağlar. Online ortamda veya gerçek hayatta tehditler savurur ya

	<p>Kişisel olaylar karşısında kişisel kriz yaşadığını gösterir davranış biçimi sergiler. Örn. Aile krizi, uyuşturucu bağımlılığı ya da tutuklanma vb. İster çevrimiçi ister gerçek yaşamda olsun kendi yerleşik sosyal çevresi dışındaki ortamlarda yol gösterici yeni liderlerden bilgi arayışına girer.</p>	<p>dini propaganda yapar. Bir aydınlanma yaşar ya da okulu veya işi bırakmak gibi yaşam tarzıyla ilgili değişiklik yapar. Her zaman gittiği camide tartışma çıkarır ya da öğretmenleri, meslektaşları ve ailesiyle kavgaya tutuşur ya da diğerlerini değiştirmeye ikna etmeye çalışır. Örn. Blog yazmak veya web-sitesi oluşturmak vb.</p>	<p>yurtdışına gitmeye çalışır. Militan topluluğa temelli katılmak istediğini gösterir davranış biçimi sergiler. Örn. Aşırılıkçı topluluk içinden bir eş bulma vb. Yeni ideolojik topluluğuna ve misyonuna bağlı olduğunu göstermenin yollarını aramaya başlar. Örn. Ateşli silah kullanımı ile ilgili uygulamalı eğitim almak veya aşırılıkçı topluluğun misyonu açısından önemli görülen diğer becerileri edinmek vb.</p>	<p>da şiddet eylemi gerçekleştirmesine destek verir nitelikte başka yöntemlere başvurur. Yabancı bir terör örgütüne katılır ya da saldırı düzenlemek üzere fiilen harekete geçer. Örn. Bomba yapmak için gerekli malzemeleri edinmek veya ateşli silah satın almak vb.</p>
--	---	--	--	--

Klausen'in dinamik risk değerlendirme modellemesine göre radikalleşme dört aşamalı bir süreç sonunda meydana gelmektedir (Klausen aktaran Hung, Jayasumana, Bandara, 2018, s.65). Bu süreç içerisinde:

- Bireylerde radikalleşme öncesi dönem ile başlayan bilişsel bir uyanış neticesinde bireysel olarak günlük hayatlarında farklılaşma süreçlerine girilmesi,
- Doğal çevresi ile ilişkilerinde rahatsızlık duymaya başlanması,
- Bireylerin kendi gibi düşünen grup ve topluluklar ile temasa geçmesi,
- Yeni bir yaşam alanına kavuşulması sonrasında sosyolojik, psikolojik ve ideolojik eğitim ve öğreti sürecinin tamamlanmasıyla şiddet sarmalına girilmesi,

görülebilmektedir.

Radikalleşme, söz konusu aşamalarda yaşanabilecek değişiklikler ve farklılaşmalar olarak ortaya çıkabilmektedir. Bununla birlikte, bireylerin, grupların ve kitlelerin siyasal bağlamda radikalleşmesine yoğunlaşan ve sınıflandıran çalışmalar da bulunmaktadır. McCauley ve Moskalkenko'ya göre on iki mekanizma, şiddete varan radikalleşmeye neden olmaktadır (2008, s.418). Bireylerin radikalleşmesinde çeşitli faktörler bulunmaktadır (Doğaner ve Yoldaş, 2023, s.56). Bu doğrultuda, bireyler, kişisel husumet nedeniyle ya da kitle iletişim araçları, söylentiler veya diğer kimselerin beyanlarına dayalı olarak aktarılan grupla-özdeş husumetler nedeniyle radikalleşmektedir. Aşağıdaki yer alan Tablo-2'de bireylerin, grupların ve kitlelerin radikalleşmesi ile sonuçlanan mekanizmalar yer almaktadır. Bu tabloda üç farklı düzeyde gerçekleşen 12 farklı mekanizma açıklanmıştır.

Tablo-2 Şiddete uzanan yollar: Bireysel, grup ve kitlesel- toplumsal düzeyde radikalleşme mekanizmaları

Radikalleşme Seviyesi	No.	Mekanizma
Bireysel	1.	Kişisel mağduriyet [Saldırı, işgal, devlet eliyle yapılan haksızlıklar, vb. nedeniyle ortaya çıkan bireysel husumetlerin ve intikam güdüsünün tetiklediği bireysel radikalleşme]
	2.	Siyasi husumet [Siyasi eğilimlere, gelişmelere, vb. tepki olarak ortaya çıkan radikalleşme]
	3.	Radikal bir gruba katılma- Kaygan Zemin [Giderek artan oranda radikal düşünceleri/eylemleri benimseme-Aşamalı radikalleşme]

	4.	Radikal bir gruba katılma- Sevginin Gücü [Arkadaş/ akraba/ yoldaş, vb. türü bağlantıların gruba katılmaya iten güç, gruptan ayrılmaya engel olan bariyer görevi görmesi]
	5.	Aynı düşünce yapısındaki gruplarda çoğunluğa uyulması [Grup üyelerinin, kendileri farklı düşünse bile, çoğunlukça benimsenen fikri kabullenmesi]
Grup	6.	İzolasyon ve tehdit altında karşılıklı bağımlılık geliştirme [Büyük gruptan ayrı kalan alt-grup/hücre mensuplarının hayatta kalmak için birbirine aşırı güven ve bağımlılık geliştirmesi]
	7.	Aynı destek tabanı için rekabet [Hedef kitlenin desteğini kazanabilmek amacıyla aynı kulvardaki rakip gruplarla rekabet içine girme]
	8.	Devletin gücüne meydan okuma- Yoğunlaşma [Yoldaşlarının devlet şiddetine- hapis, ölüm, vb.- maruz kalmasına tanık olan geride kalanların grup bağlılığının artması ve daha fazla radikalleşmesi]
	9.	Grup içi rekabet- İç Kırılmalar [Kişisel/politik farklılıklar nedeniyle ya da statü kazanmak amacıyla yaşanan çatışmaların grup içi bölünmelere sebep olması]
Kitle	10.	Jujitsu politikaları [Grup dışı unsur(lar)la/güç(ler)le yaşanan çatışmaların kitlesel radikalleşmeyi arttırması- Düşmanın güçlü yanını düşmana karşı kullanarak daha çok destekçi kazanmak]
	11.	Nefret [Koşulsuz, mutlak düşmanlık]
	12.	Şehitlik [Dava uğruna hayatından vazgeçme eyleminin yarattığı artçı etkiler (siyasi, sosyal, vb.) ve artan kitlesel radikalleşme]

İlk olarak, birinci, ikinci, üçüncü ve dördüncü (1-2-3-4) mekanizmalar ile bireysel seviyede radikalleşme gerçekleşebilmektedir. Bu seviyedeki radikalleşme, bireyin kişisel olarak duygu dünyasını ve hislerini doğrudan etkileyen olumlu veya olumsuz olaylar/olgular neticesinde meydana gelmektedir (Doosje vd., 2016, s.81-82). Dolayısıyla, bu tür radikalleşme seviyelerinde bireyler iyi oluş haline, mutluluğa veya olumsuzluğa sevk eden düşüncelerin ve durumların tetikleyici bir etkiye sahip olduğu değerlendirilmektedir.

İkinci olarak, beşinci, altıncı, yedinci ve sekizinci (5-6-7-8) mekanizmalar ile grup seviyesinde radikalleşme gerçekleşmektedir. Bu seviyedeki radikalleşme, kişinin bireysel olarak yaşadıkları olumsuzluk ve iç dünyasındaki kırılmaların temas halinde bulunduğu grupla bir noktada kesişmesi neticesinde görülebilmektedir (Doosje vd., 2016, s.81-82). Bu ilişki ağı içerisinde

bireyin grup tarafından baskılanması ve grubun görüşleri doğrultusunda hareket etmesiyle radikalleşme sürecine girebileceği düşünülmektedir. Ayrıca, grup tarafından dışlanma, grup içerisindeki rekabet veya grubun meşru güç karşısındaki yenilmişlik algısı da radikalleşmeyi tetikleyebilmektedir.

Son olarak, dokuzuncu, onuncu, on birinci ve on ikinci (9-10-11-12) mekanizmalar ile kitle seviyesinde radikalleşme gerçekleşmektedir. Bu seviyedeki radikalleşme, grup içerisinde yaşanan çatışma, anlaşmazlık ve uyuşmazlık veya dışarıdan müdahaleleri grubun çıkar ve öncelikleri doğrultusunda kullanarak ortaya çıkabilmektedir. Bu seviyede bir radikalleşmenin grubun kendinden daha geniş kitleler ile olumlu veya olumsuz teması veya etkileşimi neticesinde büyük siyasal, toplumsal veya ekonomik sonuçlar doğurabilme ihtimali bulunmaktadır (Doosje vd., 2016, s.81-82).

Bireyler ayrıca, yüz yüze iletişimin olduğu küçük grupların bir parçası olarak da radikalleşebilmektedir. Siyasi gruplar ve toplumsal kitleler, devletlerle ve diğer siyasi gruplarla çatışma içine girmek suretiyle radikalleşebilmektedir. Radikalleşme süreçlerinin temel olarak kendi içerisinde aşama ve katmanlardan meydana geldiği görülmektedir. Bu süreçler bireyden kitlelere kadar farklı aşamalarda cereyan etmektedir. Farklı seviyelerdeki radikalleşme süreçleri de sonuçları ve etki alanları itibariyle değişiklik gösterebilmektedir. Öte yandan bu radikalleşmeyi teorik olarak ele alıp anlamlandırmak için hazırlanmış ve kabul görmüş farklı çalışmalar da bulunmaktadır. Bu doğrultuda, radikalleşme modelleri başlığı altında öne çıkan modeller incelenmiştir.

Radikalleşme Modelleri

Tarih boyunca radikaller nasıl çeşitlilik arz etmişse radikallerin radikalleşmelerine dair açıklamalar da aynı oranda çeşitlilik göstermiştir. Bununla doğru orantılı olarak, terör örgütü kavramı da değişmiştir. Eskiden terör örgütü dendiğinde akla gelen, yabancı bir ülkeyi hedef alan terör faaliyeti planlayan ikinci ve üçüncü kuşak göçmenleri kapsamaktadır. Bir sonraki bölümde (Tablo 3) ele alınan beş radikalleşme modeli incelendiğinde bu kavramsal değişimin belirgin olduğu görülecektir. Her ne kadar beş modelin beşi de ‘çatışma bölgelerine gitmeden yaşadığı ülke için radikalleşme’ olgusuna uyarlanabilir olsa da aralarından iki tanesi (Borum ve Moghaddam’ın öngördüğü modeller) Batılı olmayan ülkelerdeki durumları çağrıştıran

faktörleri içermektedir. Wiktorowicz, New York Polis Departmanı (NYPD) ve Sageman tarafından tasarlanan diğer üç model ise birçok Batılı devletin karşı karşıya kaldığı çok kültürlülük sorunlarından kaynaklanan faktörleri içermektedir (King ve Taylor, 2011, s.604-608).

Bununla birlikte, Benevento (2021), radikalleşme teorilerini değerlendirmiş ve radikalleşmeyi süreç olarak ele alan araştırmalarda vurgulanmayan iki argümanı öne sürmüştür. Bu argümanlardan ilki, radikalleşmenin her zaman şiddet içeren davranışla sonuçlanmamasıdır. İkincisi, radikalleşmeyi süreç olarak ele alan modellerin sosyo-kültürel, politik ve tarihsel bağlamı dikkate almamasıdır. Bu doğrultuda, bu modeller genellikle Batı dünyasının ve çoğunlukla Müslüman azınlıklar arasında yaşanan şiddet olaylarını temel almaktadır (2021, 1-17). Bu durum radikalleşme süreçlerinin bütüncül bir bakış açısıyla ele alınmasını zorlaştırmaktadır.

Radikalleşmeyi bir süreç olarak değerlendiren teori ve modeller, değişim sürecinin sürekli bir yol izlediğini iddia etmektedirler. Benevento'ya (2021) göre, radikalleşme süreçlerinde insanlar bir durumdan diğerine her zaman sıralı ve doğal bir şekilde değil, içinde buldukları sosyo-kültürel bağlamdan ve bu bağlamdaki yorumlamalarından etkilenerek hareket ederler. Dolayısıyla, bu makalede ele alınan doğrusal ve aşamalı radikalleşme modelleri, sosyo-kültürel, politik, tarihsel ve iktisadi bağlamda, şiddete varan radikalleşme nedenlerinin tam anlamıyla açıklanabilmesini de zorlaştırmaktadır.

Tablo- 3 Radikalleşme modelleri

Yazar	Model	Aşamalar ve Faktörler
Borum 2003	Doğrusal, aşamalı	1 Sosyal ve ekonomik yoksunluk 2 Eşitsizlik ve küskünlük 3 Suçlama ve atfetme 4 Belli bir kalıba sokma ve düşmanın şeytanlaştırılması
Wiktorowicz 2004	Doğrusal ve yeni gelişen	1 Bilişsel açılım 2 Dini arayış 3 Çerçeveye uygun hareket etme 4 Sosyalleşme

Moghaddam 2005-2006	Doğrusal ve aşamalı	1 Fiziksel şartların psikolojik yorumu 2 Adaletsiz muameleye karşı koyma seçenekleri 3 Saldırganlığın başka alana yönlendirilmesi 4 Manevi/Ahlaki etkileşim 5 Kategorik düşünme sisteminin somutlaşması 6 Terör eylemi
NYPD (Silbert & Bhatt) 2007	Doğrusal	1 Radikalleşme öncesi 2 Kendine kimlik oluşturma 3 İdeolojik beyin yıkama 4 Cihatçıya dönüşme
Sageman 2008	Doğrusal olmayan, yeni gelişen	1 Manevi öfke hissi 2 Dünyayı yorumlamak için kullanılan çerçeve 3 Kişisel deneyimlerin etkisi 4 İltisak ağları aracılığıyla harekete geçme

Model: Borum Dizilimi

FBI Kanun Uygulama bültenlerinden birinde Borum, bir psikolojik prototip çizmiştir (Borum, 2003, s.7-10). Buna göre, kişi aşamalı olarak, terörizme haklı gerekçeler üreten bir ideolojiyi geliştirmektedir. Model dört aşamadan oluşmaktadır. İlk aşama olan “bu doğru değil” söylemiyle birey, içinde bulunduğu durumdan hoşnut olmadığı sonucuna varmaktadır. İkincisi “bu adil değil” aşamasıdır. Bu aşamada birey mevcut durumunu, diğerlerinin içinde bulunduğu daha cazip durumlarla karşılaştırır ve bu eşitsizliği yanlış/aykırı ve adaletsiz olarak yargılamaktadır. Bazısı kendi grubunun olumsuz şartları nedeniyle belli bir grubu suçlar; bu alt grup artık “bu senin suçun” aşamasına ulaşmıştır. Bir başka dış grubun, olumsuz durumun sorumlusu olarak hedef alınması ile birlikte hedef alınan grup açıktan kötülenir ve canavarlaştırılır. Varılan dördüncü aşamada, söz konusu dış grupla ilgili olumsuz kalıplar (stereotip) oluşturularak bu özellikler tüm grup mensuplarına atfedilir. Adaletsiz olarak algılanan her tür durumun tek sorumlusu olan kötücül bir gruba yönlendirildiği için şiddet de meşrulaştırılmış olmaktadır (King ve Taylor, 2011, s.604).

Öte yandan, John Horgan ve Kurt Braddock (2010) gibi araştırmacılar Borum Dizilimi üzerine eleştirilerde bulunmuşlardır. Bu eleştirilerin çıkış noktası, genellikle Borum Dizilimi'nin doğrusal ve çok aşamalı bir yaklaşımla radikalleşme sürecini basite indirgemesine odaklanmaktadır. Ayrıca, Borum Dizilimi'nde bireylerin radikalleşmesine etki eden kişisel faktörlere yeterince yer verilmediği yönünde eleştirilerin yanı sıra, bu modelin bilimsel temelinin de zayıf olduğu yönünde eleştiriler de bulunmaktadır (Silke, Frumkin ve Morrison, 2023, s.1-20).

Model: Wiktorowicz'in Aşırılıkçı Gruplara Katılma Teorisi

Wiktorowicz, Al-Muhajiroun hareketi mensupları üzerinde etnik kökene dayalı olarak yapılan bir vaka çalışmasından hareketle spesifik bir radikalleşme rotası çizmektedir. Birleřik Krallık'ta yerleşik Al-Muhajiroun, dünya genelinde İslami devrimi savunan, sınır ařan bir örgüttür ve İngiltere dahil Müslümanların yaşadığı tüm coğrafyalarda İslam devleti kurmak amacıyla askeri darbelerden faydalanmayı öngören resmi yaklaşımıyla tanınmaktadır (Connor, 2005, s.120-123). Wiktorowicz, kendi tanımında, “radikalleşme” terimini hiçbir zaman kullanmaz; bunun yerine, bir kimsenin İslami aşırılık yanlısı bir gruba katılmasına yol ačan dört süreçten bahseder. Bu dört süreç bilişsel açılım, dini arayış, genel çerçeveye uygun hareket etme ve sosyalleşme olarak adlandırılmıştır (2004, s.1).

Birinci sırada yer alan “bilişsel açılım” çoğunlukla yaşanan kişisel bir kriz sonucu deneyimlenmektedir; buna göre kişi, kriz öncesinde muhtemelen dikkate almayacağı fikirlere kriz nedeniyle daha açık hale gelmektedir. Bu kriz, kişinin hayatının herhangi bir alanında yaşanan olaylarca tetiklenebilir. Örneğin işini kaybetmek, ayrımcılığa uğramak, bir alanda mağdur olmak bu tür krizler arasında yer alabilmektedir. Wiktorowicz'e göre, krizin İslami aşırılık yanlısı bir gruba mensup bir kimse ile yapılan konuşmalar ile de hızlanması mümkündür (2004, s.7-8).

İkinci sırada yer alan “dini arayış”, kişinin birinci aşamada filizlenen yeni fikirleri kabullenmeye açık oluş hali olarak artık dine yönelmesidir. Bu dini arayış ve yeni fikirlere açık oluş hali kişiyi, İslami aşırılıkçı gruplarca savunulan dünya görüşlerini dikkate almaya müsait hale getirmektedir (Wiktorowicz, 2004, s.8). Bu dünya görüşünü tartışıp inceleyen şahıs üçüncü aşamaya ulaşmaktadır. Bu aşama “çerçeveye uygun hareket etme” olarak sınıflandırılmaktadır.

Buna göre şahıs, grubun dünya görüşünün kendisiyle örtüştüğünü düşünür. Bunun yaşanabilmesi için radikalleşen şahsın, radikal İslami dünya görüşünü savunan kişilerin dini uzmanlığına belli oranda saygı/itaat gösteriyor olması gerekmektedir (King ve Taylor, 2011, s.605).

Son aşama olan “sosyalleşme ve katılım” aşamasında kişi gruba resmen katılır, ideolojisini kabul eder ve grup kimliğini benimsemektedir. İdeoloji ve grup kimliği, hareketin diğer mensuplarıyla yaşanan etkileşimler üzerinden sürdürülür, eşzamanlı olarak ana akım toplumdaki uzaklaşır. Bu aşamada grup ideolojisi artık içselleşmiştir ve bireyin kimliği yeniden düzenlenip oluşturulmuştur. Yüz yüze etkileşimler daha etkili olsa da sosyalleşme internet (örn. Özel sohbet odaları) üzerinden de gerçekleşebilmektedir (King ve Taylor, 2011, s.604-606).

Bunun yanı sıra, literatüre bakıldığında, Wiktorowicz’in kurgulamış olduğu radikalleşme modeli, İslam dinini temel alan bir radikalleşme teorisine odaklanması açısından eleştirilmektedir (Schmidt, 2013, s.22-35). Dolayısıyla, Wiktorowicz’in, Aşırılıkçı Gruplara Katılma Teorisi’nde radikalleşmeyi sadece İslam dini ile özdeşleştirerek izah etmeye çalışması ve bu doğrultuda radikalleşmenin ideolojik ve seküler boyutlarını ihmal etmesi de ayrıca eleştirilmektedir.

Model: Moghaddam’ın Terörizme Uzanan Merdiven Yaklaşımı

Moghaddam radikalleşme sürecini tanımlamak için merdiven benzetmesini kullanmaktadır. Merdivenin altı aşamasının ya da basamağının her birinde, spesifik faktörler bireyi daha fazla radikalleştirme potansiyeli taşımaktadır (2005, s.161-162). Bu çerçevede, Moghaddam’ın modeli bir karar şemasına benzetilebilir. Bireyin her bir aşamada karşılaştığı faktörlere verdiği tepkiler bireyi bir sonraki aşamaya taşıyabilir veya taşıyamaz. Bu süreç sonunda birey terörü meşrulaştırabilmektedir (King ve Taylor, 2011, s.606).

Merdivenin en alt basamağında Moghaddam, radikalleşmeye uzanan yolda karşılaşılan ilk faktör olarak yoksunluk hissine işaret etmektedir. Her zaman nesnel şartlara bağlı olmasa da bu hisler, gruplar arası durumların öznel bir şekilde yorumlanması sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Kendi grubunu diğer gruplarla kıyaslayan ve kendi grubunun görece yoksun olduğu algısına kapılan şahısların merdivenin bir üst basamağına çıkması olasıdır (2005, s.162).

Gruba dayalı yoksunluk hissi yaşayan kişiler gruplarının statüsünü iyileştirmeye güdülenmektedir. Adaletsiz muamele olarak algıladıkları durumla mücadele etmeyi seçen alt-grup böylece, kendisini Moghaddam'ın merdiveninin ilk basamağında bulmaktadır. Bu aşamada kişilerin kendi gruplarının düşük statüsü konusunda atmaya karar verdikleri adımı etkileyen iki toplumsal faktör bulunmaktadır. Bu faktörler toplumsal hareketlilik ve usul adaletidir (2005, s.163).

Toplumsal hiyerarşiyi yukarı taşımaya yarayan meşru imkanların olduğu durumlarda kişilerin radikal eyleme başvurma olasılığı daha düşük olmaktadır. Ayrıca, liberal demokrasilerde olduğu gibi karar alma mekanizmasının adil olduğunun düşünüldüğü durumlarda (karar alma sürecine katılım imkânı) radikal eylemlere yönelme ihtimali azalmaktadır. Olumsuz statülerini düzeltebilmeleri için toplumsal hareketliliğin veya usul adaletinin olmadığı hallerde duyulan hoşnutsuzluk insanları bir sonraki basamağa yöneltecektir (Moghaddam, 2005, s.163-164).

İkinci basamakta, hoşnutsuzluğun yönlendirileceği bir hedef belirlenmektedir. Burada, adaletsizliğe neden olan asıl sebepler üzerinde durmak yerine saldırgan tutumun odak noktasına başka bir hedef konulmaktadır. Batı, özellikle de ABD, grubun yaşadığı yoksunluğun sorumlusu olarak suçlanmaktadır. Saldırganlıklarının odak noktasını değiştirerek başka hedeflere yöneltmiş olan kimileri adaletsizlikle mücadele etmek için radikal seçenekleri değerlendirmeye başlayabilmektedir (Moghaddam, 2005, s.164). Bu kişiler merdivenin üçüncü basamağına çıkmış olur. Bu noktaya kadar gelmiş olan kişiler genellikle genç erkekler olmaktadır; bunlar, kendileriyle aynı kafa yapısına sahip diğerleriyle birlikte, terörizme haklı gerekçeler bulmaya başlamaktadır. Birlikte, küskünlüklerini paylaşarak bağ kurma ihtiyaçlarını karşılayan bu kişiler birbirini de radikalleştirir ve bu şekilde grup yavaş yavaş diğerlerinden ayrılarak yalnızlaşır. Bu aşamadaki kişiler kendileri ile dış düşmanlar arasındaki farkları olabildiğince büyütürler. Bu farklılaştırma, onların insana özgü kısıtlayıcı mekanizmaları, yani türlerin birbirini öldürmesini sınırlandırmak amacıyla kuşaktan kuşağa aktarılan evrimsel engel mekanizmasını, bir kenara bırakmalarına imkân tanımaktadır (Moghaddam, 2005, s.165).

Radikalleşme yolunda ilerlemeye devam edenler dördüncü basamağa ulaşmıştır; bu noktada bir terör örgütüne resmen katılım gerçekleşir. Bu grupta, keskin çizgilerle belirlenmiş koşulsuz düşünme vardır; “biz-onlar”, “iyi-kötü” zihin yapısı pekişir. Bu aşamada birey, terör grubu içinde para toplama sorumlusu, eleman angaje sorumlusu, bomba yapımı sorumlusu gibi spesifik bir rol üstlenir (Moghaddam, 2005, s.165-166). Beşinci ve son basamağa ulaşanlar terör

eylemi düzenlemeye istekli olanlardır. Bu son aşamada, uyum gösterme ve itaat, uygulayacağı şiddetin yolunu açan psikolojik motivasyonlardır (Moghaddam, 2005, s.166).

Öte yandan, Moghaddam'ın geliştirdiği terörizme uzanan merdiven modeli, Beelmann (2020) tarafından verilerin doğruluğu açısından eleştirilmiştir. Beelmann'a göre, modelin doğruluğunun ispatlanmasına yönelik yapılan ampirik çalışmalardaki değerlendirmeler, bu modeldeki radikalleşmeye yol açan bireysel etkenler için güçlü kanıtlar olsa da radikalleşme aşamaları arasındaki geçişleri doğrulayan hiçbir kanıt bulunmamaktadır (2020, s.3-5).

Model: New York Polis Departmanı'nın Radikalleşme Modeli

New York Polis Departmanı (NYPD) İstihbarat Birimi kıdemli istihbarat analistleri Silber ve Bhatt, dört aşamalı bir radikalleşme modeli öngörmektedir. Modellerini geliştirmek amacıyla Silber ve Bhatt, Kuzey Amerika ve Batı Avrupa'da yaşadığı ülkede radikalleşmiş teröristlere dair beş dikkat çekici vakayı incelemiştir. Bu model daha sonra, Amerika'da yetişmiş şahısların dahil olduğu üç terör vakası ile New York'ta yerleşik aşırıcılıklardan oluşan iki gruba uygulanmıştır. Silber ve Bhatt vakaların tamamında, dört aşamanın dördünün de gözlemlendiği tutarlı bir radikalleşme yörüngesine bağlı kalındığını rapor etmiştir (2007, s.5-13).

Bu modelin önerdiği ilk aşama “radikalleşme öncesinde” kişinin radikalleşme sürecine girmeden önceki dünyasına atıfta bulunmaktadır. Radikalleşme riskiyle karşı karşıya olanlara dair belli bir psikolojik profil olmamasına karşın Silber ve Bhatt birkaç ortak özelliğe işaret etmektedir. Radikalleşmiş şahıslar, erkek egemen toplumlarda orta sınıfa mensup ailelerden gelen genç müslüman erkeklerden çıkmaktadır. Bunlar, çoğunlukla eğitim görmüş, ikinci veya üçüncü kuşak göçmen olan veya yakın tarihte din değiştiren ve büyük olasılıkla suç geçmişi bulunmayan kimselerdir. Bu kişiler çoğunlukla radikal olarak görünmeyen, hatta dindar müslüman olarak bile nitelenmeyen kimselerdir (2007, s.22-29).

“Kendine kimlik oluşturma” olarak tanımlanan ikinci aşama, radikalleşmeye yatkın özellikler taşıyanlar için radikalleşme sürecinin başladığı aşamadır. Bu aşamada kilit unsur, kişinin kişisel bir kriz karşısında İslam'a yönelme noktasına gelmesidir. Bu kriz, işini kaybetmek gibi spesifik bir olay olabileceği gibi ayrımcılığa uğramak ya da kimlik krizi yaşamak gibi süregelen bir durumun sonucu da olabilir. Kriz, kişinin daha önce sahip olduğu inançlarını sorgulamasına sebep olur ve krizin yönetilmesi amacıyla İslam'a başvurulur. Dinin keşfedilmesi sürecinde

kaçınılmaz bir şekilde, internette kolayca erişilebilir halde bulunan ve Batının müslüman topraklarda uyguladığı şiddete dair medyada çıkan haberlerle şişirilen İslam'ın radikal yorumlarına (Militan Selefî ideoloji gibi) maruz kalmaktadır. Yeni bir kimlik oluşturulurken kişi kendisi gibi düşünen başkalarını aramaya başlar ve diğerleriyle bir araya geldiğinde, grup daha dindar ve daha aşırılıkçı bir hale gelmektedir (Silber ve Bhatt, 2007, s.30-35).

Üçüncü aşama olan “ideolojik beyin yıkama” aşamasında kişi “Militan” “Selefî” dünya görüşünü bütünüyle kabul eder ve İslami olmayan her şeye karşı uygulanacak şiddete göz yummaktadır. Giderek artan dindarlıkları siyasi bir çizgiye kayar ve yaşanan tüm olaylar Batı'nın İslam'a karşı yürüttüğü savaşın birer kanıtı olarak değerlendirilmektedir. Bu düşünceden hareketle kişi, kendi kişisel çıkarlarına hizmet eden bireysel amaçlarından uzaklaşarak bireysel olmayan amaçlara yoğunlaşır ve odak noktasına Müslümanların korunması veya intikamlarının alınması hedeflerini yerleştirmektedir. Bu aşamadaki kişiler çoğunlukla camiye gitmeyi bırakır ve aynı kafa yapısındaki şahıslarla birlikte radikal gündemleri olan özel görüşmeler yapmaktadır (Silber ve Bhatt, 2007, s.36-42).

Son aşama olan “militana dönüşme” noktasına ulaşıldığında kişiler kendilerini “kutsal savaşçı ya da mücahit” ilan ederek kendilerini “şiddete dayalı cihada” adamaktadır. Bu kişiler yurtdışındaki eğitim kamplarında paramiliter eğitim alma arayışına girmektedir. Ya da radikalleşmiş gruplar, bizzat ülke içinde eğitim faaliyetleri organize edebilmektedir. Son olarak, bir terör saldırısı planlanır ve gruplar, muhtemel hedefler, tarih, zaman, saldırı yöntemi gibi uygulamaya yönelik konuları görüşmek üzere gizlice bir araya gelmektedir. Grup üyeleri her birinin üstleneceği rolleri belirler, muhtemel hedeflere ilişkin keşif yapar ve malzeme temin eder (Silber ve Bhatt, 2007, s. 43-53).

Alanyazın incelendiğinde, Silber ve Bhatt'ın NYPD adına geliştirdiği radikalleşme modeline getirilen eleştirilerin odağı, NYPD Radikalleşme Modelinin genellikle ABD'de yaşayan Müslüman azınlıklar üzerinden radikalleşmeyi ele almasının genel durumu yansıtmadığı yönündedir. Akbar'a göre bu model etnik ve dini profillemeye dayalıdır ve söz konusu model ABD'deki Müslüman azınlığa karşı önyargı ile oluşturularak, radikalleşme süreçleri ayrımcılık üzerine inşa edilmiştir (2013, s.830-845).

Model: Sageman'ın Dörtlü Yaklaşımı

Birbiri ardına meydana gelen aşamalardan oluşan diğer modellerin aksine Sageman, radikalleşmenin dört faktörün kendi arasında etkileşime girmesi sonucu oluştuğu fikrini ileri sürmektedir. Bu faktörlerin dördü bilişsel olarak değerlendirilebilecekken dördüncüsü durumsal bir faktördür (2008, s.224-231).

Radikalleşmeye yol açan bilişsel faktörlerden biri manevi öfke hissidir. Bu his, olayları manevi düzlemde yaşanan ihlaller olarak algılamamanın bir sonucudur. Irak'ın işgali karşısında verilen tepkiler buna verilebilecek spesifik bir örnektir. Bu örnekten hareketle istihbarat servisleri bu olayın şiddet yanlısı “İslami aşırılıkçılar/radikalleşme” açısından en temel eleman angaje aracı haline geldiği sonucuna varmıştır. Bir diğer bilişsel faktör ise dünyayı yorumlamak için kullanılan çerçevedir. Çağdaş “İslamcı aşırılıkçılar/radikalleşme” spesifik olarak, “Batının İslam'ı hedef alan bir savaş yürüttüğü” çerçevesini kullanmaktadır.

“Batılı ülkelerin İslam'a karşı koymak amacıyla birleşik bir strateji geliştirmiş olduğu” düşüncesi, güvenlik ve istihbarat servislerince kabul görmüştür ve “tek söylem” olarak nitelendirilmiştir. Sageman'ın dikkat çektiği üçüncü bilişsel faktör ise kişisel deneyimlerin yarattığı etkilerdir. Bu deneyimler, ayrımcılığa uğrama veya işsizlik gibi kişisel manevi ihlallerdir. Bu üç bilişsel faktör kolayca birbirini pekiştirebilmektedir. Kişisel tecrübeler, manevi öfkeye sebep olarak diğer insanların ayrımcılığa uğraması karşısında kişiyi hassaslaştırabilmektedir. Tüm bunlar zincirleme olarak İslam'ı hedef alan, komploya dayalı küresel bir saldırı algısını güçlendirebilmektedir (King ve Taylor, 2011, s.608).

Bu bilişsel faktörlere ek olarak Sageman, aynı düşünce yapısına sahip insanlar arasındaki etkileşimlerin radikalleşmenin oluşması için kritik önem taşıdığını vurgulamaktadır. “İltisak ağları üzerinden harekete geçme” olarak tanımlanan bu son faktör ise kişilerin kendi fikirlerinin ve olaylara dair yorumlarının diğer radikalleşmiş kişilerle birlikte tasdik ve teyit edilmesini içermektedir. Bu dört faktörü anlayabilmek için Sageman'ın ‘El Kaide’den etkilenen terörizm dalgasının hiyerarşik bir örgüt tarafından yönlendirilen tutarlı bir strateji olarak değil sosyal bir hareket olarak değerlendirilmesi gerektiği’ görüşünün göz önüne alınmasını gerektirmektedir. Harekete geçme eyleminin, fiziksel düzlemde yer alabileceği gibi internet gibi sanal ortamlar üzerinden de gerçekleşebileceği unutulmamalıdır (King ve Taylor, 2011, s.608).

Sageman'ın Dörtlü Yaklaşım Modeline yapılan eleştiriler, söz konusu modelde bireyin radikalleşmesine yol açan ideolojik faktörlerin yeterince ele alınmamasına odaklanmaktadır. Bu doğrultuda, Sageman'ın dörtlü yaklaşımında radikalleşmenin ideolojik motivasyonları ve radikal düşüncelerin temeline daha az odaklanıldığı söylenebilir. Bunun yanı sıra, Sageman'ın dörtlü yaklaşımı üzerine bir diğer eleştiri ise söz konusu yaklaşımda veriye dayalı değerlendirmelerin sınırlı olmasıdır (Qureshi, 2017, s.373-375).

Sonuç

Radikalleşme kendine has unsurları içerisinde barındıran süreçlerden meydana gelmektedir. Bireylerin ve grupların radikalleşmesinin bilinçli bir tercihle gerçekleştiği düşünülmektedir. Şiddete varan radikalleşmeye neden olan en belirleyici unsurlar arasında bireylerin bilinçli tercihlerinin yer aldığı değerlendirilmektedir. Bununla birlikte, radikalleşmede siyasal, toplumsal veya ekonomik yapılara yönelik değişimin gerçekleşmesi etrafında şekillenen fikirler ve fikri kabuller bulunmaktadır.

Öte yandan, radikalleşme kavramının üzerinde uzlaşmaya varılmış bir tanımı bulunmamaktadır. Radikalleşme şiddet, ideoloji ve terörizm kavramları ile ilişkilendirilmektedir. Söz konusu yaklaşımlarda radikalleşmenin doğrudan terörizm ile özdeşleştirilmesi doğru değildir. Ayrıca, her radikalleşme sürecinin terörizm sonucu doğurmadığı gerçeği de göz önünde bulundurulmalıdır. Salt güvenlikçi bir bakış açısıyla yapılan tanımların ise radikalleşme kavramının çok yönlülüğü karşısında eksik kalacağı düşünülmektedir.

Radikalleşmeyi psikolojik, sosyolojik, ekonomik ve siyasal bakış açıları ile ele alan yaklaşımlar öne çıkmaktadır. Söz konusu yaklaşımlar, aynı toplumsal yapı içerisinde bazı bireylerin radikalleşerek şiddete bulaşırken, diğerlerinin radikalleşmemesinin altında yatan temel nedenlerin değerlendirilmesi ve bir sonuca varılmasına imkân tanımaktadır. Bu bağlamda, tüm radikallerin şiddet yanlısı olduğu varsayımı ciddi bir yanılgıdır. Radikallerin toptancı bir yaklaşımla sınıflandırılması doğru değildir. Her şiddet uygulayanın aynı zamanda radikal olması her radikalın de şiddet veya terör yanlısı olduğu sonucunu doğurmamaktadır.

Radikalleşme, bireylerin, grupların veya toplumların içerisinde bulunmuş oldukları sosyo-ekonomik, politik ve sosyolojik durumlara karşı hissedilen yoksunluk, hoşnutsuzluk, eksiklik,

aidiyet/kopuş, değişim ve dönüşüm isteği ile başlayabilmektedir. Şiddete varan radikalleşme ise değişim ve dönüşüm ile yer edinme isteği, radikalleşme modellerinde öne çıkan etkenler arasında yer almaktadır. Radikalleşmeyi ele alan yaklaşımlarda oluşturulan modellerde radikalleştirme süreçlerinin, doğrusal/doğrusal olmayan, aşamalı, yeni gelişen olarak sınıflandırıldığı görülmektedir. Bu makalede ele alınan radikalleşme modelleri, radikalleşmeyi genellikle doğrusal bir düzlem içerisinde ele almaktadır. Makalede değinildiği üzere, söz konusu modellere getirilen eleştiriler doğrultusunda, radikalleşme süreçleri belli bir zümre, grup, etnisite veya ön kabuller üzerinden değerlendirilmemelidir. Radikalleşmenin doğrusal ve sıralı süreçler içerisinde gelişeceği ön kabulü ile hareket edilmesi konunun tam anlamıyla kavranması ve açıklanmasını zorlaştırmaktadır. Bu doğrultuda, takip eden çalışmalarda, konunun nicel yöntemler kullanılarak araştırılması, radikalleşme süreç ve modellerinin geliştirilmesine katkıda bulunacağı düşünölmektedir.

Kaynakça

Akbar, A. (2013), "Policing radicalization", UC Irvine Law Review, Vol.3, No.4, s.810-882.

Barlett, J., Miller, C. (2021), "The Edge of Violence: Towards Telling the Difference Between Violent and Non-Violent Radicalization", Terrorism and Political Violence, Vol.24, No.1, s.1-21.

Beelmann, A. (2020), "A Social developmental model of radicalization: A systematic integration of existing theories and empirical research", International Journal of Conflict and Violence, Vol.14, No.1, s.1-14.

Benevento, A. (2021), "The Necessity to Recognize Processes of Radicalization from a Socio-cultural Perspective", Integrative Psychological and Behavioral Science, s.1-17.

Borum, R. (2003), "Understanding the Terrorist Mindset", FBI Law Enforcement Bulletin, s.7-10.

Borum, R. (2011), "Radicalization into Violent Extremism: Review of Social Science Theories", Journal of Strategic Security, Vol.4, No.4, s.7-36.

Çelik, O. (2015), “Dini İstismar Eden Terör Örgütlerinin Radikalleşme Süreçleri”, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt.2, Sayı.22, s.99-122.

Connor, K. (2005), “‘İslamism’ in the West? The Life-Span of the AL-Muhajiroun in the United Kingdom”, Journal of Muslim Minority Affairs, Vol.25, No.1, s.117-133.

Doosje, B., Moghaddam, F. M., Kruglanski, A. W., Wolf, A., Mann, L., Feddes, A. F. (2016), “Terrorism, Radicalization and De-radicalization”, Current Opinion in Psychology, Vol.11, s.79-84.

Güven, M. (2022), “Radikalleşme Süreçleri PKK Örneği”, Terrörizm ve Radikalleşme Araştırmaları Dergisi, Vol. 1, No. 1, s. 130-152.

Heywood, A. (2013), “Siyasi İdeolojiler: Bir Giriş”, (çev. Ahmet Kemal Bayram vd.), Adres Yayınları, Ankara.

Horgan, J. Braddock, K. (2010), “Rehabilitating the terrorist?: Challenges in assessing the effectiveness of de-radicalization programs”, Terrorism and Political Violence, Vol.22, No.2, s. 267-291.

Hung, B. W. K., Jayasumana, A. P., Bandara, V. W. (2018), “Insight: A System to Detect Violent Extremist Radicalization Trajectories in Dynamic Graphs”, Elsevier: Data and Knowledge Engineering, Vol/ No.11, s.52-70.

Knefel, J. (2013), “Everything You’ve Been Told About Radicalization is Wrong”, Vol/No. 6, Rolling Stone Politics.

King, M., Taylor, D. M. (2011), “The Radicalization of Homegrown Jihadists: A Review of Theoretical Models and Social Psychological Evidence”, Terrorism and Political Violence, Vol.23, No.4, s.602-622.

Kurum, M., Avcı, E. (2018), “Radikalizm ve Aşırıçılıktan Terörizme: Siyasal şiddetin Araçsallaştırılması”, Güvenlik Stratejileri Dergisi, Cilt.14, Sayı.28, s.37-90.

McCauley, C. Moskalkenko, S. (2008), “Mechanism of Political Radicalization: Pathways Towards Terrorism”, Terrorism and Political Violence, Vol.20, No.3, s.415-433.

Moghaddam, M. F. (2005), "The Staircase to terrorism: A Psychological Exploration", *American Psychologist*, Vol.60, No.2, s.161-169.

Sageman, M. (2008), "A Strategy for Fighting International Islamist Terrorists", *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, Vol.618, No.1, s.223-231.

Silber, M. D., Bhatt, A. (2007), "Radicalization in the West: The Homegrown Threat", Network Police Department (NYPD) Intelligence Division.

Patel, F., Koushik, M. (2017), "Countering Violent Extremism", Brennan Center for Justice at NYU School of Law, ABD.

Qureshi, A. (2017), "An epistemic break from "expertise" misunderstanding terrorism by Marc Sageman", *Critical Studies on Terrorism*, Vol.10, No.2, s.373-375.

Roy, O. (2016), "The Islamization of Radicalism", Rosa Luxemburg Stiftung, <http://www.rosaluxna.org/wp-content/uploads/2016/6Newsletter-oliver-roy-ENG-26-01-16.pdf> (Erişim tarihi: 13.01.2022).

Stephens, W., Sieckelink S. (2021), "Resilience's to Radicalization: Four Key Perspectives", Elsevier: *International Journal of Law, Crime and Justice*, Vol/No.66, s.1-14.

Schmid, A.P. (2013), "Radicalization, De-Radicalization, Counter-Radicalization: A Conceptual Discussion and Literature Review", *The International Centre for Counter-Terrorism (ICCT) Research Paper*, The Hague, Vol.97, No.1, s. 23-35.

Silke, A., Frumkin, L. A., Morrison, J. F. (2023), "Contemplating a research agenda for terrorism studies", *A Research agenda for terrorism studies*, s. 1-20.

Wiktorowicz, Q. (2004), "Joining the Cause: Al-Muhajiroun and Radical Islam" paper presented at the Roots of Islamic Radicalism Conference Yale University, s.1-29.

Yoldaş, Y. Doğaner, M. (2023), "DAEŞ Terör Örgütünün Dini İdeolojik Alt Yapısı ve Örgütsel Üyelik Stratejileri", *Türkiye Siyaset Bilimi Dergisi*, Vol.6, No.1, s. 47-64.

ANASAM

ANADOLU

STRATEJİ DERGİSİ

Journal of Anadolu Strategy

Stratejik Planlarda Kadınlar: Büyükşehir Belediyelerinin 2020-2024 Stratejik Planlarında Toplumsal Cinsiyet Eşitliğinin İzini Sürmek
Women in Strategic Plans: Monitoring of Gender Equality in Strategic Plans of Metropolitan Municipalities

Ayşe KAŞIKIRIK*

Başvuru Tarihi: 17.05.2023

Kabul Tarihi: 05.06.2023

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Özet

Toplumsal cinsiyet, toplumun kadınlar ve erkeklere yüklediği sorumluluklar, roller ve beklentilerdir. Toplumdan topluma ve dönemden döneme değişiklik gösterebilir. Toplumsal cinsiyet eşitsizliği toplumun tüm alanlarına, kurumlarına ve kuruluşlarına sirayet etmiştir. Belediyeler insanların gündelik yaşam pratiklerine en yakın kurumlar olarak, toplumsal cinsiyet eşitliğinin yerel düzeyde sağlanması noktasında, politika belirleyici kuruluşların öncülerindedir. Bu çalışmada, Türkiye'deki 30 büyükşehir belediyesinin 2020-2024 stratejik planları toplumsal cinsiyet eşitliği perspektifinden incelenmiş ve mevcut durum karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Stratejik plan, toplumsal cinsiyet eşitliği, yerel yönetim, büyükşehir belediyeleri.

Abstract

Gender is the responsibilities, roles and expectations that society imposes on women and men. It may vary from society to society and from period to period. Gender inequality has spread to all areas, institutions and organizations of society. Municipalities, as the closest institutions to people's daily life practices, are among the pioneers of policy-making institutions in terms of ensuring gender equality at the local level. In this study, the 2020-2024 strategic plans of 30 metropolitan

* Doktorant, İstanbul Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, aysekasikirik@yahoo.com, ORCID: 0000-0003-0624-1107.

municipalities in Turkey were examined from the perspective of gender equality and the current situation was evaluated comparatively.

Keywords: Strategic plan, gender equality, local governments, metropolitan municipalities.

Giriş

Yerel yönetimlerin politikaları ve hizmetleri, tüm vatandaşların gündelik yaşam pratikleri ile doğrudan ilişkilidir. Yerel yönetimler, bir kentte yaşayan insanların mahalli müşterek ihtiyaçlarını katılımcı bir yöntemle tespit etmek ve çözmekle sorumludur. Eşitlikçi, kapsayıcı, adil, toplumsal gelişimi destekleyen politikalar doğrultusunda toplumsal cinsiyet eşitliğine duyarlı bir bakış açısıyla yönetilen kentler ve yaşam alanları, kadın vatandaşların yaşam kalitelerinin yükseltilmesine öncülük eder. Kadınlar, geleneksel toplumsal cinsiyet rollerinden dolayı üstlendikleri farklı sorumlulukları yerine getirebilmek için erkeklerden farklı kentsel hizmetlere ihtiyaç duymaktadır. Bu nedenle, yerel yönetimler uyguladıkları politikalar ve sundukları hizmetler aracılığıyla toplumsal cinsiyet eşitliğinin azaltılmasına katkıda bulunabilecekleri gibi mevcuttaki bu eşitsizliği derinleştirerek kaynağı da olabilirler. Belediyelerin toplumsal cinsiyete duyarlı politikalar geliştirmesi ve hizmetler sunması, daha fazla kaynak ayırmadan, mevcut imkanlar doğrultusunda bu yöndeki zihniyet değişikliğiyle de mümkün olabilir. Dolayısıyla, yerel yönetimlerin toplumsal cinsiyet eşitliği perspektifi eşitliğin ve kapsayıcılığın sağlanması açısından kritik düzeyde önemlidir (Kaşıkırık ve İzci, 2019:12).

Türkiye'den de bazı belediyelerin imzacısı olduğu (TBB, 2023), Avrupa Belediyeler ve Bölgeler Konseyi (CEMR) tarafından kaleme alınan ve imzaya açılan Avrupa Yerel Yaşamda Kadın-Erkek Eşitliği Şartı (2006), belediyelerin işleyiş ve politikalarında toplumsal cinsiyet eşitliğine öncelik vermesi gereken konuları önemle vurgulamaktadır. Bu bağlamda, hak temelli hizmet yaklaşımının ve toplumsal cinsiyet eşitliğinin belediye politikalarında anakımlaştırılması, belediye hizmetlerinin herkes için erişilebilir ve kapsayıcı olması bakımından önemlidir.

Herkese eşit hizmet sunmak, tüm kesimlere eşit mesafede olmak ve ayrımcılık yapmamak mevcutta kadınlar aleyhine olan ve yüzyıllardır süregelen eşitsizlikleri derinleştirebilir. Çünkü, belediyelerin sundukları hizmetler cinsiyetçi bir bakış açısıyla ve çoğunlukla erkekler -karar alma mekanizmalarında kadınların eksik temsili nedeniyle- tarafından oluşturulmaktadır. Halbuki, belediyeler uyguladıkları politikalar ile insanların yaşamlarına doğrudan etki ederler. Bu nedenle,

stratejik planlamanın hazırlık sürecinden itibaren tüm aşamalar eşitlikçi bir bakış açısıyla tasarlanmalı, uygulanmalı ve gelişme alanlarının tespit edilmesi için periyodik olarak toplumsal cinsiyete duyarlı hak temelli yöntemle izlenmelidir. Çünkü, izleyemediğimiz ve ölçemediğimiz alanları iyileştiremeyiz. İnsanların gündelik yerel hayat deneyimlerine en yakın kurumlar olan belediyelerin toplumsal cinsiyete duyarlı olması öncelikli bir konudur. Bu çalışmada, Türkiye’deki 30 büyükşehir belediyesinin 2020-2024 stratejik planları toplumsal cinsiyet eşitliği perspektifiyle analiz edilmiştir.

Stratejik Planların Önemi

5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanuna göre kamu kurumları hizmetlerini istenilen düzeyde ve kalitede sunabilmek için bütçeleri ile program ve proje bazında kaynak tahsislerini; stratejik planlarına, yıllık amaç ve hedefleri ile performans göstergelerine dayandırmak zorundadırlar. Stratejik plan “Kamu idarelerinin orta ve uzun vadeli amaçlarını, temel ilke ve politikalarını, hedef ve önceliklerini, performans ölçütlerini, bunlara ulaşmak için izlenecek yöntemler ile kaynak dağılımlarını içeren plan” olarak tanımlanmaktadır.

Belediyeler için Stratejik Plan Hazırlama Rehberi (T.C Cumhurbaşkanlığı, 2019)’ne göre belediyelerde stratejik planlama;

- “Hemşehrilerin yaşam koşullarını etkileyen ve etkilemesi muhtemel durumların belirlenmesi”
- “Şehrin gelecek dönemde ulaşmak istediği konum konusunda ortak bir anlayış ve geniş bir mutabakat sağlanması”
- “Bu konuma kavuşmak için belediyenin kaynaklarını etkin bir şekilde kullanma yollarını arayarak ne yapması ve nasıl bir kurum olması gerektiğinin çerçevesini çizen sistematik bir süreçtir”

5393 Sayılı Belediye Kanunu’na göre belediye başkanı, mahallî idareler genel seçimlerinden itibaren altı ay içinde; kalkınma plânı ve programı ile varsa bölge plânına uygun olarak stratejik plân ve ilgili olduğu yıl başından önce de yıllık performans programı hazırlayıp belediye meclisine sunar. Stratejik plân, varsa üniversiteler ve meslek odaları ile konuyla ilgili sivil toplum örgütlerinin görüşleri alınarak hazırlanır ve belediye meclisi tarafından kabul edildikten sonra yürürlüğe girer.

Nüfusu 50.000'in altında olan belediyelerde stratejik plân yapılması zorunlu değildir. Stratejik plân ve performans programı bütçenin hazırlanmasına esas teşkil eder ve belediye meclisinde bütçeden önce görüşülerek kabul edilir.

Büyükşehir belediyesinde hizmetlerin yürütülmesi belediye başkanı adına onun direktifi ve sorumluluğu altında mevzuat hükümlerine, belediyenin amaç ve politikalarına, stratejik plânına ve yıllık programlarına uygun olarak genel sekreter ve yardımcıları tarafından sağlanır. Aynı zamanda, Büyükşehir Belediyesi ilçe belediyelerinin görüşlerini alarak büyükşehir belediyesinin stratejik plânını, yıllık hedeflerini, yatırım programlarını ve bunlara uygun olarak bütçesini hazırlamak zorundadır. 5216 sayılı Büyükşehir Belediye Kanunu'nun 18 inci maddesine göre belediye başkanı belediyeyi stratejik plâna uygun olarak yönetmek, belediye idaresinin kurumsal stratejilerini oluşturmak, bu stratejilere uygun olarak bütçeyi hazırlamak ve uygulamak, belediye faaliyetlerinin ve personelinin performans ölçütlerini belirlemek, izlemek ve değerlendirmek, bunlarla ilgili raporları meclise sunmak zorundadır.¹

Belediyelerde stratejik planlar aşağıda sıralanan hususlar açısından kritik öneme sahiptir:

- 5 yıllık öncelikleri belirlenir.
- Hedefler ortaya konur.
- Hedeflere ulaşmak için kaynakların nasıl kullanılacağı tespit edilir.
- Uygulanacak faaliyetler tayin edilir.
- Tüm çalışan ve paydaşları ortak amaca hizmet etme konusunda yönlendirir.

Stratejik Plan Hazırlama Sürecinde Entegre ve Kapsayıcı Eşitlik Yaklaşımı

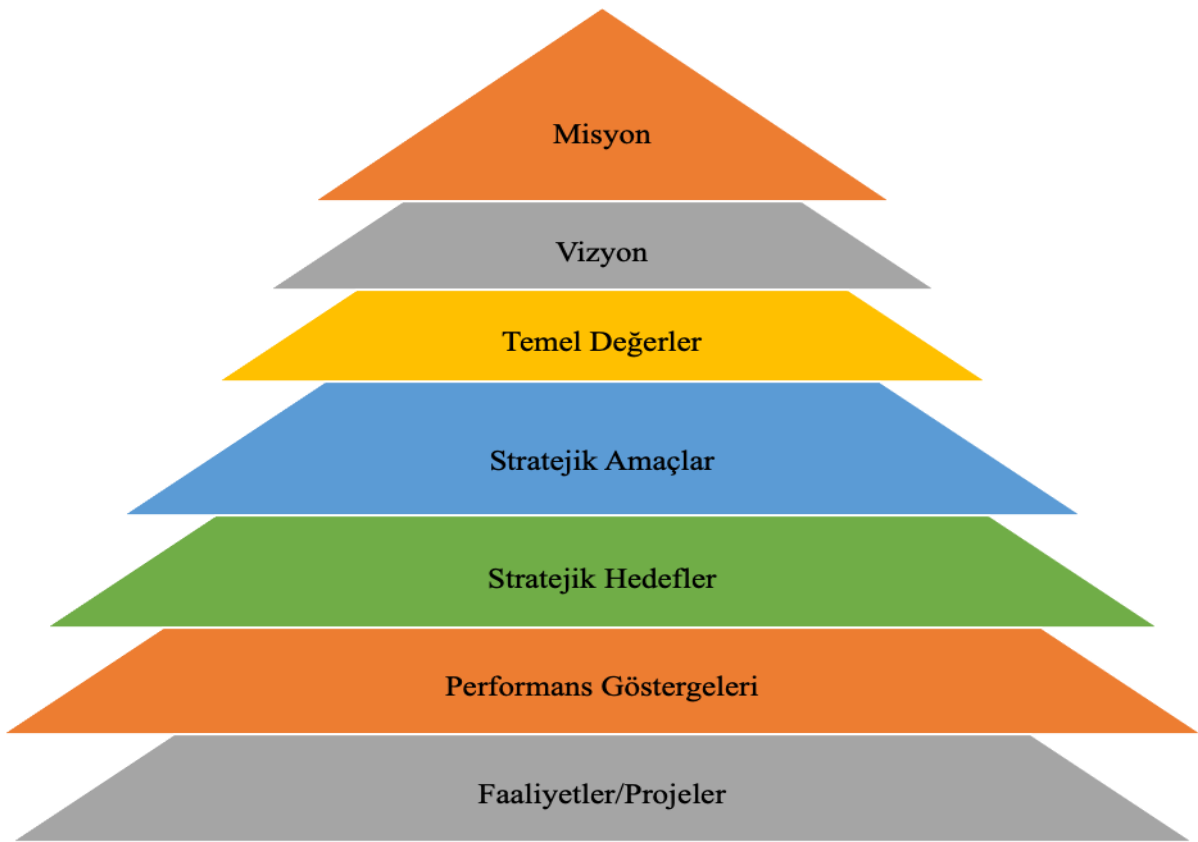
Belediyeler yerel düzeyde toplumsal cinsiyet eşitliğine yönelik politikaların oluşturulmasında öncelikli kuruluşların başında gelmektedir. Bu doğrultuda belediyenin toplumsal cinsiyete duyarlı bir yaklaşımı olmalı, bu yaklaşım ise misyon, vizyon, ilkeler ve stratejik plan hedefleri ile ilişkilendirilmelidir. Cinsiyet körlüğüne sebep olabilecek durumlardan uzak durmak için stratejik planda toplumsal cinsiyete duyarlı misyon, vizyon, amaçlar, hedefler, faaliyetler ve performans göstergeleri belirlenmelidir. Aksi durumda stratejik planlar aracılığıyla mevcutta kadınlar aleyhine

---

¹ 5216 Sayılı Büyükşehir Belediye Kanunu, <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5216.pdf>

olan eşitsizlikler derinleşebilir ve kronik hale gelebilir. Toplumsal cinsiyet eşitliği bakış açısıyla, veri temelli ve paydaş katılımını esas alarak belirlenen ihtiyaçların ve gereksinimlerin stratejik planın öncelikler listesinin üst sıralarında yer alması kritik öneme sahiptir. Ayrıca, bu hedef ve faaliyetler kadınlar ile ilgili tüm aktörleri de dikkate almalıdır (Kaşıkırık, vd., 2019:18).

Belediye stratejik planlarının farklı kız çocukları ve kadınlar için en yüksek faydayı sağlaması için veriye dayalı, katılımcı, eşitlikçi ve entegre bakış açısına uygun biçimde hazırlanmalıdır. Kapsayıcılık niteliği yüksek amaç, hedef ve faaliyetlerin belirlenmesi kadınların yaşamını doğrudan olumlu yönde etkileyecek olup, yaşam kalitelerini de yükseltecektir (Kaşıkırık, vd., 2019:20).

Şekil 1. Stratejik Yönetim Piramidi

Stratejik yönetim piramidinde yer alan kavramlar Belediyeler için Stratejik Plan Hazırlama Rehberi (2019)’nde aşağıdaki gibi tanımlanmıştır (Şekil 1):

“Misyona bir belediyenin varoluş sebebidir.”

“Vizyon belediyenin geleceğini sembolize eden genel amacdır.”

“Temel değerler, karar alıcıların belediyeyi yönetirken bağlı kalacakları inançları ve çalışma felsefesini yansıtır.”

“Stratejik amaçlar, belediyenin hizmetlerine ilişkin politikaların uygulanmasıyla elde edilecek sonuçların kavramsal ifadesidir.”

“Stratejik hedefler, amaçların gerçekleştirilmesine yönelik öngörülen çıktı ve sonuçların tanımlanmış bir zaman dilimi içerisinde nitelik ve nicelik olarak ifadesidir.”

“Performans göstergeleri, belirlenen hedeflere ne ölçüde ulaşıldığının ortaya konulmasında kullanılır.”

“Faaliyet ve projeler, hedefler ve performans göstergeleri oluşturulduktan sonra bu hedef ve performans göstergelerinin uygulama ile bağlantısını güçlendirmek üzere belirlenir.

Stratejik Planının Toplumsal Cinsiyete Duyarlılığı

Belediyelerin cinsiyetler açısından var olan mevcut eşitsiz koşullar içinde kadınların gündelik hayat pratiklerini kolaylaştıracak faaliyetler ve projeler yürüterek, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin önlenmesine katkıda bulunması son derece önemlidir. Kadınlar ve erkekler açısından farklılaşan öncelik ve ihtiyaçların yerel yönetim politikalarında yer almasında ve tüm kent ile ilgili politikaların bir bütün olarak toplumsal cinsiyet eşitliği perspektifiyle oluşturulmasında stratejik plan, performans programı, faaliyet raporu ve bütçe önemli araçlardır. Bu belgeler önemlidir çünkü, yerel yönetimlerin politikalarını ve bu politikaları nasıl uygulayacaklarını açıklamaktadır. Stratejik planlar ve performans programları doğrultusunda bütçe hazırlanmaktadır. Bütçeler, kaynakların kentte yaşayan farklı kesimlerin gereksinimlerinin dikkate alınarak adil dağılımın sağlanmasında kritik öneme sahiptir. Kaynakların ihtiyaç doğrultusunda adil dağılımı, farklı kesimlerin gereksinimlerini dikkate almayı, bu belgelerin hazırlanma sürecinde katılımcı bir yöntemin benimsenmesini gerektirir. Stratejik planların katılımcı bir yöntemle uygulanması yerel yönetimlerle ilgili kanunlarda da belirtilmektedir. Yerel yönetimlerle ilgili kanunlarda da belirtildiği gibi stratejik planların katılımcı bir yöntemle uygulanması esas alınmaktadır (KEİG, 2015:7-8).

Yerel yönetimin stratejik planının toplumsal cinsiyete duyarlılığını değerlendirmeye yönelik aşağıda yer alan sorulardan yararlanılabilir (UN Women, 2020:20):

- “Belediye yönetimi, yerel planlamaya bilgi sağlayacak şekilde toplumsal cinsiyete özgü bilgi ve verileri topluyor mu?”

- “Belediyelerde kullanılan katılım modeli nedir? Planlama sürecine kimler katılıyor? Kadınların katılım yüzdesi ve düzeyi nedir?”
- “Planlama süreçlerinde, belediyenin bütçe döngüsünün tüm aşamalarında (bütçeleme, uygulama, sürdürme, izleme ve değerlendirme) toplumsal cinsiyet eşitliği yaklaşımı yeterince dikkate alınıyor mu?”
- “Yerel birimlere ait cinsiyete göre ayrıştırılmış veriler mevcut mu? Belediye; politikalar, programlar ve hizmetlerin toplumsal cinsiyete duyarlı etki analizini yapıyor mu?”
- “Politika ve proje uygulama ve değerlendirme esnasında katılımcı bir işleyiş mevcut mu?”

TAPV (2019:28)’da yerel yönetimlerin stratejik planlarını insan hakları ve sürdürülebilir kalkınma amaçları ile ilişkilendirilmesini savunmaktadır. Bu minvalde, yukarıdaki sorulara ek olarak aşağıdaki soruları önermektedir:

- “Stratejik planda tanımlanan misyon ve vizyon içerisinde insan hakları ve küresel hedeflere atıf var mı?”
- “Stratejik plandaki durum analizinde belirtilen tespitlerde insan hakları ve küresel hedefler arasında bir ilişki kurulmuş mu?”
- “Stratejik planın yasal dayanaklar kısmında uluslararası sözleşmelere yer veriliyor mu?”
- “Stratejik planda hangi dezavantajlı gruplar tanımlanıyor?”
- “Stratejik planda toplumsal cinsiyet eşitliği üzerine stratejik hedef yer alıyor mu? Faaliyetler ve projeler var mı?”
- “Stratejik plandaki yerel yönetim hizmetlerinde kadın/erkek cinsiyetlerine göre ayrı ayrı ölçüm ve değerlendirme var mı?”
- “Stratejik planda toplumsal cinsiyet eşitliği ve farklı dezavantajlı kesimler arasında ortak kesimler var mı?”
- “Stratejik plana sivil toplum kuruluşları başta olmak üzere dış paydaşların katılımları sağlanmış mı?”
- “Stratejik planda yönetim ve katılım süreçlerinin mekanizmaları tanımlanmış mı?”

- “Stratejik planın yapım süreci hemşehri katılımına açık şekilde bilgilendirilerek mi yapılıyor?”
- “Stratejik planın izleme ve değerlendirme süreçleri açık ve şeffaf mı?”

Büyükşehir Belediyelerinin 2020-2024 Stratejik Planlarında “Toplumsal Cinsiyet Eşitliği”

6360 sayılı “On Üç İilde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Altı İlçe Kurulması ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun” ile Aydın, Balıkesir, Denizli, Hatay, Malatya, Manisa, Kahramanmaraş, Mardin, Muğla, Ordu, Tekirdağ, Trabzon, Şanlıurfa ve Van illerinde büyükşehir belediyesi kurulmuş, bu illerde mevcut il belediyeleri, büyükşehir belediyesine dönüştürülmüştür. Yeni kurulanlarla birlikte büyükşehir belediyelerimizin sayısı 30’a ulaşmıştır (Şekil 2).

Şekil 2. Türkiye’de Büyükşehir Belediyeleri (vikipedi, 2023)

Bu çalışmada 30 büyükşehir belediyesinin 2020-2024 stratejik planlarındaki misyon, vizyon, temel ilkeler, stratejik amaçlar, stratejik hedefler, performans göstergeleri, projeler ve faaliyetler toplumsal cinsiyet eşitliği perspektifiyle analiz edilmiştir. Araştırmada, Türkiye’deki 30 büyükşehir belediyesinin stratejik planlarının içerik analizi yöntemi kullanılarak incelenmesi sonucunda elde edilen bulgular aktarılmıştır.

Araştırma kapsamında sadece 7 Büyükşehir Belediyesi'nin stratejik planında "toplumsal cinsiyet" kavramının yer aldığı saptanmıştır. Bu büyükşehir belediyeleri alfabetik sırayla; Adana, Balıkesir, Erzurum, Eskişehir, İstanbul, İzmir ve Mardin'dir. Araştırmada 23 Büyükşehir Belediyesi'nin stratejik planında bir kez bile "toplumsal cinsiyet" kavramının yer almadığı tespit edilmiştir.

30 büyükşehir belediyesinin kurumsal yapılarındaki toplumsal cinsiyet eşitliğine ilişkin mevcut durum Tablo 1'de gösterilmektedir. Ardından belediyelerin stratejik planları üç tematik alanda toplumsal cinsiyet eşitliği perspektifiyle analiz edilmiştir:

- 1. Misyon, Vizyon ve Temel Değerlerinde Toplumsal Cinsiyet Eşitliği***
- 2. Stratejik Amaç, Stratejik Hedefler ve Performans Göstergelerinde Toplumsal Cinsiyet Eşitliği***
- 3. Faaliyet ve Projelerde Toplumsal Cinsiyet Eşitliği***

Tablo 1. Büyükşehir Belediyelerinin Kurumsal Yapılarındaki Eşitlik

Belediye	Belediye Başkanı Cinsiyet Dağılımı Kadın(K), Erkek (E)	Genel Sekreter Cinsiyet Dağılımı Kadın (K), Erkek (E)	Genel Sekreter Yardımcısı Cinsiyet Dağılımı Kadın (K), Erkek (E)	Personel Cinsiyet Dağılımı Kadın (K), Erkek (E)	Meclis İhtisas Komisyonu	Kurumsal Yapı Daire Başkanlığı (DB) Şube Müdürlüğü (ŞM)
Adana	E	E	2 K; 1 E	% 16 K	Kadın Erkek Eşitlik	Kadın ve Aile Hizmetleri DB
Ankara	E	E	0 K; 4 E	% 24 K	Kadın-Erkek Fırsat Eşitliği	Kadın ve Aile Hizmetleri DB
Antalya	E	K	0 K; 4 E	% 25 K	-	-
Aydın	K	E	Bilgi yok.	Bilgi yok.	Kadın, Çocuk ve Aile	Kadın ve Aile Hizmetleri DB
Balıkesir	E	E	0 K; 4 E	Bilgi yok.	Aile, Kadın ve Çocuk	Kadın ve Aile Hizmetleri ŞM
Bursa	E	E	1 K; 2 E	% 18 K	Kadın Erkek Fırsat Eşitliği	Aile, Kadın ve Çocuk Hizmetleri ŞM
Denizli	E	E	1 K; 3 E	% 23,50K	-	-

Diyarbakır	E	Bilgi yok.	Bilgi yok.	% 20 K	Bilgi yok.	Kadın ve Aile Hizmetleri DB
Erzurum	E	E	0 K; 4 E	Bilgi yok.	-	Aile ve Engelli Hizmetleri ŞM
Eskişehir	E	K	1 K; 2 E	Bilgi yok.	Toplumsal Eşitlik	Eşitlik Birimi
Gaziantep	K	E	3 K; 2 E	%19,95 K	-	Kadın Aile Eğitim ve Sosyal Hizmetler DB
Hatay	E	E	0 K; 3 E	% 21 K	-	Sosyal Hizmetler ŞB
İstanbul	E	E	2 K; 5 E	%17 K	Kadın, Aile ve Çocuk	Kadın ve Aile Hizmetleri ŞM
İzmir	E	E	1 K; 4 E	%26 K	Aile ve Çocuk	Kadın Çalışmaları ŞM
Kahramanmaraş	E	E	1 K; 1 E	% 10 K	-	Kadın ve Aile ŞM
Kayseri	E	E	0 K; 4 E	Bilgi yok.	-	-
Kocaeli	E	E	0 K; 3 E	Bilgi yok.	-	-
Konya	E	E	0 K; 3 E	Bilgi yok.	Kadın ve Aile Destek Hizmetleri	Aile ve Toplum ŞM
Malatya	E	E	0 K; 4 E	Bilgi yok.	-	Kadın, Aile ve Gençlik Hizmetleri ŞM
Manisa	E	E	1 K; 3 E	% 21,40 K	Engelliler ve Kadın Sorunları	-
Mardin	E	E	Bilgi yok.	% 7 K	-	Kadın ve Aile Hizmetleri DB

Mersin	E	E	0 K; 4 E	% 22 K	Kadın-Erkek Fırsat Eşitliği	Kadın ve Aile Hizmetleri DB
Muğla	E	E	1 K; 2 E	% 14,8 K	-	-
Ordu	E	E	Bilgi yok.	% 19 K	Kadın-Erkek Fırsat Eşitliği	-
Sakarya	E	E	0 K; 3 E	Bilgi yok.	-	Aile ve Çocuk Hizmetleri ŞM
Samsun	E	E	1 K; 2 E	% 13 K	-	Kadın, Aile ve Sosyal Hizmetler DB
Şanlıurfa	E	E	0 K; 2 E	Bilgi yok.	Kadın Erkek Eşitliği ve Aile	Kadın ve Aile Hizmetleri DB
Tekirdağ	E	E	0 K; 4 E	% 28 K	-	Aile ve Toplum Hizmetleri ŞM
Trabzon	E	E	Bilgi yok.	% 13 K	Yerel Eşitlik Komisyonu	Kadın ve Aile Hizmetleri ŞM
Van	E	E	0 K; 4 E	% 8 K	Bilgi yok.	Kadın ve Aile Hizmetleri DB

Kaynak: Belediyelerin web siteleri ve stratejik planları taranarak tarafımda hazırlanmıştır.

Tablo 1’de görüldüğü üzere, sadece iki büyükşehrin (Aydın ve Gaziantep) belediye başkanı kadındır. Genel sekreterlik pozisyonlarında da erkek egemen yapı söz konusudur, 30 büyükşehirden yalnızca ikisinin (Antalya ve Eskişehir) genel sekreteri kadındır. Belediye personelinin cinsiyet dağılımında da benzer durum devam etmektedir. Meclis ihtisas komisyonlarında ve belediye bünyesindeki kurumsal yapıda kadın, çocuk ve aile bir arada, iç içe ele alınmaktadır.

Adana Büyükşehir Belediyesi

Misyon, Vizyon ve Temel Değerlerinde Toplumsal Cinsiyet Eşitliği

Belediyenin misyonunda ve vizyonunda toplumsal cinsiyet eşitliğini esas alan bir yaklaşıma rastlanmamaktadır. Temel ilke ve değerlerinde dezavantajlı gruplar için fırsat eşitliği sağlama ve eşitlikçi yönetim yer almakta olup, sosyal belediyeçilik, katılımcı ve çoğulcu demokrasi kültürü vurgulanmaktadır.

Stratejik Amaç, Stratejik Hedefler ve Performans Göstergelerinde Toplumsal Cinsiyet Eşitliği

Performans göstergeleri tanımlanırken toplumsal cinsiyete duyarlı veri analizi oluşumuna temel teşkil edebilecek şekilde kadın ve erkek faydalanıcı ayrı ayrı verilmemiştir, hedefler için yararlanıcı kadın ve erkek sayısı (kişi/yıl) olarak gösterilmiştir.

Faaliyet ve Projelerde Toplumsal Cinsiyet Eşitliği

Hedefleri arasında “Toplumsal cinsiyet eşitliği, insan hakları, çocuk ve iletişim, anne-baba rol modelleri vb. eğitimleri düzenlemek” bulunmaktadır. Aynı zamanda, katılımcı yönetim anlayışı bağlamında “Kadınların üretime ve ekonomik yaşama katılımını kolaylaştırmak ve teşvik etmek amacı ile kadın kooperatifi kurulması” ile kadınların ortak kullanım amacına yönelik “Kadın yaşam merkezi kurulması” hedeflenmiştir.

Ankara Büyükşehir Belediyesi

Misyon, Vizyon ve Temel Değerlerinde Toplumsal Cinsiyet Eşitliği

Temel değerleri arasında “Cinsiyet Eşitliği”, “Farkındalık ve Katılımcılık”, “Tarafsızlık ve Adil Hizmet Sunumu”, “Sosyal Adalet”, “Ortak Akıl ve Paylaşımçı Yönetim”, “Vatandaş ve Paydaş Odaklılık” ve “İnsana Saygı” ilkeleri yer almaktadır.

Stratejik Amaç, Stratejik Hedefler ve Performans Göstergelerinde Toplumsal Cinsiyet Eşitliği

Stratejik hedefleri arasında “Kadın istihdamını zenginleştirmek amacıyla meslek edindirme kursları düzenlemek” yer almaktadır. Performans göstergeleri toplumsal cinsiyete duyarlılığa zemin teşkil edecek şekilde kadın ve erkek faydalanıcı/kullanıcı olarak tanımlanmamış olup, yalnızca faydalanıcı/kullanıcı kişi sayısına yer verilmiştir.

Faaliyet ve Projelerde Toplumsal Cinsiyet Eşitliği

Faaliyet ve projeleri arasında “Mevcut kooperatiflerin desteklenmesi ve yeni kadın kooperatiflerinin ve birliklerinin kurulmasının desteklenmesi” bulunmaktadır.

Antalya Büyükşehir Belediyesi

Misyon, Vizyon ve Temel Değerlerinde Toplumsal Cinsiyet Eşitliği

Vizyon, misyon ve temel değerlerinde doğrudan toplumsal cinsiyet eşitliğine rastlanmamaktadır.

Stratejik Amaç, Stratejik Hedefler ve Performans Göstergelerinde Toplumsal Cinsiyet Eşitliği

Stratejik hedeflerinden biri “Aile, kadın, çocuk ve gençliğe yönelik sosyal hizmetleri yaygınlaştırmak” olarak belirlenmiştir. Performans göstergeleri toplumsal cinsiyete duyarlılığa zemin teşkil edecek kadın ve erkek faydalanıcı/kullanıcı şeklinde tanımlanmamış olup, yalnızca hizmeti alan vatandaş sayısı şeklinde tanımlanmıştır.

Faaliyet ve Projelerde Toplumsal Cinsiyet Eşitliği

Kadınlara yönelik planlanan faaliyet ve projeler;

- Kadın Atölyesi Destek Projesi
- Kreş ve Gündüz Bakımevleri Projesi
- Kadın İstihdam Geliştirme Meslek Kurs Faaliyetleri
  - Kadın Emek Pazarı Kurulması
  - Kadın Konukevi Hizmetleri
  - Aile Eğitim ve Sosyal Hizmet Merkezi Faaliyetleri

Aydın Büyükşehir Belediyesi

Misyon, Vizyon ve Temel Değerlerinde Toplumsal Cinsiyet Eşitliği

Vizyon ve misyon tanımlamalarında doğrudan toplumsal cinsiyet eşitliğine rastlanmamaktadır. Temel değerleri arasında “Katılımcılık”, “Pozitif Ayrımcılık”, “Sosyal Belediyecilik”, “Sürdürülebilirlik” ve “Kolektif Bilinç” bulunmaktadır.

Stratejik Amaç, Stratejik Hedefler ve Performans Göstergelerinde Toplumsal Cinsiyet Eşitliği

Stratejik hedeflerinden birisi “Dezavantajlı gruplara koruyucu, eğitici ve güçlendirici sosyal hizmetler sunulması” olarak belirlenmiştir. Performans göstergeleri toplumsal cinsiyete duyarlılığa zemin teşkil edecek kadın ve erkek faydalanıcı/kullanıcı şeklinde tanımlanmamış olup, yalnızca hizmeti alan vatandaş sayısı şeklinde tanımlanmıştır.

Faaliyet ve Projelerde Toplumsal Cinsiyet Eşitliği

Dezavantajlı kişilerin tespit edilmesi, terapi merkezlerinin kurulması, kadın sığınma evi imkanının sağlanması gibi ihtiyaçlar doğrultusunda “Dezavantajlı kişilere barınma ve erişilebilir imkanların sağlanması” ile “Destekleyici sağlık hizmetlerinin verilmesi ve destekleyici sağlık hizmetlerinin sunulması” hedeflenmiştir.

Balıkesir Büyükşehir Belediyesi

Misyon, Vizyon ve Temel Değerlerinde Toplumsal Cinsiyet Eşitliği

Misyon ve vizyon ifadelerinde eşitlikçi bir bakış açısına rastlanmamaktadır. İlkeleri ve temel değerleri arasında “Adalet ve Eşitlik” ile “İnsanı Merkeze Alan Hizmet Yaklaşımı” yer almaktadır. “Toplumsal Cinsiyet Eşitliği” kavramına sadece dış paydaşlarla yapılan şehir çalıştaylarında rastlanmaktadır. İlgili bölüm şu şekildedir: “Toplumsal cinsiyet adaletinin yönetimce benimsenmesi ve kadın, çocuk ve aileyi güçlendirip, aile birliğini destekleyecek eğitim, atölye çalışmaları ve saha ziyaretleri yapacak bir birimin kurulması”.²

Stratejik Amaç, Stratejik Hedefler ve Performans Göstergelerinde Toplumsal Cinsiyet Eşitliği

Stratejik hedefleri arasında “Sağlık ve sosyal alanda yaşam kalitesinin sürdürülebilir bir şekilde gelişmesine katkı sağlamak” ve “Aile bütünlüğünün korunması, kadın istihdamının ve kadın girişimciliğinin geliştirilmesini sağlamak” yer almaktadır. Performans göstergeleri toplumsal cinsiyete duyarlılığa zemin teşkil edecek kadın ve erkek faydalanıcı/kullanıcı şeklinde tanımlanmamış olup, yalnızca hizmeti alan vatandaş sayısı şeklinde tanımlanmıştır.

Faaliyet ve Projelerde Toplumsal Cinsiyet Eşitliği

Kadının aile içinde güçlendirilmesi odağında hazırlanan stratejik planda yer alan bazı faaliyetler:

- Kadın konukevi açılması
- Aile Destek Eğitim Merkezi (ADEM) çalışmalarının (Sınav kaygısı ile ilgili ailelere eğitim, özgül öğrenme güçlüğü çeken çocukların ailelerine eğitim, anne adaylarına çocuk yetiştirme eğitimi, ergenlik dönemi ile ilgili ailelere eğitim, çocuk gelişimi hakkında ailelere eğitim vb.) yapılması.
- Balıkesir ilinde, kadın sorunları ile ilgili her konuda araştırma ve eğitim amaçlı toplantıların yapılması, gerektiğinde yerel, ulusal ve uluslararası çalışmalara iş birliği zemininde destek olunması

² Balıkesir Büyükşehir Belediyesi 2020-2024 Stratejik Planı, s.93.

- Aile içi şiddet, çocuk istismarı ve teknolojiyi yanlış kullanma konularında il düzeyinde çalıştaylar düzenlenmesi
- Evlilik öncesi eğitim programları düzenlenmesi
- Aile bütünlüğünü korumak adına çalışmalar yapılması
- Kadın kooperatifi kurulması veya kurulmasına destek olunması
- Meslek edindirme kursları düzenlenmesi
- Kadın ve aile sorunları ile ilgili sağlık, eğitim, kültür, çalışma ve sosyal güvenlik başta olmak üzere, ihtiyaç bulunan alanlarda kadınların ilerlemesini sağlayacak çalışmalar düzenlenmesi
- Çocuk Gündüz Bakımevi ve Kreş açılması

Bursa Büyükşehir Belediyesi

Misyon, Vizyon ve Temel Değerlerinde Toplumsal Cinsiyet Eşitliği

Misyon, vizyon ve temel değerlerinde eşitlikçi bir bakış açısı bulunmamaktadır.

Stratejik Amaç, Stratejik Hedefler ve Performans Göstergelerinde Toplumsal Cinsiyet Eşitliği

Stratejik amaçlarından biri “Yaşam Standartlarını Destekleyen Sosyal Belediyecilik Anlayışı ile Hizmetler Sunmak” tır. Bu amaç altında “Kentte Yaşayanların Sosyal Refah Düzeyini Arttırmak” stratejik hedef olarak tanımlanmıştır.

Faaliyet ve Projelerde Toplumsal Cinsiyet Eşitliği

Kadınların güçlendirilmesi ve toplumsal cinsiyet eşitliğine katkıda bulunulması amacıyla planlanan faaliyetler:

- Bebek Bakım ve Emzirme Kabinleri Hizmetleri
- Farkındalık ve Savunuculuk Çalışmaları
- Kadın Danışma Merkezinin Faaliyete Başlaması
- Kadın Sığınma Evi Hizmetlerinin Yürütülmesi
- Kreş ve Gündüz Bakımevi Yapılması

Denizli Büyükşehir Belediyesi

Misyon, Vizyon ve Temel Değerlerinde Toplumsal Cinsiyet Eşitliği

Misyonunda eşitlik ve adalet vurgusu öne çıkmaktadır. Vizyonu “Gelişimde öncü, insana ve çevreye duyarlı, marka bir şehir olmak” tır. Temel değerleri “Adil”, “Duyarlı”, “Vatandaş Odaklı”, “Katılımcı İletişim”, “Sürekli Gelişim” ve “Afetlere Hazır” olarak tanımlanmıştır. Duyarlılık odağında, “Gençlere, kadınlara, yaşlılara ve engelli vatandaşlara yönelik hizmetlere öncelik verme” benimsenmiştir.

Stratejik Amaç, Stratejik Hedefler ve Performans Göstergelerinde Toplumsal Cinsiyet Eşitliği

Stratejik amaçlarından biri “Kent ve toplum düzeninin iyileştirilmesine, yaygınlaştırılmasına ve toplumsal bütünleşmeye katkı sağlanması, aidiyet duygusunun güçlendirilmesi ve kırılmanın engellenmesi” dir. Bu amaç altındaki stratejik hedef “Dezavantajlı grupları desteklemek ve toplumsal yaşamla bütünleşmelerini sağlamak” belirlenmiştir.

Faaliyet ve Projelerde Toplumsal Cinsiyet Eşitliği

Kadınları güçlendirmeye yönelik bazı faaliyetler ve projeler:

- Sosyal destek faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi (Mikro kredi uygulaması)
- Dezavantajlı grupların topluma kazandırılmasının sağlanması

Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi

Misyon, Vizyon ve Temel Değerlerinde Toplumsal Cinsiyet Eşitliği

Misyon ve vizyon ifadelerinde eşitlik vurgusu yer almamaktadır. Temel değerleri arasında “Toplumun her kesimi için erişilebilir ve adil olma”, “İnsanların yaşam biçimlerine, haklarına, değerlerine ve inançlarına saygılı olma” yer almaktadır.

Stratejik Amaç, Stratejik Hedefler ve Performans Göstergelerinde Toplumsal Cinsiyet Eşitliği

Stratejik amaçlarından biri “Bireyin, ailenin sosyal ve ekonomik yaşama entegrasyonunu sağlamak” tır. Bu amacın altında “Kadın ve ailenin sağlık, ekonomik sosyal alanlarda eğitim alarak güçlenmesini sağlamak” stratejik hedef olarak belirlenmiştir. Performans göstergelerinde toplumsal cinsiyete duyarlılık bulunmamaktadır.

Faaliyet ve Projelerde Toplumsal Cinsiyet Eşitliği

Aile içi şiddete karşı toplumsal duyarlılık ve farkındalık ile kadınların sosyal ekonomik ve toplumsal yaşama katılımının yeterli düzeyde olmadığı tespit edilmiştir. Kadının aile içindeki rolünün güçlendirilmesini odağına alan proje ve faaliyetleri:

- Güçlü kadınlar güçlü yarınlar çalışma faaliyetleri
- Aile okulu çalışmaları faaliyetleri
- Hayatı tutan kadınlar projesinin yürütülmesi
- Aile danışmanlığı ve danışmanlık hizmetlerinin verilmesi
- İkinci annem projesinin yürütülmesi
- 25 Kasım ve 8 Mart vb. günlerde etkinlik ve farkındalık çalışmalarının yapılması
- Kadınlara yönelik ekonomik ve sosyal faaliyetlerin yürütülmesi

Erzurum Büyükşehir Belediyesi

Misyon, Vizyon ve Temel Değerlerinde Toplumsal Cinsiyet Eşitliği

Misyon ve vizyon ifadelerinde eşitlikçi bir bakış açısına rastlanmamaktadır. Erzurum Büyükşehir Belediyesi'nin stratejik planında yalnızca üst politika belgeleri analizinde ve 2015-2019 stratejik planının değerlendirilmesinde "toplumsal cinsiyet" kavramına değinilmiştir.³

Stratejik Amaç, Stratejik Hedefler ve Performans Göstergelerinde Toplumsal Cinsiyet Eşitliği

Stratejik amaçlardan biri "Kadınlara ilgili kültürel, sosyal ve sportif projeler üretmek, onları meslek sahibi yapmak için kurslar açmak" tır. Performans göstergeleri cinsiyete duyarlı olarak tanımlanmamıştır.

Faaliyet ve Projelerde Toplumsal Cinsiyet Eşitliği

Faaliyet ve projeleri arasında; hanımlar lokali açmak, kadınlara meslek kursları açmak ve kadın sığınma evleri açmak bulunmaktadır.

Eskişehir Büyükşehir Belediyesi

Misyon, Vizyon ve Temel Değerlerinde Toplumsal Cinsiyet Eşitliği

Vizyonu "Sürdürülebilir şehircilik anlayışıyla gelişen, tarımsal kalkınmayı hedefleyen, iklim değişikliğine duyarlı, olağan üstü durumlara dayanıklı, herkes için eşit, erişilebilir, huzurlu ve mutlu

³ Erzurum Büyükşehir Belediyesi 2020-2024 Stratejik Planı, s.64 & s.116

bir şehir olmaya devam etmek” olarak ifade edilmiştir. Vizyonunda eşitlikçi bir yaklaşım benimsenmiştir.

Stratejik Amaç, Stratejik Hedefler ve Performans Göstergelerinde Toplumsal Cinsiyet Eşitliği

Stratejik amaçlarından biri “Eskişehirliilere Fırsat Eşitliği Sağlamak ve Kentin Sosyal Sorunlarını Çözmek” ve bu amacın altında yer alan hedeflerden biri “Özel İhtiyaç Sahibi Gruplar Desteklenecek” tir. Performans göstergeleri toplumsal cinsiyete duyarlılığa zemin teşkil edecek kadın ve erkek faydalanıcı/kullanıcı şeklinde tanımlanmıştır.

Faaliyet ve Projelerde Toplumsal Cinsiyet Eşitliği

Belediye tarafından stratejik plan hazırlama sürecinde yapılan araştırmalar neticesinde “Toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması, kadınların ve kız çocuklarının toplumsal konumlarının güçlendirilmesi” ve “Eşitsizliklerin azaltılması” gerektiği tespit edilmiştir. Bu alanlardaki eksikliklerin karşılanması için toplumsal cinsiyete duyarlı bütçelemeye yönelik ve kadınlara yönelik faaliyetler bulunmaktadır. Ancak, toplumsal cinsiyete duyarlı bütçeleme uygulamalarına yönelik kurumsal farkındalığın oluşturulamaması konusunda risk söz konusudur.⁴

Gaziantep Büyükşehir Belediyesi

Stratejik planında belediyenin güçlü yanlarından birisi ‘Yerel Eşitlik Eylem Planı’nın hayata geçirilmesi ve ‘Kadın Dostu Kent’ imajının oluşturulmasıdır.

Misyon, Vizyon ve Temel Değerlerinde Toplumsal Cinsiyet Eşitliği

Misyon, vizyon ve temel değerlerinde eşitlikçi bir bakış açısına rastlanmamaktadır.

Stratejik Amaç, Stratejik Hedefler ve Performans Göstergelerinde Toplumsal Cinsiyet Eşitliği

“Toplumsal Gelişimi Desteklemek” başlığı altındaki stratejik hedeflerden biri “Kadınlara, çocuklara ve ihtiyaç sahibi diğer toplumsal kesimlere yönelik hizmetlerin kapsamını ve niteliğini artırmak, ailenin korunmasına ve bireylerin kişisel, sosyal ve mesleki gelişiminin desteklenmesine yönelik programlar geliştirmek” tir. Performans göstergelerinde toplumsal cinsiyete duyarlılık bulunmamaktadır.

Faaliyet ve Projelerde Toplumsal Cinsiyet Eşitliği

Toplumsal Cinsiyete Duyarlı Bütçeleme kapsamında çeşitli faaliyetlerin uygulanması planlanmıştır. Ayrıca, kadınların ailede ve sosyal hayatta güçlendirilmesine yönelik faaliyet ve projeleri:

- Girişimci Kadınlara Destek ve İş Kurma Merkezi projesinin hayata geçirilmesi

⁴ Eskişehir Büyükşehir Belediyesi 2020-2024 Stratejik Planı, s.20 & s.66

- “Kadın Emeği” Projesinin hayata geçirilmesi
- “Anne Yarısı” Projesinin hayata geçirilmesi
- “Kentli Kadın (Üreten Kadın)” Projesinin hayata geçirilmesi
- Aile Sağlıklı Yaşam ve Eğitim Merkezinin Kurulması
- Kadın Konuk Evinden duyulan memnuniyet düzeyinin yükseltilmesi
- Kadınların korunması, kişisel ve toplumsal gelişimlerinin sağlanması ve bu konularda toplumsal bilincin artırılmasına yönelik eğitim ve programların yapılması
- Belediye tarafından işletilen Kreş ve gündüz bakımevlerinden duyulan memnuniyet düzeyinin yükseltilmesi

Hatay Büyükşehir Belediyesi

Misyon, Vizyon ve Temel Değerlerinde Toplumsal Cinsiyet Eşitliği

Misyon, vizyon ve temel değerlerinden toplumsal cinsiyete duyarlı bir yaklaşım bulunmamaktadır.

Stratejik Amaç, Stratejik Hedefler ve Performans Göstergelerinde Toplumsal Cinsiyet Eşitliği

Stratejik amaçlarından birisi “Kültürel ve sosyal hizmetlerin etkin sunumu ile dezavantajlı (kadın, çocuk, yaşlı, engelli vb.) kesimlerin güçlendirilerek sosyal hayata katılımlarının artırılması”dır. Bu amaç altındaki stratejik hedeflerden biri dezavantajlı gruplardan biri olarak tanımlanan kadınların güçlendirilerek sosyal hayata etkin katılımının artırılmasıdır. Performans göstergeleri toplumsal cinsiyete duyarlı olarak belirlenmemiştir.

Faaliyet ve Projelerde Toplumsal Cinsiyet Eşitliği

Kadınların ekonomik yaşama katılma olanaklarının genişletilmesi meslek edinme ve istihdamı için gerekli çalışmalar yapılması amacıyla planlanan faaliyet ve projeleri:

- Toplumsal Eşitlik birimi kurmak
- Kadın Yaşam- Danışma ve Dayanışma Merkezi
- Kadın Sığınma Evi Yapılması
- Şiddetle mücadelede farkındalık ve bilinçlendirme eğitimleri düzenlemek (Kadın İnsan Hakları, Yasal uygulamalar vb.)
- "Hatay'ın çiçekleri, çiftçinin ekmeği projesi" ile kadınlarının ekonomiye katılımının desteklenmesi

- Çocuk Gündüz Bakım Evi

İstanbul Büyükşehir Belediyesi

İstanbul Büyükşehir Belediyesi tarihinde ilk defa 2021-2024 dönemini kapsayan ‘Yerel Eşitlik Eylem Planı’ nı hazırlamış ve uygulamaya almıştır.

Misyon, Vizyon ve Temel Değerlerinde Toplumsal Cinsiyet Eşitliği

Misyon, vizyon ve temel değerlerinde erişilebilirlik, adil olmak ve kapsayıcılık vurgulanmıştır.

Stratejik Amaç, Stratejik Hedefler ve Performans Göstergelerinde Toplumsal Cinsiyet Eşitliği

Belediye 2020-2024 dönemine ilişkin stratejik amaçlarını Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları temelinde hazırlamıştır. Bu kapsamda, Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları’ndan 5.cisi “Toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması ve tüm kadınların ve kız çocuklarının güçlendirilmesi”dir. “Kentın Ekonomik Değerinin Yükselmeye Katkı Sağlamak” ve “Sosyal İhtiyaçları Eşit ve Kapsayıcı Bir Şekilde Karşılıyarak Paylaşan Bir Şehir Oluşturmak” Sürdürülebilir Kalkınma Amaçlarından 5.cisi ile ilişkilendirilmiştir.⁵ Stratejik amaçlarından biri “Sosyal İhtiyaçları Eşit ve Kapsayıcı Bir Şekilde Karşılıyarak Paylaşan Bir Şehir Oluşturmak” tır. Bu amaç altında stratejik hedeflerden biri “Eşit Haklara Ulaşamayan Toplumsal Gruplara Yönelik Hizmetleri Geliştirmek” olarak tanımlanmıştır.

Faaliyet ve Projelerde Toplumsal Cinsiyet Eşitliği

Kadın erkek eşitsizliğine dayalı sosyal ve toplumsal sorunların artması nedeniyle kadın ve aileye yönelik hizmetler önceliklendirilmiştir.

İzmir Büyükşehir Belediyesi

İzmir Büyükşehir Belediyesi’nin 2022-2024 dönemini kapsayan ‘Yerel Eşitlik Eylem Planı’ uygulamadadır.

Misyon, Vizyon ve Temel Değerlerinde Toplumsal Cinsiyet Eşitliği

İzmir Büyükşehir Belediyesi’nin 2020-2024 dönemi Stratejik Planı’nda temel değerlerden birisi “Toplumsal Cinsiyet Eşitliğini Savunmak” tır. Stratejik planda “Kurumda toplumsal cinsiyete, engellilere, gençlere ve çocuklara yönelik dayanışmacı bir bilinci olması” güçlü yönlerden biri olarak ifade edilmiştir.

---

⁵ İstanbul Büyükşehir Belediyesi 2020-2024 Stratejik Planı, s.97

Stratejik Amaç, Stratejik Hedefler ve Performans Göstergelerinde Toplumsal Cinsiyet Eşitliği

Belediyenin Stratejik Plan'ı 7 farklı (altyapı, yaşam kalitesi, ekonomi, demokrasi, doğa, yaşayarak öğrenme-kurumsal kapasite ve kültür sanat) faaliyet alanından oluşmaktadır. "Toplumsal Cinsiyet Eşitliği" demokrasi faaliyet alanı ile ilişkilendirilmiştir. Stratejik Amaçlar'dan 4.cüsü ve hedeflerden 4.2 doğrudan toplumsal cinsiyet eşitliği ile ilgilidir.⁶

Stratejik Amaç 4. İzmirliileri kendilerine dair kararlara katabilmek, kararlari şeffaf ve denetlenebilir hale kavuşturmak ve kent hakkı ve aidiyetini İzmir kültürünün ayrılmaz bir parçası haline getirmek.

Hedef 4.2. Cinsiyet eşitliği, çocuklar, gençler ve dezavantajlı topluluklar: Kent yaşamında toplumsal cinsiyet eşitliği desteklenecek, kadınların toplumdaki konumu güçlendirilecek; çocuklara, gençlere ve tüm dezavantajlı topluluklara eşit yaşam hakkı sağlanacak.

Faaliyet ve Projelerde Toplumsal Cinsiyet Eşitliği

Demokrasi başlığı altında kent aidiyeti, dezavantajlı topluluklar ve kadınların öncelikli olduğu vurgulanmıştır. Bu başlık doğrudan Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Amaçlarından 5.cisi "Toplumsal Cinsiyet Eşitliği" ve 10.cusu "Eşitsizliklerin Azaltılması" ile ilişkilendirilmiştir. Toplumsal cinsiyet eşitliği bakış açısıyla hazırlanan faaliyet ve projelerden bazıları:

- Toplumsal Cinsiyet Eşitliğini Sağlamaya Yönelik Faaliyetler
- Kadınların Toplumdaki Konumunu Güçlendirmeye Yönelik Faaliyetler (Kadına Yönelik Şiddetle Mücadeleyle İlgili Çalışmalar, Kadın Danışma ve Dayanışma Merkezleri, Kadınlara Yönelik Etkinlikler Düzenlenmesi)

Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi

Misyon, Vizyon ve Temel Değerlerinde Toplumsal Cinsiyet Eşitliği

Misyon, vizyon ve temel değerlerinde toplumsal cinsiyet eşitliğine rastlanmamaktadır.

Stratejik Amaç, Stratejik Hedefler ve Performans Göstergelerinde Toplumsal Cinsiyet Eşitliği

Stratejik amaçlarından biri "Sosyal belediyecilik hizmetlerini yaygınlaştırmak" tır. Performans göstergeleri toplumsal cinsiyete duyarlı bir bakış açısıyla hazırlanmamıştır.

⁶ İzmir Büyükşehir Belediyesi 2020-2024 Stratejik Planı, s.6

Faaliyet ve Projelerde Toplumsal Cinsiyet Eşitliği

Kadın ve ailenin korunması ve güçlendirilmesi hizmetleri doğrultusunda; “Dezavantajlı kadınların psikolojik ve sosyal açıdan desteklemesi”, “Kadın okuma ve dinlenme salonu” ile “Kadın emeğini değerlendirme merkezi” yer almaktadır.

Kayseri Büyükşehir Belediyesi

Misyon, Vizyon ve Temel Değerlerinde Toplumsal Cinsiyet Eşitliği

Misyon, vizyon ve temel değerlerinde toplumsal cinsiyet eşitliğine rastlanmamaktadır.

Stratejik Amaç, Stratejik Hedefler ve Performans Göstergelerinde Toplumsal Cinsiyet Eşitliği

Stratejik hedeflerinden biri “Sosyal belediyeçiliğimize katkı sağlamak, mesleki eğitim ve kurslar düzenlemek” tir. Performans göstergeleri toplumsal cinsiyete duyarlı olarak hazırlanmamıştır.

Faaliyet ve Projelerde Toplumsal Cinsiyet Eşitliği

Kadınlara yönelik meslek edindirme kursları düzenlenmesi ve aile danışmanlık hizmetleri sunması öngörülen faaliyet ve projeler arasında yer almaktadır.

Kocaeli Büyükşehir Belediyesi

Misyon, Vizyon ve Temel Değerlerinde Toplumsal Cinsiyet Eşitliği

Misyon, vizyon ve temel değerlerinde toplumsal cinsiyet eşitliğine rastlanmamaktadır.

Stratejik Amaç, Stratejik Hedefler ve Performans Göstergelerinde Toplumsal Cinsiyet Eşitliği

Doğrudan toplumsal cinsiyet eşitliği veya kadınlar ile ilgili stratejik amaç ve hedef bulunmamaktadır.

Faaliyet ve Projelerde Toplumsal Cinsiyet Eşitliği

Kadınları anne olma üzerinden konumlandıran bir bakış açısıyla hazırlanan proje ve faaliyetlerden bazıları:

- Anne Şehir Programı faaliyetleri
- Halk sağlığı eğitimi ve sağlık tarama faaliyetleri (“Kentimizde yaşayan 30-65 yaş grubundaki kadınlara servix CA, 50-70 yaş grubundaki kadın ve erkeklere kolon CA taraması yapılması”)

Konya Büyükşehir Belediyesi

Misyon, Vizyon ve Temel Değerlerinde Toplumsal Cinsiyet Eşitliği

Misyon, vizyon ve temel değerlerinde toplumsal cinsiyet eşitliğine rastlanmamaktadır.

Stratejik Amaç, Stratejik Hedefler ve Performans Göstergelerinde Toplumsal Cinsiyet Eşitliği

Stratejik plan kadınların aile içindeki rollerinin güçlendirilmesi odağında hazırlanmıştır. Bu doğrultudaki stratejik amaçlardan biri “Dezavantajlı Ailelere ve Gruplara Yönelik Sosyal Destek Sağlamak” tır. Bu amaç altında yer alan stratejik hedeflerden biri “Aileye Yönelik Çalışmalarda Bulunmak” olarak belirlenmiştir. Performans göstergeleri toplumsal cinsiyete duyarlı bir bakış açısıyla hazırlanmamıştır.

Faaliyet ve Projelerde Toplumsal Cinsiyet Eşitliği

Ağırlıklı olarak kadının aile içindeki rolünün güçlendirilmesi ön planda olmasına rağmen, faaliyetler arasında “Kent Konseyi Çalışmaları Yapmak” yer almaktadır. Kadınların kentin yönetiminde eksik temsil edilmesi ve aktif katılım sağlayamaması, kadınlar için yaşanabilir ve çalışılabilir bir kent olması amacıyla 5393 sayılı Belediye Kanunu’nun 76. Maddesi gereğince “Kadın Meclisi” kurmak tespit edilmiştir.

Malatya Büyükşehir Belediyesi

Misyon, Vizyon ve Temel Değerlerinde Toplumsal Cinsiyet Eşitliği

Temel değerleri arasında “Eşit, dürüst ve adil yönetim”, “Katılımcı yönetim anlayışına sahip” ve “Çağdaş ve sosyal belediyecilik anlayışına sahip” yer almaktadır. Misyon, vizyon ve temel değerlerinde cinsiyet eşitlikçi bir yaklaşım benimsenmemiştir.

Stratejik Amaç, Stratejik Hedefler ve Performans Göstergelerinde Toplumsal Cinsiyet Eşitliği

Stratejik amaçlarından biri “Kadınlara, gençlere, yaşlılara ve engellilere fırsat eşitliği sağlayan; Kültürel, Psikolojik, Sosyo-ekonomik Eğitim ve Sportif açıdan gelişmesini sağlayıp yaşam kalitesini yükselterek Sosyal Belediyeciliği devam ettirmek” tir. Bu amaç altında “Kadın, çocuk, aile ve toplumdaki diğer birimlerin istihdama ve sosyal hayata katılımını artırmak” yer almaktadır.

Faaliyet ve Projelerde Toplumsal Cinsiyet Eşitliği

Kadınların desteklenmesi bakış açısıyla planlanan faaliyet ve projeler:

- Spor Kursu, El Sanatları Kursları, Mefruşat Kursu, Giyim-Tasarım Kursu, Resim Kursu, Müzik Kursları düzenlemek

- Seminerler düzenlemek
- Aile danışmanlık hizmeti sunmak

Manisa Büyükşehir Belediyesi

Misyon, Vizyon ve Temel Değerlerinde Toplumsal Cinsiyet Eşitliği

Temel değerleri arasında “Hizmette adalet, Davranışta eşitlik” yer almaktadır.

Stratejik Amaç, Stratejik Hedefler ve Performans Göstergelerinde Toplumsal Cinsiyet Eşitliği

“Dezavantajlı Kesimlere Yönelik Sosyal Hizmetlerin Üretilmesi Yoluyla Sosyal Dayanışmayı Güçlendirmek” stratejik hedeflerinden biridir. Performans göstergeleri toplumsal cinsiyete duyarlı olarak hazırlanmamıştır.

Faaliyet ve Projelerde Toplumsal Cinsiyet Eşitliği

Dezavantajlı kesimlerin hayat standartlarının geliştirilmesini ihtiyaç olarak belirlemiştir. Bu ihtiyaç doğrultusunda planlanan faaliyet ve projeler:

- Atölye meslek eğitimleri ile yeterlilik artırma çalışmalarının yapılması
- Dezavantajlı kesimlere yönelik sosyal yardımların yapılması

Mardin Büyükşehir Belediyesi

Misyon, Vizyon ve Temel Değerlerinde Toplumsal Cinsiyet Eşitliği

Temel değerleri arasında “Eşitlik”, “Sosyal belediyecilik anlayışı” ve “Çok kültürlülük” yer almaktadır.

Stratejik Amaç, Stratejik Hedefler ve Performans Göstergelerinde Toplumsal Cinsiyet Eşitliği

Stratejik amaçlarından biri “Yerel Ekonomi ve Kırsal Kalkınmayı Desteklemek” tir. Bu amaç altında “Dezavantajlı grupların üretime katılımını teşvik edici uygulamaların gerçekleştirilmesi” stratejik hedeflerden biridir. Performans göstergeleri toplumsal cinsiyete duyarlı olarak tanımlanmamıştır.

Faaliyet ve Projelerde Toplumsal Cinsiyet Eşitliği

Üretime katılan kadın oranını arttırmak üzere “Kooperatif kültürünün gelişmesine yönelik politikalar geliştirmek” faaliyetler arasında yer almaktadır. Ayrıca, il genelinde 8 tane kadın danışma merkezi açılması planlanmaktadır.

Mersin Büyükşehir Belediyesi

Mersin Büyükşehir Belediyesi'nin 2021-2023 dönemini kapsayan 'Yerel Eşitlik Eylem Planı' uygulamadadır.

Misyon, Vizyon ve Temel Değerlerinde Toplumsal Cinsiyet Eşitliği

Temel ilke ve değerleri arasında "Sosyal adaleti esas alan" ve "Çocuk ve kadın haklarının yapı taşlarını oluşturan kent" yer almaktadır.

Stratejik Amaç, Stratejik Hedefler ve Performans Göstergelerinde Toplumsal Cinsiyet Eşitliği

Stratejik amaçlarından biri "Belediyenin sosyal destek hizmetleri ile sosyal içermenin, sosyal uyumun ve toplumsal birlikteliğin kapsayıcı bir anlayışla desteklenmesi"dir. Bu amaç altında "Cinsiyeti, yaşı, engelliliği ve sosyo-ekonomik durumu nedeniyle dezavantaj yaşayan kesimleri güçlendiren ve toplumun aktif bireyleri olarak yer almalarını sağlayan hizmet çeşitliliğinin sağlanması ve sunulması" stratejik hedeflerden biri olarak sunulmuştur. Ancak, performans göstergeleri cinsiyete duyarlılığa dikkat edilerek hazırlanmamıştır.

Faaliyet ve Projelerde Toplumsal Cinsiyet Eşitliği

Kırılgan grupların toplumsal ve ekonomik hayata katılabilmesini sağlamaya yönelik hizmetlerin artırılması amacıyla çeşitli faaliyet ve projeler planlanmıştır. Bunlar:

- İstihdama yönelik meslek edindirme kursları açılması
- Kadınlara yönelik eğitim, proje, etkinlik, farkındalık çalışmaları vb. faaliyetler yapılması

Muğla Büyükşehir Belediyesi

Misyon, Vizyon ve Temel Değerlerinde Toplumsal Cinsiyet Eşitliği

Misyon, vizyon ve temel değerleri toplumsal cinsiyete duyarlı olarak belirlenmemiştir.

Stratejik Amaç, Stratejik Hedefler ve Performans Göstergelerinde Toplumsal Cinsiyet Eşitliği

Stratejik amaçlarından biri "Sosyal belediyeciliği ve sağlıklı yaşamı il genelinde hâkim kılmak" tır. Performans göstergeleri toplumsal cinsiyete duyarlı olarak tanımlanmamıştır.

Faaliyet ve Projelerde Toplumsal Cinsiyet Eşitliği

Kadınlara yönelik planlanan faaliyet ve projelerden bazıları:

- Kadın Konuk Evi hizmeti ve Kadın Danışma Merkezi hizmeti verilmesi

- Kadınların sportif faaliyetlere katılımının artırılması
- Kadın ve Gençlik Meclisleri ile sorun, talep ve önerilerinin dinleneceği yıllık toplantılar yapılması

Ordu Büyükşehir Belediyesi

Misyon, Vizyon ve Temel Değerlerinde Toplumsal Cinsiyet Eşitliği

Temel değerleri arasında “Eşit Hizmet”, “Katılımcılık” ve “Adaletli Olmak” yer almaktadır.

Stratejik Amaç, Stratejik Hedefler ve Performans Göstergelerinde Toplumsal Cinsiyet Eşitliği

Doğrudan kadınlar ile ilgili bir stratejik amaç ve stratejik hedef tanımlanmamıştır.

Faaliyet ve Projelerde Toplumsal Cinsiyet Eşitliği

“Kadınlara yönelik sosyal hizmet merkezi açılması” geliştirilmesi gereken yönlerden biri olmasına rağmen, faaliyet ve projelerde rastlanmamaktadır.

Sakarya Büyükşehir Belediyesi

Misyon, Vizyon ve Temel Değerlerinde Toplumsal Cinsiyet Eşitliği

Temel değerleri arasında “Eşitlik ve Tarafsızlık” yer almaktadır.

Stratejik Amaç, Stratejik Hedefler ve Performans Göstergelerinde Toplumsal Cinsiyet Eşitliği

Stratejik amaçları, hedefleri ve performans göstergeleri toplumsal cinsiyete duyarlı değildir.

Faaliyet ve Projelerde Toplumsal Cinsiyet Eşitliği

Kadın Gelişim Akademisi, Babalık Atölyesi, Evlilik Atölyesi, Aile Eğitimleri, Aile Çocuk seminerleri, Çocuk gelişim seminerleri gibi eğitim, konferans ve seminerlerin düzenlenmesi planlanmıştır. Ayrıca, “Kadın ve Aile Danışma Merkezi” nin kurulması da projelerinden biridir.

Samsun Büyükşehir Belediyesi

Misyon, Vizyon ve Temel Değerlerinde Toplumsal Cinsiyet Eşitliği

Misyonunda “Kaliteli yerel hizmet sunarak eşit ve adil bir anlayış ile katılımcı belediye olmak” vurgulanmaktadır. Temel değerleri arasında “Çocuklara, gençlere, kadınlara, yaşlılara değer”, “Katılımcı” ve “Adil yönetim anlayışı” yer almaktadır.

Stratejik Amaç, Stratejik Hedefler ve Performans Göstergelerinde Toplumsal Cinsiyet Eşitliği

“Dezavantajlı kesimlere destek olmak (Engelli, kadın, çocuk, işsiz ...vb) stratejik hedeflerden biridir. Performans göstergeleri toplumsal cinsiyete duyarlı bir yaklaşımla tanımlanmamıştır.

Faaliyet ve Projelerde Toplumsal Cinsiyet Eşitliği

Dezavantajlılara yönelik bütüncül ve sürdürülebilir projelerin eksikliği vurgulanmıştır. Bu bağlamda planlanan faaliyet ve projeler:

- Dezavantajlı kesimlerin (Engelli, kadın, çocuk, işsiz ... vb) rehabilitasyonuna yönelik projeler
- Dezavantajlı kesimin istihdamına yönelik projeler
- Dezavantajlı kesimin sosyalleşmesine yönelik projeler
- Dezavantajlı kesimin eğitim ve spor ihtiyacına yönelik projeler
- Dezavantajlı kesimin ailelerin eğitimine yönelik projeler

Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi

Misyon, Vizyon ve Temel Değerlerinde Toplumsal Cinsiyet Eşitliği

Temel değerleri arasında “Eşit Hizmet” ve “Sosyal belediyecilik” yer almaktadır. Performans göstergeleri toplumsal cinsiyete duyarlı olarak belirlenmemiştir.

Stratejik Amaç, Stratejik Hedefler ve Performans Göstergelerinde Toplumsal Cinsiyet Eşitliği

Stratejik amaçlarından biri “Çocuk, genç, yaşlı, kadın ve engellilere yönelik hizmetler geliştirmek” tir. Bu amaç altında yer alan stratejik hedefler:

- Kadın kültür ve destek merkezlerini ve faydalanan kişi sayısını arttırmak
- Hamarat Eller Çarşısı’nı kapasite ve etkinliğini arttırmak ve internet üzerinden satış yapabilir hale gelmek
- Belediyeye kayıtlı lisanslı sporcu sayısını ve bu sayı içinde kadın sporcu oranını arttırmak

Faaliyet ve Projelerde Toplumsal Cinsiyet Eşitliği

Kadınlara yönelik planlanan faaliyet ve projelerden bazıları:

- Ücretsiz sportif kurslar ve turnuvalar düzenlemek
- Daha fazla kadına ulaşabilmek için alan taraması yapmak
- Kadın kültür ve destek merkezlerinin sayısını arttırmak
- Kursların ve merkezlerin tanıtımını yapmak

- Kadınları sosyal hayatta desteklemek amacıyla evlerinde yaptıkları malzemeleri satışa sunmalarına olanak sağlayarak hizmete katkıda bulunmalarına yardımcı olmak
- Daha çok kadına ulaşarak Hamarat Eller Çarşısı’nda ürün çeşitliliğini sağlamak

Tekirdağ Büyükşehir Belediyesi

Misyon, Vizyon ve Temel Değerlerinde Toplumsal Cinsiyet Eşitliği

Temel değerleri arasında “Sosyal, adil, şeffaf, katılımcı ve demokratik belediyeçilik hizmeti sunma” yer almaktadır.

Stratejik Amaç, Stratejik Hedefler ve Performans Göstergelerinde Toplumsal Cinsiyet Eşitliği

“Dezavantajlı bireylerin sosyal hayata entegre olmalarını yerel hizmet alanlarında yürütülecek faaliyetlere destekleyici hizmetler sunmak” stratejik hedeflerden biridir. Performans göstergeleri cinsiyete duyarlı olarak belirlenmemiştir.

Faaliyet ve Projelerde Toplumsal Cinsiyet Eşitliği

Kadınlara yönelik planlanan faaliyet ve projelerden bazıları:

- Kadınların aile içi şiddetten korunması için kadın konukevi açılması
- Meslek edindirme, bilgi ve beceri kazandırma kurslarının düzenlenmesi
- Psikolojik ve sosyal hizmet danışmanlığı sağlanması

Trabzon Büyükşehir Belediyesi

Misyon, Vizyon ve Temel Değerlerinde Toplumsal Cinsiyet Eşitliği

Misyonunda “İnsanı merkeze alan, istişareye açık, kapsayıcı ve ortak akılı önceleyen örnek gönül belediyeçiliği anlayışı” ön plandadır.

Stratejik Amaç, Stratejik Hedefler ve Performans Göstergelerinde Toplumsal Cinsiyet Eşitliği

Stratejik amaçlarından biri “Sosyal Hizmet Faaliyetlerini Arttırmak” tır. Bu amaç altında “Yaşlılara, Kadınlara ve Çocuklara Yönelik Faaliyetleri Arttırmak” stratejik hedeflerden biridir. Performans göstergeleri toplumsal cinsiyete duyarlı olarak tanımlanmamıştır.

Faaliyet ve Projelerde Toplumsal Cinsiyet Eşitliği

Kadınlara yönelik olarak planlanan faaliyet ve projelerden bazıları:

- Kadınların İş Gücüne Katılımlarına Destek Amacıyla Kreş, Çocuk Bakımevleri Açmak
- Kadın Yaşam Merkezi Yapmak

Van Büyükşehir Belediyesi

Misyon, Vizyon ve Temel Değerlerinde Toplumsal Cinsiyet Eşitliği

Temel değerleri arasında “Eşitlik ve Adalet” yer almaktadır.

Stratejik Amaç, Stratejik Hedefler ve Performans Göstergelerinde Toplumsal Cinsiyet Eşitliği

Stratejik amaçlar ve stratejik hedefler arasında doğrudan kadınlar yer almamaktadır. Bununla birlikte; mağdur, yaşlı, düşkün, dar gelirlili, kimsesiz, korunmaya, yardıma ve bakıma muhtaç olan tüm kesimler (çocuk, genç, yaşlı, kadın, erkek, engelli, sosyo-ekonomik anlamda dezavantajlı) için sosyal hizmet ve yardımlarda bulunmak ve kadın kooperatiflerini özendirme tespit edilmiştir.

Faaliyet ve Projelerde Toplumsal Cinsiyet Eşitliği

Kadınlara yönelik planlanan faaliyet ve projeler:

- Farkındalık oluşturmak için sağlık alanında eğitimler vermek
- Dengbeç evleri oluşturmak

Sonuç

Kentin sunduğu ekonomik, sosyal ve siyasal fırsatlardan kentte yaşayan herkesin eşit bir biçimde yararlanabilmesi gerekir. Bunu sağlamanın yolu ise demokratik bir toplumun ön koşulu olan kadın ve erkeklerin karar alma mekanizmalarına dengeli katılımlarıdır. Kadınların ve kız çocuklarının yüzyıllardır var olan eşitsizliği kırmaları, karar alma mekanizmalarına dengeli katılımı ile mümkün olacaktır. Kadınların ve kız çocuklarının birer yurttaş olarak haklarına kavuşmaları şüphesiz onları güçlendirecektir. Bugün katılımcı yerel yönetim uygulamalarıyla kararların kadınlar adına alındığı bir anlayıştan, ihtiyaçların ve farklılıkların dikkate alınarak ortaklaşa alındığı bir anlayışa geçiş mümkündür.

Türkiye’de gündelik yerel hayat deneyimlerine en yakın kamu kurumları belediyelerdir. Demokratik yolla yönetimleri belirlenen belediyeler ise yerel ortak ihtiyaç ve talepleri gidermekle sorumlu olan özerk kurumlardır. Belediyeler, kamu politikaları ve bütçeleri aracılığı ile insanların hayatına etki eder. Bu nedenle, stratejik planlamanın hazırlık sürecinden itibaren bütün süreç eşitlikçi bir bakış açısıyla planlanmalı, uygulanmalı ve ölçülebilmelidir. Çünkü, ölçemediğimiz bir şeyi iyileştiremeyiz.

Kamu politikaları cinsiyetler karşısında nötr değildir. Belediyelerin hizmetleri de cinsiyet yüklü alanlardır. “Herkes eşit kamu hizmeti, herkese eşit mesafe, ayırım yapmama” aslında cinsiyetler arasındaki eşitsizlikleri daha da derinleştirebilir. Bu bağlamda, belediyelerin sundukları hizmetlerin toplumsal cinsiyete duyarlı olması en önemli alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Şüphesiz her yerellik kendisine özgü ihtiyaçlara ve önceliklere sahiptir. Bu nedenle, belediyeler toplumsal cinsiyet konusundaki çalışmalarını sivil toplum kuruluşları, kadın vatandaşlar ve ilgili aktörlerle birlikte katılımcı yöntemle planlamalı, uygulamalı ve izlemelidir.

Bu çalışma sonucunda büyükşehir belediyelerinin stratejik planlarında toplumsal cinsiyet eşitliği vurgusuna çok az rastlandığı tespit edilmiştir. Bununla birlikte, stratejik planların ağırlıklı olan “kadınların özellikle aile içinde güçlendirilmesi” odağında hazırlandığı belirlenmiştir. Bu kapsamda, stratejik planların toplumsal cinsiyete duyarlı olması için aşağıdaki somut öneriler uygulanmalıdır:

1. Belediyenin bütünsel bir sosyal politika yaklaşımı olmalı, bu yaklaşım ise misyon, vizyon, ilkeler ile stratejik plan hedeflerine yansıtılmalı. Bir diğer ifadeyle, toplumsal cinsiyet eşitliğini merkeze alan bir sosyal politika yaklaşımı benimsenmeli.
2. Cinsiyet körlüğüne yol açacak yaklaşımlardan kaçınabilmek için stratejik planda toplumsal cinsiyete duyarlı misyon, vizyon, temel değerler, amaçlar, hedefler, faaliyetler, projeler ve performans göstergeleri tanımlanmalı.

Kaynakça

5018 Sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu, <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5018.pdf>.

5216 Sayılı Büyükşehir Belediye Kanunu, <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5216.pdf>

5393 Sayılı Belediye Kanunu, <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5393.pdf>.

6360 Sayılı On Dört İlde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Yedi İlçe Kurulması ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnemelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=6360&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>.

Adana Büyükşehir Belediyesi, 2020-2024 Stratejik Planı, <https://www.adana.bel.tr/stratejik-plan>.

Ankara Büyükşehir Belediyesi, 2020-2024 Stratejik Planı, https://www.ankara.bel.tr/files/9915/7189/6995/2020-2024_Stratejik_Plan_BASKI_son.pdf.

Antalya Büyükşehir Belediyesi, 2020-2024 Stratejik Planı, <https://www.antalya.bel.tr/Content/UserFiles/Files/Raporlar%2F2020-2024%20STRATEJ%C4%B0K%20PLAN.pdf>.

Aydın Büyükşehir Belediyesi, 2020-2024 Stratejik Planı, https://aydin.bel.tr/Content/files/Stratejik%20Planlar/2020-2024_stratejik_plan.pdf.

Balıkesir Büyükşehir Belediyesi, 2020-2024 Stratejik Planı, <https://www.balikesir.bel.tr/butce-ve-strateji/stratejik-plan>.

Belediyeler için Stratejik Planlama Rehberi (2019), http://www.sp.gov.tr/upload/xSpKutuphane/files/2nABM+Belediyeler_Icin_Stratejik_Planlama_Rehberi.pdf.

Biriciklioğlu, H. (2020), Toplumsal Cinsiyet Eşitliği ve Belediyeler: Avrupa Yerel Yaşamda Kadın Erkek Eşitliği Şartı'nı İmzalayan Belediyeler Üzerinden Nitel Bir İnceleme, Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi, Cilt 29, Sayı 2, Nisan 2020, s.21-56.

Bursa Büyükşehir Belediyesi, 2020-2024 Stratejik Planı, https://www.bursa.bel.tr/dosyalar/yayinlar/180521012109_2015-2019.pdf.

CEMR (2006). Avrupa Yerel Yaşamda Kadın-Erkek Eşitliği Şartı, https://www.ccre.org/img/uploads/piecesjointe/filename/charte_egalite_tr.pdf.

Denizli Büyükşehir Belediyesi, 2020-2024 Stratejik Planı, https://www2.denizli.bel.tr/userfiles/file/stratejik_plan_2020-2024.pdf.

Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi, 2020-2024 Stratejik Planı, <https://www.diyarbakir.bel.tr/bilgi-bankasi/1/stratejik-plan>.

Erzurum Büyükşehir Belediyesi, 2020-2024 Stratejik Planı, https://www.erkurum.bel.tr/DOSYA/Stratejik%20Plan%202020_2024.pdf.

Eskişehir Büyükşehir Belediyesi, 2020-2024 Stratejik Planı, http://www.eskisehir.bel.tr/dosyalar/stratejik_plan/2020.pdf.

Gaziantep Büyükşehir Belediyesi, 2020-2024 Stratejik Planı, <http://www.sp.gov.tr/tr/stratejik-plan/s/2029/Gaziantep+Buyuksehir+Belediyesi+2020-2024>.

Hatay Büyükşehir Belediyesi, 2020-2024 Stratejik Planı, <http://www.sp.gov.tr/tr/stratejik-plan/s/2206/Hatay+Buyuksehir+Belediyesi+2020-2024>.

İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 2020-2024 Stratejik Planı, <https://www.ibb.istanbul/Uploads/2020/2/iBB-STRATEJIK-PLAN-2020-2024.pdf>.

İzmir Büyükşehir Belediyesi, 2020-2024 Stratejik Planı, https://www.izmir.bel.tr/CKYuklenen/Dokumanlar_2020/Stratejik%20Plan2024.pdf.

Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi, 2020-2024 Stratejik Planı, <http://www.sp.gov.tr/tr/stratejik-plan/s/1862/Kahramanmaras+Buyuksehir+Belediyesi+2020-2024>.

Kaşıkırık, A. & İzci, İ. (2019), Kapsayıcı Belediye Yönetişim Karnesi, KA.DER ve Argüden Yönetişim Akademisi Vakfı.

Kaşıkırık, A., İzci, İ. & Erimez, E. (2019), Belediyeler için Entegre ve Kapsayıcı Stratejik Plan Hazırlama Rehberi, KA.DER ve Argüden Yönetişim Akademisi Vakfı.

Kayseri Büyükşehir Belediyesi, 2020-2024 Stratejik Planı, http://www.sp.gov.tr/upload/xSPStratejikPlan/files/hyKzQ+KAYU_2020-2024_STRATEJIK_PLAN.pdf.

KEİG (2015), Belediyelerin Stratejik Planlarından Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Perspektifi, <http://www.keig.org/wp-content/uploads/2016/03/belediye-str.-plan-2015-WEB.pdf>.

Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, 2020-2024 Stratejik Planı, <http://www.sp.gov.tr/tr/stratejik-plan/s/1815/Kocaeli+Buyuksehir+Belediyesi+2020-2024>.

Konya Büyükşehir Belediyesi, 2020-2024 Stratejik Planı, <http://www.sp.gov.tr/tr/stratejik-plan/s/1822/Konya+Buyuksehir+Belediyesi+2020-2024>.

Malatya Büyükşehir Belediyesi, 2020-2024 Stratejik Planı, <http://www.sp.gov.tr/tr/stratejik-plan/s/2270/Malatya+Buyuksehir+Belediyesi+2020-2024>.

Manisa Büyükşehir Belediyesi, 2020-2024 Stratejik Planı, <http://www.sp.gov.tr/tr/stratejik-plan/s/1855/Manisa+Buyuksehir+Belediyesi+2020-2024>.

Mardin Büyükşehir Belediyesi, 2020-2024 Stratejik Planı, <http://www.sp.gov.tr/tr/stratejik-plan/s/1855/Manisa+Buyuksehir+Belediyesi+2020-2024>.

Mersin Büyükşehir Belediyesi, 2020-2024 Stratejik Planı, <https://www.mersin.bel.tr/doc/2020-2024-donemi-stratejik-plani>.

Muğla Büyükşehir Belediyesi, 2020-2024 Stratejik Planı, https://www.mugla.bel.tr/uploads/sayfatr/mali_hizmetler/2020_2024%20STRATEJ%C4%B0K%20PLAN.pdf.

Ordu Büyükşehir Belediyesi, 2020-2024 Stratejik Planı, <https://www.ordu.bel.tr/uploads/137377-PYVLZXCZ-6152-581-MQXFRFNU-0968.pdf>.

Sakarya Büyükşehir Belediyesi, 2020-2024 Stratejik Planı, <http://www.sp.gov.tr/tr/stratejik-plan/s/1787/Sakarya+Buyuksehir+Belediyesi+2020-2024>.

Samsun Büyükşehir Belediyesi, 2020-2024 Stratejik Planı, <http://www.sp.gov.tr/tr/stratejik-plan/s/1926/Samsun+Buyuksehir+Belediyesi+2020-2024>.

Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi, 2020-2024 Stratejik Planı, https://www.sanlıurfa.bel.tr/files/1/bsb_sonra/sanlıurfa_buyuksehir_belediyesi_2020-2024_stratejik_plani.pdf.

TAPV (2019), Yerel Yönetimler için Kadın Katılımı ve Eşitlikçi Mekanizmalar, <https://www.tapv.org.tr/wp-content/uploads/2019/10/Yerel-Y%C3%B6netimlerde-Kad%C4%B1n-Kat%C4%B1m%C4%B1m%C4%B1-ve-E%C5%9Fitlik%C3%A7i-Mekanizmalar.pdf>.

TBB (Türkiye Belediyeler Birliği) (2023). https://www.tbb.gov.tr/Tr/icerik_cemr-avrupa-yerel-yasamda-kadin-erkek-esitligi-sarti_304. Son Erişim Tarihi: 15 Mayıs 2023.

T.C. Cumhurbaşkanlığı (2019). Belediyeler İçin Stratejik Plan Rehberi, http://www.sp.gov.tr/upload/xSpKutuphane/files/2nABM+Belediyeler_Icin_Stratejik_Planlama_Rehberi.pdf.

Tekirdağ Büyükşehir Belediyesi, 2020-2024 Stratejik Planı, https://www.tekirdag.bel.tr/content/WebSource/file/statejik_plan/stratejik_plan_2020_2024.pdf.

Trabzon Büyükşehir Belediyesi, 2020-2024 Stratejik Planı, https://www.trabzon.bel.tr/uploads/FCK_SAYFALAR/4457.pdf.

UN Women (2020), Yerel Yönetim ve Hizmetlerde Toplumsal Cinsiyet Eşitliği, <https://www.wald.org.tr/Uploads/Pages/Module/UM03WSLAXRD465F346H5T64461R336.pdf>

Van Büyükşehir Belediyesi, 2020-2024 Stratejik Planı, <http://www.sp.gov.tr/tr/stratejik-plan/s/2183/Van+Buyuksehir+Belediyesi+2020-2024>.

Wikipedia (2023). Türkiye’de Büyükşehir Belediyeleri. https://tr.wikipedia.org/wiki/T rkiye%27de_b y k ehir_belediyeleri. Son Erişim Tarihi: 15 Mayıs 2023.